T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YENİ ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK VERİLER IŞIĞINDA KARIA BÖLGESİ TARİHİ COĞRAFYASI

Yüksek Lisans Tezi

Ömer BALAMİR

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Vedat İDİL

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YENİ ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK VERİLER IŞIĞINDA KARIA BÖLGESİ TARİHİ COĞRAFYASI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vedat İdil

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
Prof. Dr. Orhan Tekoğlu	.....
Yrd. Doç. Dr. Ömer ÇAPAR	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi ...30.05.2011...

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(30/05/2011)

Ömer BALAMİR
00910102

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**

BÖLÜM 1: KARIA BÖLGESİ **1**
KARIA İSMİNİN KÖKENİ **1**
KARIA BÖLGESİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ **1**
KARIA BÖLGESİNİN COĞRAFYASI **2**
KARIA BÖLGESİNDE YAŞAYAN EN ESKİ HALKLAR **4**
PREHİSTORİK DÖNEMDE KARIA BÖLGESİ **6**
KARIA'NIN 2.BİNYILDAKİ DURUMU **7**
AHHİJAWA ÜLKESİ 8
TROIA SAVAŞI VE DOR GÖÇLERİ 9
KARIA DİLİ VE KARCA YAZITLAR **11**
HELLENİSTİK DÖNEME KADAR KARIA'NIN POLİTİK VE SOSYAL DURUMU **12**
HELLENİSTİK DÖNEMDE KARIA BÖLGESİ **18**
ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE **21**
KARIA BÖLGESİ **21**
HRİSTİYANLIK VE BİZANS DÖNEMİ **22**

BÖLÜM 2: KARIA BÖLGESİ KENTLERİ **23**
HALIKARNASSOS 24
MYLASA 27
ALABANDA 30
ALİNDA 33
LABRAYNDA 36
NYSA 39
APHRODISIAS 57
STRATONIKEIA 60
LAGİNA 63
GERGA 66
EUROMOS 67
IASOS 69
KNIDOS 74

KERAMOS 77
KAUNOS 80
LATMOS (HERAKLEIA) 83
KARIA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN YERLEŞİMLERİN LİSTESİ 86
ÖZET 92
ABSTRACT 93
HARİTA 1 95
HARİTA 2 96
KAYNAKÇA 977

KISALTMALAR

AJA : American Journal Of Archaeology

AST : Araştırma Sonuçları Toplantısı

EA : Epigraphica Anatolica

IK : Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien

IG : Inscriptiones Graecae

JHS : Journal of Hellenic Studies

KST : Kazı Sonuçları Toplantısı

RE : Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft

REA : Revue des Etudes Anciennes

SEG : Supplementum Epigraphicum Graecum

TAD : Türk Arkeoloji Dergisi

ZPE : Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

ÖNSÖZ

Karia bölgesinin tarihine olan ilgim özellikle arkeoloji eğitimime başladığım 1995 yılında Herodotos Tarihi'ni okumam ve sonrasında 1996 yılı yaz aylarından itibaren değerli hocam Prof. Dr. Vedat İDİL'in başkanlığında yürütülen antik Nysa ve Prof. Dr. Yusuf BOYSAL başkanlığında yürütülen antik Stratonikeia kenti kazılarına katılmamla birlikte arttı. Özellikle Nysa kenti kazılarına uzun yıllar katılmış olmam bu konuda detaylı araştırma yapabilme imkanı da bulmamı sağladı.

Bununla birlikte araştırmalarım sırasında bölgenin tarihi coğrafyası ile ilgili olarak basılmış gerek arkeolojik gerekse epigrafik kaynakların dağınık olduğunu ve arkeolojik veriler ile epigrafik verilerin birbirlerinden kopuk olduklarını fark ettim.

Hazırladığım bu yüksek lisans tezinde elimden geldiğince yeni ve eski epigrafik verileri, yine hem yeni hem de eski arkeolojik verilerle karşılaştırarak bütünleştirmeye ve Karia bölgesinin tarihi coğrafyasını güncelleştirmeye çalıştım.

Bu konuda bir tez hazırlama imkanı sunan hocam Prof. Dr. Vedat İDİL'e ve tezi hazırlama sürecinde bana yardımı olan sevgili eşim Petek BALAMİR'e teşekkürü bir borç bilirim. 26/04/2010

Ömer BALAMİR

BÖLÜM 1: KARIA BÖLGESİ

KARIA İSMİNİN KÖKENİ

Karia isminin kökeni hakkında çeşitli tezler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri ismin Anadolu'nun en eski halklarından biri olan Luwi'lerin dilinden gelmiş olduğudur. Sözcüğün kökü KAR, "uç", "dağ başı", "doruk" anlamına gelen bir sözcüktür. Luwi dilindeki -lık anlamına gelen ek -uwa ile türetilerek *Karuwa* haline gelmiştir. Dağlık yer anlamına gelen bu sözcük, Hellen ağzındaki söyleniş biçimi ile Karia halini almıştır. Luwi dilindeki Assuwa sözcüğü de benzer biçimde Hellen ağzında Asia olmuştur.[1]

KARIA BÖLGESİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Karia bölgesi hakkında sahip olduğumuz bilgiler öncelikle antik kaynaklara dayanmaktadır. Daha sonraları 19. Yüzyılda Anadolu'da geziler yapan gezginler ve yine bu gezginler tarafından yapılan yarı-bilimsel kazılarla ortaya çıkarılan arkeolojik ve epigrafik veriler bölgenin tarihi coğrafyası için önemli bilgiler sağlamış olmakla birlikte asıl sistemli çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında, özellikle 1950'lerden itibaren bölgede başlatılan sistemli bilimsel arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları ile başlamıştır.

Bölgede 1961 yılında Kenan Erim'in Aphrodisias'da başlattığı kazılar, 1963'de Ekrem Akurgal başkanlığında Dirmil'de, ve Yusuf Boysal başkanlığında Müsgebi'de, Aşkıdil Akarca'nın Milas ve Beçin Kalesi'nde, başlattığı kazılar ile sürmüştür. Daha sonraları Baki Öğün Kaunos'da, Ümit Serdaroğlu Euromos'da kazı çalışmaları yürütmüştür. Yine Yusuf Boysal Stratonikeia ve Lagina'da kazı çalışmaları yapmıştır. Vedat İdil Nysa'da Ramazan Özgan Knidos'da kazı çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Yabancı araştırmacılarında Karia bölgesinde çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz. Iasos'da Fede Berti, Pontus Hellström

[1] Umar, B., **Karia**, İstanbul, 1999, sf. 1-2.

Labraynda'da kazı, Analise Peschlow-Bindokat Latmos Herakleia'sında yüzey araştırmaları yapmaktadır. Wolfgang Blümel, Ender Varinlioğlu, M. Çetin Şahin gibi epigraflar da Karia bölgesinde çeşitli araştırmlar yapmışlardır.

KARIA BÖLGESİNİN COĞRAFYASI

Karia, güneybatı Anadolu'da günümüzde Muğla ve Aydın illerini kapsayan bölgeye antik dönemde verilen isimdir. Kuzey sınırını Büyük Menderes vadisi ve Messogis Dağı, doğusunu Salbakos Dağı, güneydoğu sınırını ise Indos (Dalaman Çayı) belirler. Bölge Güney Anadolu'yu boydan boya kateden Toros Dağları silsilesinin bağlantısı olan dağ sıralarının Ege denizine dik olarak uzandığı dağlık bir bölgedir. Bu dağlar yer yer doğal ormanlar ile kaplıdır. Menderes nehrinin kıvrılarak aktığı verimli ovada dağ sıraları arasında yer alan üç nehir Morsynos (Dandalaz), Harpasos (Akçay) ve Marsyas (Çine Çayı) birleşir. Bölgede Akdeniz iklimi egemen olup, yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir.

Jeolojik olarak Karia'nın kuzey kesimi mermer katkılı kristalli taştan gnays ve granitten, batı-güney kesimi yarı kristalli kireçten, güneyi ise mezozoik-eski tersiyer tortullardan oluşmaktadır.

Karia kıyıları denize uzanan pek çok yarımada ve kara içlerine sokulan koylarıyla çok girintili çıkıntılı bir tablo oluşturmaktadır. Bu da bölgenin pek çok doğal limana sahip olmasını sağlamıştır.

Antik dönemde zenginliği ile bilinen İonia'ya kıyasla Karia bölgesi daha fakirdi. Kıyı kentleri deniz ticareti yolu ile kısmen zenginleşmiş olsa da özellikle iç bölgelerde az sayıdaki verimli ovaların dışında çorak bir araziye sahipti. İşte bu nedenlerden dolayı Karia erkekleri çok eski dönemlerden itibaren paralı asker olarak çalışmışlar ya da Karialı oldukları halde bölge dışında zanaatkarlık yapmışlardır.

İklim çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için uygun olup, Karia bölgesinde tahıl, pirinç, nar, incir gibi meyveler, zeytin ve zeytinyağı, üzüm ve üzümden elde edilen şarap ve bal üretilen önemli ürünlerdendi. Zeytinyağı ise bölgenin ana ihraç

maddesi idi. Antik dönemde şeker bilinmediği için bal ana tüketim maddelerinden birisiydi. Karia balı Mısır'a kadar ihraç ediliyordu. Yazıtlardan öğrenildiğine göre Latmos Herakleia'sı, Pidasa ve Theangela'da arıcılık yapıldığı biliniyordu.[2] Knidos ise şarabı ile ünlüydü. Kaunos incirleri İtalya ve Mısır'a satılmaktaydı.

Doğal ormanlardan oluşmuş olan Karia bölgesinde ağaç kesimi, odun ticareti ve gemi yapımı da önemli gelir kaynaklarındandı. Kaliteli mermer ocakları bulunan Karia bölgesinde mermer, erken dönemlerden itibaren ihraç edilen önemli bir kaynaktı.

[2] Peschlow-Bindokat, A., **Herakleia,** İstanbul, 2005, sf. 18.

KARIA BÖLGESİNDE YAŞAYAN EN ESKİ HALKLAR

Karia Bölgesinde bilinen en eski halk, isimleri Hitit yazılı belgelerinde de geçen Luwi'lerdir. Karia isminin kökeni'de Luwilere dayanmaktadır. Luwiler Anadolu'nun yerli halkı olup, kökenleri tam olarak bilinmiyor olsa da, bazı kaynaklarda bahsedildiği gibi semitik bir kavim olmadıkları kesindir.[3]

Antik kaynaklara göre Karia bölgesinde yaşayan bir diğer halk Leleg'lerdir. Homeros'a göre Lelegler Kralları Altes önderliğinde Troia'nın güneyinde Satnioeis nehri kıyısında Pedasos kentinde oturuyorlardı. Troia Savaşı sonrasında güneye göç ederek Karia'da Halikarnassos çevresine yerleştiler.

Herodotos (I, 171) Karia'lıların eskiden Leleg adı altında adalarda oturduğunu ve Minos egemenliği altında olduklarını söylemektedir. Ayrıca Minos Krallığı'na vergi vermediklerini buna karşılık kral istediği zaman ona gemi ve asker yolladıklarından da bahseder. Herodotos Karia'lıların iyi savaşçı oldukları için soyların en ünlüsü ve kalabalığı olduğunu da ekler.

Dor göçleri sonrasında Karia'lıların adalardan çıkarılarak anakaraya göçe zorlandıklarını da anlatan Herodotos, buna karşın Karia'lıların bu anlatıyı kabul etmeyip, kendilerini anakaranın yerli halkı olduklarını iddia ettiklerini de anlatmaktadır.

Strabon da (XII, 8, 5) kısmen Herodotos'un anlatımını doğrulamaktadır. Karia'lıların önceden adalarda oturduklarını ve Minos'un kardeşi Sarpedon önderliğinde anakaraya göç ettiklerini söyler.

Pausanias'ın Leleg'lerden Karia soyunun bir bölümü diye söz etmesi Leleg'lerin buraya yerleştiklerinde Luwi'ler ile karıştıklarını göstermektedir. Leleg'ler ile Luwi'lerin aynı halk olduğunu ve Hitit yazılı kavimlerinde geçen *lulahi* kavminin Leleg'leri işaret ettiğini söyleyen kimi bilim insanları da bulunmaktadır. Bununla

[3] Kiepert, H., **A Manual of Ancient Geography**, Londra, 1881, sf.75.

birlikte Strabon (XIII, 59) Mausollos'un Leleg'lerin yaşadığı sekiz kentten altısını synoikismos yolu ile birleştirilerek Halikarnasos'a taşıdığını anlatır, ama bu kentlerin isimlerini vermez. Sadece Mausollos'un Syangela ve Myndos isimli Leleg kentlerini olduğu gibi bıraktığını söylemektedir.

Diğer Leleg kentlerinin isimlerini Yaşlı Plinius'dan (*Naturalis Historiae 5, 107*) öğreniyoruz. Günümüzde bu Leleg kentlerinin kesin yerleri tespit edilmiş olmakla birlikte tartışmalar sürmektedir. Theangela, Amynanda, Termera, Si(b)de, Medmasa ve Ouranion ismindeki bu Leleg kentlerinin isimleri Atina vergi listelerinde görülebilmektedir.[4]

Antik dönemde Karia'lılara ilişkin anlatılan bir diğer köken Girit'ten mitolojik kral Minos'un kardeşi Sarpedon önderliğinde gelerek buraya yerleştikleri hakkındadır. Tarihçi Ephoros, Sarpedon'un Minos tarafından kovulması üzerine Anadolu'ya beraberindekilerle birlikte göç ettiğini ve Miletos'a yerleştiğini anlatır.

Thukydides de (I, 4) Kral Minos'un adalara kendi kolonistlerini yerleştirmek suretiyle yerli halkın zorla Karia bölgesine göç ettirildiğini anlatmaktadır.

[4] Varinlioğlu, E. "Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists", **Asia Minor Studien 8**, Bonn, 1992, s. 17-22.

PREHİSTORİK DÖNEMDE KARIA BÖLGESİ

Karia Bölgesinin Prehistorik ve Neolitik dönemlerine ilişkin bilgilerimiz son yıllarda yapılan araştırmalar neticesinde aydınlanmaktadır. Latmos (Beşparmak Dağı) üzerindeki mağaralar ile kayalar üzerinde son yıllarda bulunan kaya resimleri bölgenin Prehistorik dönemine ilişkin önemli veriler sağlamıştır.

Bu kaya resimleri Batı Anadolu'da bilinen ilk prehistorik kaya resimleridir. Resimlerin dağ zirvesi etrafına kümelenmesi bölgedeki Hava Tanrısı kültü ile ilişkili olmalıdır. Mağara resimlerinin odaklandığı konu insandır. Yaklaşık 500'den fazla insan figürü tespit edilmiştir.

Kaya resimlerinin bulunduğu yerlerin yerleşim yeri olarak kullanılmadığı, resimlerin yapıldığı mağaraların yerleşmeye izin vermeyecek ölçüde küçük oldukları görülmektedir. Kaya resimlerinin bulunduğu yerin kültsel işlevi olduğu analşılmaktadır. Yerleşim yerleri bu mağaralara yakın, dağın güney yamacında olduğu, burada yer alan İsa ve Malkayası mağaralarından ele geçirilen ok ucu ve keramik kaplardan anlaşılmıştır.

Kaya resimlerinin kesin olarak tarihlemesini yapmak bugünkü çalışmalar ışığında mümkün olmamakla birlikte, buralarda bulunan malzemeler ışığında İ.Ö. 10.000 ile İ.Ö. 5.000 yılları arasına tarihlemek mümkündür.[5]

[5] Peschlow-Bindokat, A., **Herakleia**, İstanbul, 2005, s. 81.

KARIA'NIN 2.BİNYILDAKİ DURUMU

Batı Anadolu'da Dor göçleri öncesinde Minos ve Miken Dönemi'ne ait yerleşmeler olduğu günümüzde halen bir tartışma konusu olmasına karşın Hitit yazılı metinlerinin arkeolojik veriler ile karşılaştırılması sonucunda yeni sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur.

Assuwa (Asia) ismi Lidya olarak bilinen yeri göstermektedir. Hititlerin Assuwa'ya ilgileri çok fazla olup, Hitit kralı IV. Tudhaliya Assuwa memleketi kralına karşı zafer kazanmıştır. Bununla birlikte Kıta Yunaninstan'da yaşayan Akha'ların Assuwa ile ilgilendiklerine dair bir belge yoktur.

Hititlerin bölge ile ilişkisi hakkında Hitit belgelerinde geçen isimlerden anladığımız kadarıyla, Batı ve Güneybatı Anadolu bölgelerini Hititlerin, güçlü Miken (Akha) Krallığına karşı tampon bölge olarak kullanmak istediği anlaşılmaktadır.

Hitit metinlerinde Karia ismine yakın bir diğer isim Karkisa olarak geçmektedir. Karkisa'ya komşu bölgeler arasında Lukka ülkesi, Millawanda ve Mira ülkesi sayılır. Mira ülkesi Karabel geçidinden Latmos dağına kadar olan bölgedir.

Latmos dağında Suratkaya'da bir kaya üzerinde Hitit hiyeroglif yazıtı keşfedilmiştir. Bir Hitit Krallık mührü olduğu anlaşılan ve üç işaretten oluşan kartuş II. Murşili'nin (İ.Ö. 1318-1290) evlatlık yeğeni ve Mira kralı Maşuiliwa'nın evlatlık oğlu Büyük Prens Kupanta-Kurunti-ya'ya aittir.

Bu mühür büyük olasılıkla bir sınır işaretidir. Hititlerde sınırları belirlemek için hayvanları anımsatan arazi şekillenmelerini sınır çizgisi belirlemek için seçtikleri bilinmektedir. Bu nokta Mira – Millawanda – Karkissa'nın birbirinden ayrıldığı nokta olmalıdır.[6]

[6] Peschlow-Bindokat, A. **Herakleia**, İstanbul, 2005, sf. 89.

Hitit yazılı metinlerinde geçen Milawanda ile Ahhijawa'nın ilişkisi çok kuvvetlidir. Miletos'da yapılan kazılarda İ.Ö. 17 ve 16. yüzyıllara kadar dayanan bir Minos ticaret kolonisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. İ.Ö. 13. yüzyılda şehir surunda yapılan bir değişiklik Miken-Akha varlığına işaret etmektedir.

Yine bu dönemde İasos ve Bodrum (Ortakent-Müsgebi) kazılarında Miken seramiği bulunmuştur. Özellikle Müskebi'de ortaya çıkarılan nekropol tipik Miken mezarlarından oluşmakta olup, nekropolün varlığı bir yerleşim olduğunun kanıtıdır.[7] Son yıllarda Çine'de Tepecik Höyük'de yapılan kazı çalışmalarında bir Miken kabı[8] ele geçirilmiştir.

Dor göçlerinin başladığı İ.Ö. 1200 yıllarında seramik buluntularda adlandırılan Sub Miken evresini Anadolu'da en belirgin biçimde İonia ve Karia bölgesinde izleyebiliyoruz. İon kentlerinde Miletos ile Smyrna, Karia'da ise Asarlık ve Dirmil mezarlıkları bu dönemin temsilcisidir.[9]

AHHİJAWA ÜLKESİ

Ahhijawa ülkesi olarak Hitit yazılı metinlerinde geçen yerin neresi olduğuna yönelik tartışmalar Karia Bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Knossos kökenli bir Linear-B tabletinde[10] A-Ka-Wi-Ja-de olarak geçen ismin Ege havzasında İ.Ö. 15. yüzyıldan itibaren bilindiğini göstermektedir.

Hitit belgelerinde İ.Ö. 1460 ile İ.Ö. 1250 yılları arasına tarihlenen tabletlerde çeşitli nedenlerle Ahhijawa ismi geçmektedir.[11] Ahhijawa'lı prenslerin savaş arabası kullanmayı öğrenmeleri için Hattuşa'ya gönderildiklerinden bahsedilir.[12] Hitit Kralı III. Hattuşili dönemine ait olan Tavaglava Mektubunda Hititlerle Ahhijawa

[7] Boysal, Y., "Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar", **Anatolia XI**, Ankara, 1967, s.2-29.
[8] Günel, S. "Çine Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları", **27. KST**, Ankara, 2002, Cilt 1, s. 19-28.
[9] Özgünel, C. **Karia Geometrik Seramiği**, İstanbul, 2006, s. 15.
[10] Ventris, M.-Chadwick, J., **Documents in Mycenaean Greek**, Cambridge, 1956, s. 138.
[11] Çapar, Ö. "Ahhiyava Sorunu", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 21**, Ankara, 1985, s. 388.
[12] Akurgal, E. **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara, 1998, s. 105.

arasındaki düşmanlığın Viluşa (Troia) uyuşmazlığı bir kenara bırakılarak sona erdiği anlatılır.

Hitit Kralı II. Murşili Arzawa ülkesine saldırdığında Arzawa kralı oğulları ile birlikte denizde bir yere kaçar. Oğullarından biri Arzawa'ya geri döner, Hitit Kralı ile savaşır ve savaşı kaybedince Ahhijawa Kralına sığınır. II. Murşili'nin talebi üzerine Ahhijawa Kralı mülteciyi Hitit Kralına teslim eder. Ahhijawa, Arzawa'ya göre kayıkla gidilebilen bir yer olduğuna dayanarak Ahhijawa'nın Rodos merkez olmak üzere çevredeki adalar ile Karia bölgesi kıyıları olabileceği üzerinde durulmuştur.[13]

IV. Tudhaliya ile Amuru Kralı arasında yapılan bir anlaşmada Hitit Kralı, Mısır, Babil, Asur ve Ahhijawa krallarının eşit olduğunu söylemekte fakat daha sonra Ahhijawa Kralı'nın üzerinin çizildiği görülmektedir. Bunun gerçek nedenini tam olarak bilemesek de, bir ihtimal Ahhijawa'nın diğer ülkeler ile eşit kuvvet ve büyüklükte görülmemesi olabilir.[14]

Ahhijawa Krallığı'nın yeri konusunda tartışmalar sürse de son yıllarda Ahhijawa'nın Akhaların oturduğu Kıta Yunanistan olduğu görüşü ağır basmıştır.[15]

Karia bölgesinde Girit Minos ve Miken uygarlıkları ile olan ilişkiler mitologyaya da yansımıştır. Zeus ile Europe'nin oğlu Sarpedon, Girit Kralı Minos'un kardeşi idi. Sarpedon ile Minos'un aynı gence (Miletos) gönül vermeleri sonucunda Sarpedon Girit'ten kovularak Anadolu kıyılarına (Karia'ya?) geçmişti. Karia bölgesindeki çift taraflı balta (*labrys*) kültünün kökeni büyük ihtimalle bu efsaneye dayanmaktadır.

TROIA SAVAŞI VE DOR GÖÇLERİ

Troia Savaşı sonrasında Anadolu'ya göç eden Dor kavimleri Rodos ve Kos adasını ele geçirmişler Karia'da ancak Knidos ve Halikarnassos gibi kıyı kentlerine

---

[13] Boysal, Y., "Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar", **Anatolia XI**, Ankara, 1967, sf. 29.
[14] Boysal, Y., "Batı Anadolu'da Ahhiyava Sorunu", **Anatolia XV**, Ankara 1971, sf. 71.
[15] Güterbock, H.G. "A New Look At One Ahhiyawa Text", **Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp**, Ankara, 1992, sf. 235-243.

yerleşebilmişlerdir. İç kesimlerde dağlık bölgelerde dağınık olarak yaşayan kentlere nüfuz edememişlerdir.

Bütün bu veriler ışığında Anadolu'nun yerli halkı olan Luwi'lerin Karia bölgesinde çok eskiden beri yerleşik olduğunu ve Ege adalarında oturan kimi eski halklar (Lelegler) ile etkileşim içinde bulunduklarını, zaman zaman ufak çaplı göç hareketleri ile Leleg'lerin Karia bölgesine geçerek burada oturan yerli halk ile karışıp kaynaşarak özellikle bugünkü Bodrum yarımadasında küçük yerleşimler kurmuş olduklarını anlıyoruz. Giderek güçlenen Miken Krallığı'nın Ege Denizi'ni kontrol edebilmek için stratejik olarak önemli gördükleri yerlerde ticari-askeri amaçlı küçük koloniler kurduklarını Karia ve Rodos adasında bu tipte Miken yerleşimlerinin olduğu arkeolojik veriler ile kanıtlanmış bir gerçektir. Miken Krallığı'nın amacı sadece Ege Denizi'ndeki ticareti kontrol etmek olduğu, Anadolu içlerine yayılmak gibi bir amaçlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenlerle Hitit İmparatorluğu ile ufak sürtüşmelerin dışında anlaşmazlık çıkmadığı görülmektedir. İ.Ö. 1200 dolaylarında başlayan Dor göçleri sırasında Peloponnesos'dan Girit ve Ege adaları üzerinden Rodos'a geçen Dor kavimleri buradan Karia bölgesine geçmişlerdir. Bununla birlikte Karialılar iyi savaşçı oldukları için Dorlara karşı mücadele etmişler, Dor kolonizasyonu sadece kıyı bölgelerle sınırlı kalmıştır.

KARIA DİLİ VE KARCA YAZITLAR

İ.Ö. 2400 yıllarında Anadolu'da en çok konuşulan dil Luwi dili idi. Hitit yazılı belgelerinde Arzawa isimli bölgede Luwice konuşan bir halkın varolduğu Hitit metinlerinden anlaşılmaktadır. Arzawa Bölgesi genel olarak Güneybatı Anadolu, Karia ve Lydia bölgeleri olarak kabul edilmektedir. Luwilerin ve Luwi dilinin Hint-Avrupa kökenli bir dil olduğu düşünülse de bunu destekleyecek bir kanıt yoktur. Genel olarak Luwi'lerin Anadolu'nun yerli bir halkı olduğu kabul edilmektedir.

Karia dili ile yazılmış yaklaşık olarak 250 adet yazıt bulunmuştur.[16] Bunların büyük çoğunluğu Mısır'da bulunmuş olup, orada paralı asker olarak hizmet veren Karialılara ait kısa yazıtlardan (*grafito*) oluşmaktadır.

1996 yılında Kaunos kentinde bulunan çift dilli yazıt[17] (Karca-Yunanca) ile Karia dilinin çözülmesi yolunda önemli bir yol alınmıştır. İki parça halinde bulunan yazıt bloğunun sonraki yıllarda bir parçası[18] daha bulunmuştur. 18 satırı Karca, 8 satırı Grekçe olan yazıtın bulunması Karcanın anlaşılabilmesi ve çözümlenebilmesi için önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Karia bölgesinde ele geçirilen Grekçe yazılmış fakat Grekçe etimolojisi ile açıklanamayan çok sayıda Karia yerli halkına ait şahıs isimleri de tespit edilmiş, yapılan son çalışmalar ile Karca isimlerin bir listesi oluşturulabilmiştir.[19]

---

[16] Friedrich, J., **Kayıp Yazılar ve Diller**, İstanbul, 2000, sf. 215.
[17] Frei, P. – Marek, C., "Die Karisch-Griechische Bilingue von Kaunos", **Kadmos 36**, Berlin, 1997, s. 1-89.
[18] Frei, P. – Marek, C., "Die Karisch-Griechische Bilingue von Kaunos", **Kadmos 37**, Berlin, 1998, s. 1-18.
[19] Blümel, W. "Einheimische Personennamen In Griechischen Inschriften aus Karien", **EA 20**, Bonn, 1992, sf.7-34.

HELLENİSTİK DÖNEME KADAR KARIA'NIN POLİTİK VE SOSYAL DURUMU

İkinci binyılın son çeyreğinde başlayan ve birinci binyılın ilk yarısının başında halen süren Dor göçleri ile beraber, yerli Karia halkının bölgenin iç kesimlerine, merkezine doğru çekildiğini arkeolojik verilerden anlamaktayız. Karia'lılar İ.Ö. 9. yüzyıldan itibaren başlayan Hellen akınlarına direnç gösterdiler. Dilleri ve inançlarını korumaya devam ettiler. Bununla birlikte Halikarnassos başta olmak üzere Iassos, Knidos ve Kaunos'da bulunan limanlar aracılığı ile Hellenler ile ticaret giderek hız kazandı. Karia'da Hellenleşme sürecinin savaşlar sonunda bölgeye Hellenlerin akın etmesi sonucunda değil, ticari ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı etkileşim süreci sonunda başladığını ve uzun yıllar sürdüğünü görmekteyiz.

İ.Ö. 696-650 yılları arasında Anadolu'yu istila eden Kimmerler, Frig devletini yıkmışlar ve güneye doğru Menderes vadisine kadar ilerlemişlerdir. İ.Ö. 644/643 yıllarında Ephesos Artemis tapınağı ve Magnesia Artemis tapınağını yağmalayan Kimmerler Kilikia'ya doğru yönelmişlerdir.[20]

Yine Karia'nın İ.Ö. birinci binyılın ilk yarısında Mısır ile yoğun ticaret ilişkileri olduğunuda görmekteyiz. Lagina yakınındaki Börükçü mevkiinde bulunan bir mezarın Geç Geometrik Dönemde ilk defa kullanıldıktan sonra, İ.Ö. 5.yy. sonu 4. yy. başında tekrar kullanıldığı, bu mezardaki ikinci gömüden ele geçirilen buluntulardan; ikinci gömünün Psammatikhos Dönemindeki Karia-Mısır ilişkilerinden sonra, bu bölgeye Mısır tanrılar kültünün getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mısır'dan getirilen bir geline ya da yerli halktan bir kadına Mısır'dan getirilmiş bir hediye olduğu düşünülen kolyenin ucunda Mısır tanrısı Ra'nın gözü bulunduğu görülmektedir.[21]

Mısır Kralı Psammetikhos ile Karialıların arasındaki ilişkiden Herodotos'da (I, 151-155) söz etmektedir. Kral olmadan önce sürgüne gönderilen Psammetikhos'a bir kehanette denizden gelecek olan tunç adamlardan bahsedilmişti. Mısır kıyılarında korsanlık yapan Karialılar bir gün Mısır kıyılarına çıkmak zorunda kaldılar, daha

[20] Tarhan, T.M. "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", **I. AST**, İstanbul, 1983, s. 115.
[21] Tırpan, A., "Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları", **29. KST**, Ankara, 2008, Cilt 3, sf. 401.

önceden tunç silahlı savaşçı görmemiş olan Mısırlılar Karialılardan tunç adamlar olarak söz etmişlerdi. Mısır Kralı Psammetikhos Karialı savaşçıların yardımı ile Mısır krallığını ele geçirdi.[22] Kendisine yardım eden Karialılara Nil ile bölünmüş topraklardan araziler hediye etmiş, ayrıca Yunanca öğrenmeleri için Mısırlı çocukları Karia'lılara emanet etmiştir.

İ.Ö. 1. Binyılın ilk yarısında Karia bölgesinde Asarlık, Dirmil (Gökçebel), Sinuri, Stratonikeia, Lagina, Çömlekçiköy, Milas-Beçin, Euromos ve Hydai (Damlıboğaz) mezarlıklarında geometrik döneme ait ünik eserler bulunmuştur.[23] Dirmil'de ortaya çıkarılan tümülüste Geç ProtoGeometrik Dönem'e ait seramiklerin bulunmuş olması tümülüsü İ.Ö. 10. yüzyıla tarihlememize olanak verir. Bu tümülüs Anadolu Hellen sanatının en eski gömü anıtıdır.[24] Karia bölgesi seramik buluntuları, İonia dışında kendilerine özgü kap biçim ve bezemeleri ile özgün üretim yapan çömlek atölyeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle günümüzde Çine ilçesi etrafında yer alan tarımsal anlamda kendine yeten ufak çaplı yerleşimleri görmekteyiz. Amyzon'da bulunan İ.Ö. 6. yüzyıla ait bir tapınağa ait arkaik pişmiş toprak parçalar bu yerleşimlerin giderek önem kazandığını göstermektedir. Idrias (Stratonikeia-Khrysaoris?), Amyzon dışında Atina vergi listelerinde (İ.Ö. 451/50) görülen Thastara, Parpariotai bu ufak yerleşimlere örnek olarak verilebilir. Bu bölgede bulunan değişik bir yerleşim olarak Gerga (Leukai Kome?) verilebilir. Kalıntıların zamanı ile ilgili olarak çok tartışma olsada Arkaik Dönem'den beri varolduğu anlaşılan Gerga önemli bir dini merkez olmalıdır.[25]

Karia'nın dağlık yapısı, tepelerin üzerine kurulu "deme" (δήμε) adı verilen küçük yerleşim bölgelerinin birleşmesinden oluşan "koinon" (κοινόν) adı verilen yerel birliklerden (federasyon) oluşuyordu. Bu birliklerden en eskisi İ.Ö. 6. yüzyılda kurulmuş olan Karia Koinon'u olarak adlandırılan, toplantı ve dini merkezi Mylasa'daki Zeus Karios tapınağı olan birliktir.

---

[22] İnan, A. **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Ankara, 1992, sf. 159.
[23] Özgünel, C. **Karia Geometrik Seramiği**, İstanbul, 2006, sf. 14.
[24] Akurgal, E. **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara, 1998, sf. 296.
[25] Marchese, R.T., **The Historical Archaeology of Northern Caria**, Oxford, 1989, sf. 41.

Stratonikeia yakınında Panamara'da bulunan bir onurlandırma yazıtında Zeus rahipliği yapan Stratonikeia'lı Leon, Karia'da bir kent olan Kallipolis halkı tarafından onurlandırılmaktadır. Karia kentlerinin çeşitli sorunlar nedeni ile Panamara'daki rahibe danıştığını anladığımız bu yazıtlardan bir diğerinde ise Leon bu sefer Laodikeia'lılar koinonu tarafından övülmektedir. Laodikeia ile Lykos vadisindeki Laodikei'nın mı kastedildiği ya da Laodikeia koinonunun mu anlatıldığı konusunda tartışmalar sürmekle birlikte Karia'da koinon isimlerinin hep Karia kökenli olması, Grekçe koinon ismi bulunmaması tartışmanın sürmesine yol açmaktadır.[26]

Karialıların siyasi ve dinsel yaşamı Hellen'lerinkinden farklı olarak, "polis" (πόλις) -kent devleti- üzerine kurulmamıştır. Bunun yerine yukarıda oluşum şeklinden bahsettiğimiz birlik sistemi "koine" -federasyon- anlayışı gelişmiş, İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Mylasa'da Zeus tapınağında dinsel odaklı ama siyasi bir birlik (federasyon) oluşturulmuştur. Bu birliğin yerini ilerleyen yıllarda Stratonikeia yakınlarındaki Zeus Khrysaor birliği almıştır.

İ.Ö. 499 yılında Perslere karşı Miletos kentinin öncülüğünde başlayan İonia ayaklanmasına Karialılarda katıldı. Ayaklanmayı bastırmak için gelen Pers ordusu, Miletos'a ulaşmak için Karia bölgesinden geçerken Karlar'la üç kez çarpışmıştır. (Herodotos, V, 118-121) İlk çarpışma Çineçayı (Marsyas Çayı) kıyısında olmuş, yenilen Karialılar Labraynda'ya çekilmişlerdir. Destek için gelen Miletoslular ve müttefiklerinin katılımı ile ikinci çarpışmada da yenilen Karialılar daha sonra Pedasa yolu üzerinde Perslere pusu kurarak onları yenmişlerdir.(İ.Ö. 497/96)[27]

Peloponnes Savaşları sırasında pek çok doğal limana sahip olan Karia kıyıları zaman zaman Atina zaman zaman da Sparta donanmasına sığınak görevi görmüştür. İ.Ö. 405 yılında Spartalı Lysandros, nüfusunun yarısı Hellen yarısı Karialı olan Kedreai kentini ele geçirdi.[28]

---

[26] Şahin, M.Ç. "Two New Hellenistic Decrees from Panamara", **EA 25**, Bonn, 1995, s.83-86.
[27] Varinlioğlu, E. "Pedasa (?)", **10. AST**, Ankara, 1993, s. 214.
[28] Ksenophon, **Yunan Tarihi (ΕΛΛΗΝΙΚΑ)**, Ankara, 1999, (II, 1, 15)

İ.Ö. 400-394 yılları arasında Spartalılar tüm Hellenlerin kurtarıcısı olarak Anadolu'yu Perslerden arındırmak ve kentlere bağımsızlık sağlamak için savaşmışlardır. Bu yıllar içinde özellikle Spartalı komutan Thibron, Spartalı göçmenleri Menderes vadisi ve Karia bölgesindeki yerleşimlerde kolonize etmeye çalışmıştır.

İ.Ö. 394'de Konon önderliğindeki Atina donanması Knidos yakınlarında, Spartalı Peisandros ile Pers Pharnabazos'un komutasındaki birleşik donanmayı yenerek zafer kazanmıştır.[29]

İ.Ö. 387/386 yılında Persler ile Spartalılar arasında imzalanan Kral Barışı (Antalkidas Barışı)[30] ile Anadolu'daki tüm şehirler gibi Karia'da yeniden Pers hakimiyeti altına girmiştir.

Perslerin Karia'da satrap olarak görevlendirdiği Hekatomnos sülalesinin hakimiyeti ile Karia'da, Yunan kültüründe bilinen synoikismos uygulamasının sıkça görülmeye başlamasını da beraberinde getirmiştir. Synoikismos, küçük yerleşimlerin birleştirilerek tek bir kent oluşturulmasını amaçlamıştır. Özellikle Karia'da dağlık coğrafya nedeniyle oluşan dağınık, çok sayıda ufak yerleşimin bulunuyor olması, bölgede hakimiyet kurmaya çalışan tüm kralların karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Lidya Karallığı'nın bölgede kesin bir hakimiyet kuramadığını bilmekteyiz. İ.Ö. 546'da tüm bölgeyi ele geçiren Persler önceleri hakimiyet kurmuş gibi gözükselerde İ.Ö. 499 yılında İonia ayaklanması ve sonrasında İonia ve Karia'da oluşan otorite boşluğunu doldurmak için synoikismos sistemini denemeye, özellikle İ.Ö. 400'lerden itibaren daha yoğun olarak uygulamaya başlamıştır.

Karia'nın Hellenleşme sürecini, Pers satrapları başlatmıştır. Hekatomnos (İ.Ö. 392/1-377/6) ve özellikle oğlu Mausollos (İ.Ö. 377/6-353/2) Hellen uygarlığı hayranı idiler. Pers geleneği gereği kızkardeşi Artemisia ile evlenen Mausollos zamanında Karia parlak bir dönem yaşamıştır. Mausollos'un ölümü sonrasında

[29] Ksenophon, **Yunan Tarihi (ΕΛΛΗΝΙΚΑ)**, Ankara, 1999, (IV, 3, 10-14)
[30] a.g.e. (V, I, 31)

Artemisia İ.Ö. 351 yılında ölene kadar bölgeyi yönetmiştir. Artemisia'nın yerine ağabeyi Idrieus kızkardeşi Ada ile evlenerek geçmiştir. İ.Ö. 344 yılında Idrieus'un ölümü sonrasında en küçük kardeş Piksodoras yönetimi devralır ancak tahtı Ada ile paylaşmayarak onu Alinda'ya sürgüne gönderir.

Hekatomnos sülalesi synoikismos yolu ile Karia'da geleneksel olan dağınık ve ufak yerleşimleri Hellen tarzına uygun olarak birleştirme işini uygulamaya çalışmıştır. Başlattıkları bu uygulamanın en başarılı olduğu yer Halikarnassos'dur. Yarımadada bulunan çok sayıdaki ufak yerleşim Halikarnassos'a bağlanmıştır.

Bununla birlikte Karia'da yer alan dağınık yerleşim hiçbir zaman tam anlamı ile ortadan kaldırılamamıştır. Koinon adı verilen ve kentten daha ufak yerleşimlerin birleşmesinden oluşan birlikleri ifade eden sözcüğün Yunan kentleşme sisteminde karşılığı yoktur. Bununla birlikte "polis" ve "koinon" Karia'da birlikte kullanılmaya devam etmiştir. Polis sözcüğünün içeriğini oluşturan yurttaşlık hakkı, bölgeye hakim olma ve vergi alma hakkı gibi tüm haklar koinon ismi ile belirtilen kentler için de geçerli idi. Koinon olarak bilinen Amyzon, Hyllarima, Hiera Kome, Gerga Kome bu yapılarını korumuşlardır.

Buna rağmen synoikismos uygulaması ufak yerleşimleri tek bir büyük kent altında toplanması konusunda başarı sağlayamamış olsa da Karia bölgesinin Hellenleşmesi sürecine çok büyük etkisi olmuştur. Amyzon, Alabanda, Alinda kentleri Hellen tarzı tapınaklar, stoalar ile donatılmıştır.[31]

İ.Ö. 334 yılında Pers İmparatorluğu'na karşı başlattığı savaşla Anadolu'ya giren Büyük İskender, Granikos Savaşında Pers satraplarını mağlup ederek, Anadolu'daki tüm kentleri teker teker Pers egemenliğinden kurtarmaya başlamıştır. Karia bölgesinde Miletos ile Halikarnassos arasındaki tüm şehirleri[32] kolayca ele geçiren Büyük İskender, Pers satraplık merkezi olan Halikarnassos'da büyük bir direnme ile karşılaşmıştır. Halikarnassos'u zorda olsa ele geçiren Büyük İskender Karia'nın

[31] Marchese, R.T., **The Historical Archaeology of Northern Caria**, Oxford, 1989, sf. 7.
[32] Arrianos, **İskender'İn Anabasisi**, İstanbul, 1945, (I, 20, 2)

yönetimini Alinda'da sürgünde olan Ada'ya bırakmıştır.[33] İ.Ö. 333 yılındaki Issos Savaşı ile tüm Anadolu'yu Pers egemenliğinden kurtaran Büyük İskender'le, Hellenistik Çağ başlamıştır.

Genel olarak bakıldığında, İ.Ö. 1200 dolaylarında başlayan ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca süren Dor Göçleri sonrasında Karia bölgesinde oturan yerli halk kıyılardan iç kesimlere doğru göç etmiş, dağların yükseklerinde, birbirlerini gören, surlarla çevrili küçük ve korunaklı yerleşimlerde oturmaya başlamışlardır.[34] Siyasi ve dinsel olarak birlikler oluşturan bu köy-kentlerin yerini İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan polis şeklindeki kent-devletler almıştır. Eski yerleşmelerden bir kısmı yeniliğe ayak uydurarak gelişmeye devam etmiş, çevresindeki köy-kentleri kendisine bağlayarak güçlenmiştir. Fakat yeniliğe ayak uyduramayan çok sayıda köy-kent terk edilmiştir. Yani Karia'da ilki Dor göçlerinden sonra, ikincisi ise Hellenistik Dönem başında olmak üzere siyasi ve demografik değişim yaşanmıştır.

[33] a.g.e. (I, 23, 8)
[34] Varinlioğlu, E. "Karya'nın Hellenistik Dönem Kentleri", **12. AST**, Ankara, 1995, s. 27.

HELLENİSTİK DÖNEMDE KARIA BÖLGESİ

Büyük İskender'in İ.Ö. 323 yılındaki ölümü sonrasında kurduğu imparatorluk komutanları arasında paylaşılınca Karia bölgesi satrap Asandros'un hakimiyetinde kalmıştır.[35]

İ.Ö. 313 yılında Asandros'u yenerek bölgenin hakimiyetini Antigonos Monophtalmos kazanmıştır. İ.Ö. 301 yılına kadar bölgeye hakim olan Antigonos Monophtalmos'u Büyük İskender'in diğer komutanları birleşerek İ.Ö. 301'de İpsos'da yapılan savaşta yendiler. Bu savaş sonrasında imparatorluk komutanlar arasında paylaştırılınca Karia bölgesinin hakimiyeti Lysimakhos'a verilmiştir.

İ.Ö. 3. yüzyıl başlarında 301 yada 298 yılında[36] Makedon komutan Pleistarkhos Karia bölgesine egemen oldu, Latmos Herakleia'sını başkent yaparak[37] yaklaşık 10 yıl hüküm sürdü.

İ.Ö. 281/280 yılında günümüzde Manisa ilinin doğusunda kalan ovada yapılan Kyroupedion Savaşı sonrasında tüm Anadolu Seleukos hakimiyetine girer.

Bu dönemde Mısır'a hakim olan Ptolemaios'lar Ege Denizindeki güçlerini pekiştirmek için zaman zaman Karia kıyılarına akınlar düzenleyerek, özellikle kıyıdaki Karia kentlerini kontrolleri altında tutmak istediler. Bu dönemde Halikarnassos'un Ptolemaios Krallığına vergi olarak gemi verdiğini biliyoruz.

Ptolemaios Krallığı'nın Karia bölgesinde kurmaya çalıştığı hakimiyet ile ilgili olarak III. Ptolemaios'un komutanlarından olan Tlepolemos'un bir Karia kenti olan Kildara'ya yazdığı cevabi mektupla öğrenmekteyiz.[38] Mektubun ilk satırlarında yer alan kraliyet ailesinden gelen kişilerin isimleri sayesinde İ.Ö. 246 yıllarına tarihlenen mektupta Kildara'lıların Tlepolemos'a elçiler göndererek bazı konular hakkındaki

[35] Blümel, W. "Vertrag zwischen Latmos und Pidasa", **EA 29**, Bonn, 1997, s. 140.
[36] a.g.e. s. 140.
[37] Peschlow-Bindokat, A., **Herakleia**, İstanbul, 2005, sf. 24.
[38] Blümel, W. "Brief des Ptolemaischen Ministers Tlepolemos an die Stadt Kildara in Karien", **EA 20**, Bonn, 1992, s. 127-133.

görüşlerini ilettikleri anlaşılmaktadır. Xanthos'lu büyük bir aileden olduğu bilinen Tlepolemos'un, III. Ptolemaios tarafından Karia'nın denetimini sağlamak ile görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

İ.Ö. 220 civarında Olympikhos Mylasa bölgesinin tiranı oldu ve Podilos adındaki bir komutanı da Karia bölgesinde görev aldı. Makedonyalı komutan Antigonos Doson İ.Ö. 229-221 yılları arasında Karia'yı işgal etti.

Makedonya Kralı V. Philippos Karia ile özel olarak ilgileniyordu ve Ege'de hakimiyet kurmak amacıyla İ.Ö. 205 yılından itibaren Pergamon, Rodos Krallığı ve Ptolemaios'lar ile mücadeleye girişti. İ.Ö. 201 yılında Rodos donanması Karia'da Myndos kentine sığındı.[39] Pek çok Karia kentini işgal etmeyi başaran V. Philippos İ.Ö. 201/200 yıllarında Karia'da hakimiyet kurarak Iasos kentini merkez üs olarak belirledi ancak İ.Ö. 197 yılı Haziran ayında yapılan Kynoskephalai'daki meydan savaşı[40] sonrasında İ.Ö. 196 yılında Romalıların baskısı ile bölgeden çekilmek durumunda kaldı. Bu olaydan hemen sonra Suriye Kralı III. Antiokhos bölgeye girdi ve Karia'ya hakim oldu. Bu olayın sonunda Roma ordusu ilk kez Asia'ya doğru hareket etti.

İ.Ö. 190 yılında Sipylos Magnesia'sı yakınında yapılan savaşta Romalılar III. Antiokhos'u yendiler ve Batı Anadolu'ya hakim oldular. Bunun sonucu olarak III. Antiokhos bölgeden çekildi ve Romalılar Karia'yı Rodos'a bıraktılar. İ.Ö. 188 yılındaki Apameia Barışı ile Karia Bölgesindeki Rhodos hakimiyeti Roma'nın baskısı ile onaylanmış oldu.[41]

Karialılar Rodos hakimiyetini kolay kabullenmeyerek, yeni bir Karia federasyonu oluşturdular. Karia bölgesini phylelere ayırarak ortak meclise bu phylelerin temsilcilerinin katılmasını karara bağladılar. Bütün phyleler yerli Karialı halkından oluşmaktaydı ve phyle isimlerinde Hellen isimlerine rastlanmamaktadır. İ.Ö. 168/167 yıllarında Mylasa ve Kaunos önderliğinde Rodos'a karşı ayaklanarak

[39] Tırpan, A.A. "Myndos ve Theangela", **5. AST**, Ankara, 1987, s. 168.
[40] Errington, M., "Antiochos III, Zeuxis und Euromos", **EA 8**, Bonn, 1986, sf. 1-8.
[41] Ma, J. **Antiochos III and the cities of Western Asia Minor,** Oxford, 2000, s. 48.

Orthosia'da Rodos'la yapılan savaşta yenilgiye uğrasalarda Roma Senatosu Karia kentlerine özgürlük tanıdığını bildirmiştir. Böylece Karia kentleri tekrar bağımsızlıklarına kavuşmuş oldular.

Pergamon Kralı III. Attalos'un krallığını vasiyet yolu ile İ.Ö. 133 yılında Roma'ya bırakması sonrasında çıkan karışıklığı fırsat bilen Romalılar tüm Batı Anadolu'yu Asia eyaleti adı altında İ.Ö. 129 yılında kendilerine bağladılar böylece tüm Batı Anadolu gibi Karia bölgeside yaklaşık bir yüzyıl sürecek bir karışıklık dönemine girmiş oldu.

Mithridates Savaşları Karia bölgesinin Roma'ya yaklaşmasına sebep olan önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Karia'lı seçkin kişilerden olan Pyrrhakos savaş öncesi Roma ile Mithridates arasında arabuluculuk yapmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır.

Nysa kentinden Kahiremon ise Romalılara askeri yardımda bulunarak bazı Romalıların Rodos'a kaçırılmalarını sağlamıştır. Bu hareketi ile Mithridates'in nefretini kazanan Kahiremon için Mithridates Karia bölgesinden sorumlu komutanı Leonippos'a iki kez mektup yazarak konu ile ilgilenmesini istemiştir.[42]

İ.Ö. 40 yılında Labienus önderliğinde Parthlar Karia bölgesine saldırdılar. Stratonikeia'yı ele geçiremeyen Labienus Lagina'yı ve Aphrodisias'ı yağmaladı. İ.Ö. 39 yılında Antonius Labienus'u yenerek tüm Anadolu'ya egemen oldu.

[42] Santangelo, F., **Sulla, the elites and the empire: a study of Roman policies in Italy and the Greek East**, Leiden, 2007, sf. 55.

ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KARIA BÖLGESİ

Octavianus'un İ.Ö. 27 yılında Augustus ünvanı ile başa geçerek Roma İmparatorluğunu kurması sonucunda başlayan Pax Romana dönemi (İ.Ö. 27 – İ.S. 192) boyunca Karia bölgesi ve özellikle Anadolu yıllar boyu süren savaş, istila ve diktatör komutanların kentleri yağmalamasından kurtulmuş ve yaklaşık iki yüzyıl sürecek bir barış ve refah ortamı yakalamıştır.

Bu dönemde Karia bölgesindeki kentlerde büyük yapı faaliyetlerine girişilmiş, Hellenistik ve önceki dönemlere ait yapılar yenilenmiştir.

İ.S. 1. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun tümü ayrı bir eyalet olarak (Asia eyaleti) Roma İmparatorluğu'na katılmıştır.

İ.S. 75 yıllarında Vespasianus doğudaki eyaletlere daha hızlı ulaşabilmek için Asia eyaletinde pek çok yeni yolun inşası işine girişmiştir. İ.S. 103 yıllarında da Asia eyaletindeki yolların bakımı yapılmıştır.

İ.S. 140 yılında Iasos başta olmak üzere tüm Karia bölgesini etkileyen bir deprem olmuştur.

İ.S. 212 yılında İmparator Caracalla Roma İmparatorluk sınırları içinde yaşayan köleler hariç herkese Roma yurttaşlık hakkı tanımıştır.

İ.S. 258-262 yılları arasında Anadolu'nun büyük bir kısmı Goth akınlarından etkilenmiştir. Büyük Menderes vadisi içlerine kadar ilerleyen Goth'ların Karia bölgesini de yağmaladıkları bilinmektedir.

Karia bölgesinde de İ.S. 2. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan gladyatör dövüşleri İ.S. 404 yılında tamamen yasaklanmıştır.

HRİSTİYANLIK VE BİZANS DÖNEMİ

Hristiyanlığın yayılması ile birlikte Karia bölgesinde özellikle Latmos Herakleia, Aphrodisias gibi kentlerde hristiyanlık çabuk kabul görmüş ve yayılmıştır. Latmos Herakleia'sında hristiyanlık dönemine özgü çok sayıda kalıntı bulunmaktadır.[43]

1261 yılından itibaren başlayan Bizans İmparatorluğu'nun son döneminde, Batı Anadolu'nun askeri güvenliğinin sağlanmasına önem verilmemiştir. 1278 yılında Karia bölgesi ve Menderes vadisi tamamen Türkler tarafından ele geçirilmişti. 1295/1296 yıllarında Alexios Philanthropenos komutasındaki Bizans ordusu bölgede Türklere karşı savaşmış, Latmos'a kadar ilerlesele de bölgenin hakimiyeti Türklerde kalmıştır.

[43] Latmos Heraklei'sında Hristiyanlık ve Bizans dönemine ilişkin kalıntılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Peschlow-Bindokat, A. **Herakleia**, İstanbul, 2005, sf. 161-201.

BÖLÜM 2: KARIA BÖLGESİ KENTLERİ

Karia bölgesinde 120'den fazla yerleşim saptanmıştır. Bunlardan bir kısmı büyük-kent, bir kısmı kent, büyük çoğunluğu ise ufak yerleşim ve köy niteliğindedir. Bazılarının isimleri ise sadece yazıtlardan bilinmekte olup, yerleri kesin olarak henüz saptanamamıştır.

Rodos Perası olarak adlandırılan Bozburun yarımadasının kendine özel bir durumu bulunmaktadır. Pera Yunanca (τὸ πέραν) "karşı yaka" anlamına gelen bir sözcüktür. Günümüze kadar arkeolojik açıdan sistemli kazı çalışması yapılmamış olan bu bölgede yüzey araştırmaları neticesinde elde edilmiş olan epigrafik veriler ile çok sayıda ufak yerleşim saptanabilmiştir. [44]

Rodos'un karşı yakasında, Rodos perasında yaşayanlar toplumsal, siyasal açıdan diğer Karia kentlerine göre farklı bir durumda idiler. Burada oturanlar Rodos'un üç büyük kentinin (Ialysos, Kamiros ve Lindos) yurttaşı sayılır, oturdukları deme'nin adı ile anılırlardı. Bununla birlikte daha kuzeyde yaşayanlar yazıtlarda sadece Rodos'lu olarak belirtilirdi.[45]

Araştırmamın bu bölümünde kendi özel tarihi ile Karia bölgesinin tarihi coğrafyasının oluşmasını sağlayan, önemli kentlerin bir bölümü yer almaktadır. Karia bölgesinde saptanmış tüm yerleşimlerin listesi bölüm sonunda ayrıca verilmiştir.

[44] Karia bölgesi içinde kalan Rodos'un karşı kıyısında yer alan Bozburun yarımadasında saptanan yerleşimler ve burada bulunan yazıtlara ait corpus için bkz. Blümel, W., "Die Inschriften Der Rhodischen Peraia", **IK 38**, Bonn, 1991.
[45] Varinlioğlu, E. "Pera'da Rodos Yurttaşı Olmak", **8. AST**, Ankara, 1990, s. 224.

HALIKARNASSOS

İ.Ö. 1200 yıllarında Dor Göçleriyle beraber Karia kıyılarına ayak basan Dor kolonicilerden Anthes veya onun soyundan gelen biri tarafından Peloponnes'in doğu kıyısında yer alan Troizen'den gelerek Halikarnassos'u kurdukları antik kaynaklarda anlatılmaktadır. Bununla birlikte yarımadada Gündoğan yolu üzerindeki Peynirçiçeği mağarasında bulunan İ.Ö. 3000 tarihine kadar uzanan buluntular ortaya çıkartılmış olup yarımadada Dor göçleri öncesinde kurulmuş çok sayıda Leleg yerleşimi tespit edilmiştir.

Dor hexapolisinin üyesi olan kent daha sonra üyelikten çıkarılmıştır. Kentin üyelikten çıkarılmasına ilişkin anlatılanlar neden üyelikten çıkarıldığını tam olarak aydınlatmamakla beraber kültürel etkileşimin ağır basarak Dorlara göre daha gelişmiş bir kültürel seviyeye sahip Ionia'ya olan eğilimlerin giderek artması olarak düşünülmektedir. Kentteki erken dönem yazıtlarda ve Halikarnassos'lu olan Herodotos ve amcası destan yazarı Panyasis yazılarını Ion dialekti ile yazmışlardır.

İ.Ö. 480 yılında Kserkses Yunanistan'a saldırmaya hazırlanırken Halikarnassos'lu Kraliçe Artemisia Pers donanması ile birlikte savaşa katılmıştır.

Daha sonra kurulan Attika-Delos deniz birliğine ödediği vergi miktarı, kentin çevresindeki yerleşimler ile hemen hemen aynıydı ve oldukça az olması kentin o yıllardaki büyüklüğü hakkında bize bilgi vermektedir.

İ.Ö. 4. yüzyılda Halikarnassos'un yönetimi Pers satrabı Hekatomnos ve daha sonra oğlu Mausollos'a geçti. Mausollos zamanına kadar küçük bir şehir olan Halikarnassos'un hem stratejik hem de ticari bakımdan önemli bir konumda olduğunu anlayan Mausollos Karia'nın merkezini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşıdı. Kenti surlar ile çeviren Mausollos, daha sonra synoikismos yolu ile çevredeki küçük Leleg yerleşimlerini zorla Halikarnassos'a taşıdı. İ.Ö. 353 yılında ölen Mausollos için karısı Artemisia Mausolleion isimli mezar anıtını inşa ettirmiştir. 36 sütunlu bir peristasis ve onun üzerinde yükselen 24 basamaklı piramit ve tepede yer alan bir quadrigadan oluşan anıt antik dönemin 7 harikasından biri olarak kabul edilmiştir.

Anıtın mimarı Satyros[46] ve yardımcısı Priene'deki Athena Polias tapınağının mimarı Pytheos'dur. Satyros'un ismi Delphi'de ortaya çıkartılmış olan İ.Ö. 347/46 yıllarına tarihlenen ve üzerinde Ada ile Idrieus'un bronz portrelerinin bulunduğu anlaşılan bir heykel kaidesi üzerinde görülmektedir.[47] Anıtı süsleyen frizlerde yer alan kabartmalar ile heykeller o dönemin ünlü heykeltraşları Leokhares, Skopas, Bryaxis ve Timotheos tarafından yontulmuştur. Vitruvius heykeltraşlar arasında Praxiteles'i de saymış olmasına karşın bu Latince metnin transkripsiyonunda yapılmış bir hatadır.[48] Plinius ise Pythis adındaki beşinci bir heykeltraşdan bahsetmiş olmakla beraber büyük olasılıkla bu Pytheos'un yanlış yazılmış bir şeklidir. Bugün British Museum'da sergilenmekte olan Mausollos ve karısı Artemisia'nın heykelleri de Mausolleion'da sütunlar arasında duran heykellerden olmalıdır. Mausolleion'da Newton'un yaptığı kazılar sırasında ortaya çıkartılan heykeltraşlık eserlerinin üzerinde boya izleri bulunmuştur. Yapıda kullanılan ve farklı yerlerden getirilmiş olan renkli mermerler[49] ve boyanın kullanılması[50], dönemin en iyi heyketraşlarının elinden çıkma yontular ile Mausolleion'un şaşalı görünümü ile antik dünyanın yedi harikasından biri olarak seçilmesini anlamak zor değildir.

Büyük İskender'in Karia bölgesinde direnişle karşılaştığı yerlerden en önemlisi Halikarnasos olmuştur. Halikarnassos'tan 5 stadion kadar uzaklıkta[51] bir yerde ordugah kuran Büyük İskender, Pers Kralı Dareios tarafından bölgeye komutan olarak atanan Memnon'un da orada olduğunu biliyordu. İskender Halikarnassos'u ele geçirdikten sonra buranın idaresini Alinda'da sürgünde olan Ada'ya bırakarak Frigya'ya doğru yoluna devam etmiştir.

---

[46] Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, (VII. Kitap, 12) sf. 149.
[47] a.g.e. sf. 60.
[48] Latince metin *præ ceteris* yanlış olarak Praxiteles olarak okunmuş olmalıdır. Bkz. Waywell, G.B. "The sculptors of the Mausoleum at Halicarnassus", **Sculptors and Sculpture of Caria and Dodecanese, Cambridge University Press**, London, 1997, s. 60.
[49] Walker, S.-Matthews, K.J. "The Marbles Of The Mausoleum", **Sculptors and Sculpture of Caria and Dodecanese**, London, 1997, s. 49-59.
[50] Jenkins, I.-Gratziu, C.-Middleton, A. "The Polychromy of The Mausoleum", **Sculptors and Sculpture of Caria and Dodecanese**, London, 1997, s. 35-41.
[51] Arrianos, **İskender'in Anabasisi**, İstanbul, 1945, (I, 20, 2).

Vitruvius Halikarnasos'u bir Yunan tiyatrosunun kavisli şekline benzetmiştir.[52] Ortasından tiyatronun diazomasını hatırlatan bir cadde geçmekteydi. Mausoleum şehir merkezinde ve bu cadde üzerinde idi. Şehrin sağ ucunda Aphrodite ve Hermes tapınağı ile Salmakis çeşmesi, sol ucunda Mausollos'un inşa ettirdiği saray bulunuyordu. Saraydan agora, liman ve bütün surlar görülebilmekteydi.[53]

Strabon Halikarnassos'lu ünlü kişiler arasında Herodotos'dan başka, nükteli şiirler yazan Herakleitos ile edebiyat eleştirmeni Dionysios'u saymıştır.

Mausolleion'un yaklaşık olarak 1500 yıl ayakta kaldığı Eustathius isimli bir piskoposun İ.S. 12. yüzyılda Mausolleion'un hala çok güzel olduğunu yazmasından anlamaktayız.[54] Claude Guichard 1581'de Mausolleion'un alt kısmının 1522 yılında yıkıldığını ve mezar odasının el değmemiş biçimde bulunduğunu anlatmaktadır.[55] Mausolleion'da ilk kazı çalışmalarını yapan Lord Stratford ile Newton[56], ortaya çıkarılan heykeltraşlık eserlerini British Museum'a götürmüştür.

St. Peter kalesi Halikarnassos'un 1402 yılında Rodos şövalyeleri tarafından ele geçirilmesinden sonra, bir deprem sonucunda yıkılan Mausolleion'un blokları kullanılarak inşa edilmiştir. Papalık 1409 yılında bir buyruk yayınlamış ve kalenin yapımına katılacak herkesin günahlarının bağışlanacağını bildirmiştir.[57] St. Jean şövalyeleri kalenin yapımı için Mausolleion'a çok zarar vermiş olsalarda Hellen-Amazon savaşını gösteren bir düzineye yakın friz parçası süsleme amacıyla kale duvarlarına yerleştirilmişti. Bodrum kalesi 1523 yılında Türkler tarafından ele geçirilmiştir.

---

[52] Vitruvius, **Mimarlık Üzerine On Kitap** (II 8,11-13), İstanbul, 1992.
[53] Akarca, A., **Şehir ve Savunması**, Ankara, 1987, s. 215.
[54] Bean, G.E. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, İstanbul, 2000, s.100. Bununla birlikte Bean tarafından anılan Eustathius isimli psikopos hakkında bir kaynağa ulaşılamamıştır.
[55] Waywell, G. "Halikarnassos'daki Mausolleion", **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, İstanbul, 1999, s. 102.
[56] Newton,C.T.-Pullan,R.P., **A History Of Discoveries At Halicarnassus**, Londra, 1863.
[57] Akurgal, E. **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 1995, s. 407.

MYLASA

İzmir-Selçuk-Bodrum veya Aydın-Bodrum karayolu üzerinde yer alan Milas ilçesinin antik dönemdeki ismi Mylasa'dır. Günümüzün Milas ilçesi antik kentin üzerine kurulmuştur.

Strabon (XIV, 658) kentin verimli bir ovada, iyi ve beyaz bir mermerin çıkarıldığı bir tepenin eteğinde kurulduğu için çok sayıda tapınak ve stoa ile süslendiğini anlatır.

Kentin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte Herodotos (V, 37 ve 121) İ.Ö. 500 yıllarında kenti Ibanollis'in oğlu Oliatos adında bir tiranın yönetmekte olduğunu daha sonra yerine kardeşi Herakleides'in geçtiğini anlatır. Attika-Delos deniz birliğine İ.Ö. 450-440 yıllarında düzenli olarak vergi ödeyen Mylasa en parlak dönemini Hekatomnos (İ.Ö. 392/1-377/6) ve oğlu Mausollos (İ.Ö. 377/6-353/2) dönemlerinde yaşamıştır.

İ.Ö. 355 yıllarına tarihlenen bir yazıtta Paktyes oğlu Manitas'ın, Mausollos'a Labraynda'da düzenlenen festivalde suikast girişiminde bulunduğu ve hemen orada cezalandırılarak öldürüldüğü anlatılmaktadır.

Mausollos İ.Ö. 4. yüzyıl ortalarında başkenti Halikarnassos'a taşıyınca Mylasa'nın önemi azalmıştır.

Mylasa İ.Ö. 4. yüzyıl ortalarına kadar Karia bölgesinin başkenti idi ve erken dönemlerde Zeus Karios'un tapınağı bölgenin kutsal yerini oluşturuyordu. Kent ayrıca kutsal bir yol ile Labraynda'ya bağlanıyordu. Kentte Zeus Osogos ve Zeus Nemeios[58] kutsal alanlarıda bulunuyordu.

Zeus Osogos bir deniz tanrısının tüm özelliklerini yansıtıyordu, simgesi üçlü yaba ve yengeçti. Üçlü yaba Hellen kökenli tanrı Poseidon'un simgesi idi. Poseidon'un ismi

[58] Blümel, W., "Die Inschriften von Mylasa", **IK 34**, Bonn, 1987, Teil:I, sf. 189.

Zeus ile birleştirilerek Zenoposeidon isminde Karia'lı bir tanrı yaratılmıştır. Tapınak kent dışında yer alıyordu.

Yazıtlardan tespit edildiği kadarı ile Mylasa'ya bağlı üç tane phyle bulunmaktaydı. İ.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Otorkondeis[59], Hyarbesutai[60] ve Konodorkondeis[61] isimli phylelerden Otorkondeis'e bağlı Tarkondareis ve Maynnitai adlı iki tane tamiai (ταμίαι) vardı.

Karia bölgesinde koinon merkezi Mylasa idi. İ.Ö. 367/66 tarihlerinden bir yazıtta merkezin (οἱ Κᾶρες) olarak adlandırıldığının erken bir örneğini görmekteyiz.[62]

Mylasa ve Iasos'da mezar yazıtlarında[63] (Δαιμόνων ᾽Αγαθῶν) "İyi ruhlara katılan" kalıbının sıkça kullanıldığını görmekteyiz.

Kent surlarından günümüze kalan tek iz olduğu düşünülen, buna karşın yapılan son araştırmalarda su kemerinin bir parçası olduğu anlaşılan, kilit taşının üzerinde yer alan çifte balta nedeniyle "Baltalı Kapı" olarak adlandırılan kapı İ.S. 2. Yüzyıla tarihlenmektedir.[64]

Bugünkü Milas'da Hisarbaşı olarak adlandırılan yerde bulunan tapınak kalıntısı büyük olasılıkla Zeus Karios tapınağı olmalıdır. Tapınaktan günümüze bir sütun ve üzerinde yer alan Korint başlığı kalmıştır. Korint başlığı stil kritik karşılaştırmalar yolu ile İ.Ö. 1. Yüzyıla tarihlenmesi[65] tapınağın bu safhasının Geç Hellenistik Dönem'de inşa edildiğini göstermektedir.

---

[59] Blümel, W. "Die Inschriften von Mylasa", **IK 34**, Bonn, 1987, Teil:1 (34,1:105)
[60] a.g.e. (34,1:301.3)
[61] a.g.e. (34,1:119.14)
[62] Fraser, P.M. – Bean, G.E. **The Rhodian Peraia**, London, 1954, sf. 91 ve Blümel, W. "Die Inschriften von Mylasa", **IK 34**, Bonn, 1987, Teil:1 (34,1: 1.5)
[63] Varinlioğlu, E., "Inschriften Aus Mylasa", **EA 7**, Bonn, 1986, sf. 75-79;Blümel, W. "Epigraphische Forschungen im Westen Kariens 1992", **11. AST**, Ankara, 1994, s. 192.
[64] Rumscheid, F. "Milas 1994", **13. AST**, Ankara, 1996, 1. Cilt, s. 89.
[65] Boysal, Y., "Die Korinthischen Kapitelle der Hellenistischen Zeit Anatoliens", **Anatolia 2**, Ankara, 1957, s. 130.

Kentte günümüzde görülebilecek bir diğer yapı, Gümüşkesen mezar anıtıdır. Mausoleum'un küçük bir kopyası olarak inşa edilen yapı özellikle korint başlıklarının stil-kritik yönden incelenmesi ile İ.S. 2. yüzyılın sonlarında[66] inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Mylasa'da politik alanda öne çıkan isimler Euthydemos ve Hybreas'dır. Labienus'a karşı kenti ayaklandırmayı başaran Hybreas daha sonra Rodos'a kaçmıştır.

[66] İdil, V. "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları", **Anatolia 20**,Ankara, 1976, sf. 34.

ALABANDA

Marsyas Çayı Vadisi içindeki önemli kentlerden biri olan Alabanda, günümüzde Çine'ye 7 km. uzaklıkta bulunan eski ismiyle Araphisar, yeni adıyla Doğanyurt isimli yerleşimin yanındadır.

Hitit metinlerinde Waliwanta adıyla geçen bu yerleşimin ismi Byzantion'lu Stephanos'a göre şehrin kuruluş efsanesinden gelmekte olup, mitolojik Karia kralı Kar, süvari alayıyla kazandığı bir zafer sonrasında oğluna Alabandos ismini verdiğini anlatmaktadır. Karia dilinde ala kelimesi at, banda kelimesi de zafer anlamına gelmektedir. Alabanda isminin etimolojik açıklaması ise, ala (at) kelimesine eklenen -uwa takısı ile türetilen Alawa kelimesi (Hellence yazımı Alaba) atlık (ahır) anlamına gelmekte, -wanda takısı ise (-lık) anlamına gelen bir ektir. Buna göre Alabanda, (ahırlı) anlamına gelen bir sözcüktür.[67] Büyük olasılıkla Türkçe'ye önce Alaphisar, daha sonra Arap Hisar olarak geçmiştir.

İ.Ö. 480 yılında kent Pers satrabı Aridolis tarafından yönetilmekteydi.(Herodotos VII, 195) Aridolis savaş sırasında esir düşmüştür. Daha sonra tiranlığa Amyntas geçmiştir.

İ.Ö. 3. yüzyıl sonlarında kent Seleukos kralı III. Antiokhos tarafından Antiokheia Khrysaor ismini almıştır. İ.Ö. 2. yüzyıl başında basılan sikkelerde bu isim görülmektedir. İ.Ö. 203-202 yıllarına tarihlenen bir Delphi Amphyktionik Meclis kararında[68] Zeus Khrysaoreos ve Apollon Isothimos kutsal alanlarının dokunulmazlığı tanınmış, yine aynı tarihlerden bir Atina yazıtında[69], Alabanda'lı elçilerin Iatrokles oğlu Pausimakhos ve Aristophanes'in onurlandırıldığı belirtilmektedir.

---

[67] Brandenstein, W., **Griechische Sprachwissenschaft. I: Einleitung, Lautsystem, Etymologie**, Berlin, 1954.
[68] C. Habicht, "Der Archon Philaitolos von Delphi", **ZPE 69**, Bonn, 1987, s. 87-89.
[69] C. Habicht, "Athen und die Seleukiden", **Chiron 19**, 1989, s. 10-11.

Bu yıllarda kente Makedonia'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Stratonikeia'ya giden yol üzerinde bulunan kent İ.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda hızla gelişmiştir.

Kentte son yıllarda ortaya çıkarılmış olan Aba (yada Abas) ismindeki Karia'lı bir kadın ve oğlu Diogenes'e ait Geç Helenistik Dönem'e ait heykel kaidesi kentin Karia yerli kökeninin uzun yıllar korunduğunu göstermektedir.[70]

İ.Ö. 190 yılında Magnesia savaşı ile Seleukos hakimiyeti son buldu, Apameia barışı ile kent Rodos hakimiyetine verildi ve tekrar Alabanda ismiyle anılmaya başlandı.[71]

İ.Ö. 167 yılında Rodos'a karşı ayaklanan Mylasa kenti ile birlikte, Orthosia'da Rodos ordusuna karşı birlikte savaştılar. Bağımsızlığını tekrar kazanan kent İ.Ö. 133 yılından Asia eyaletinin kuruluşu ile Roma'ya katılır.

Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu ile Alabanda'nın Roma ile iyi ilişkiler kurduğu ve refah düzeyinin Roma İmparatorluk Dönemi içinde iyice arttığı görülmektedir. Cicero'nun bildirdiğine göre İ.Ö. 51 yılında kentin Romalı banker Cluvius'a borcu olduğu anlaşılmaktadır.[72]

Roma ile kurulan iyi ilişkilere karşın, İ.S. 22 yılında İmparator Tiberius pek çok şehirdeki tapınakların dokunulmazlık haklarını incelemiş, Alabanda'da önceki dönemlerde bu hakka sahip olan Zeus ve Apollon tapınaklarının bu haklarını elinden almıştır. İmparatorluk kültüne ait tapınaklarında "tapınak muhafızı" anlamına gelen *neokoros* sıfatı bulunmamaktadır.

İ.S. 3. yüzyıl ortalarında kent Aphrodisias başrahipliğine bağlanan bir dini merkez olmuştur.

---

[70] Blümel, W. "Inschriften aus Karien I", **EA 25**, Bonn, 1995, s. 59-60.
[71] İsim değişikliği Panathenai şenliklerinde zafer kazanan atlet listelerinde de görülmektedir. Χρυσαορεὺς ἀπ᾽Ἀντιοχείας şeklinde yazılan atletin kenti, İ.Ö. 190'dan sonra Χρυσαορεὺς ἀπ᾽ Ἀλαβάνδων şeklinde yazılmaktadır.
[72] Tırpan, A.A. "Alabanda", **7. AST**, Ankara, 1989, s. 171.

Kentteki önemli yapılardan biri mimar Menesthes tarafından yapılan Apollon Isothimos tapınağıdır. Vitruvius kitabında[73] bu yapıdan bahsetmektedir. İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen[74] ve Yunanlılar ile Amazonlar arasındaki mücadeleyi tasvir eden frizlerle süslenmiş olan tapınak 8x13 sütundan oluşan bir pseudo-dipteros idi ve İon düzeninde inşa edilmişti. Tapınak Roma İmparatorluk çağında tanrılaştırılmış imparatorlara adanmıştı.

[73] Vitruvius, **Mimarlık Üzerine On Kitap** (III, 2,6), İstanbul, 1996.
[74] Akurgal, E. **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 1995, sf. 218 ve 402, çiz. 274.

ALİNDA

Alinda antik kenti, Çine yakınındaki Karpuzlu olarak bilinen bucak merkezinin yakınındadır. Kentte günümüze kadar kapsamlı araştırmalar yapılmamış olmakla beraber, bulunan çok sayıda sikke ve görkemli kalıntılar sayesinde yerleşimin kesin olarak Alinda olduğu saptanmıştır.[75]

Kentin ismi Anadolu kökenlidir. Alu sözcüğünün Karia ve Luwi dilinde ışık[76], -nda eki ile birlikte "ışıklı" adını taşıdığı düşünülmektedir.

İ.Ö. 2. binyılda Hitit yazılı belgelerine göre Ahhijawa Kralı'na yazılan Tawagalawas mektubunda II. Murşili'nin Iyalanda'ya geldiği ama kente girişinin engellendiğinden bahsedilmektedir.[77]

Karia'nın en güçlü kentlerinden[78] biri olarak tanımlanan Alinda'ya İskender İ.Ö. 334 yılında gelmiştir. Kentin kraliçesi Ada ona Alinda kentini hediye etmiş, kendisini de annesi olarak kabul etmesini istemiştir. İskender Alinda'yı almayı reddetmiş, oğlu olarak kabul edilme fikrini kabul etmiştir.

150 ve 180 m. yüksekliğinde iki farklı yükseltiye sahip bir tepe üzerinde konumlandırılmış olan kentte, tepenin güneybatı kesimi hariç, diğer kesimleri dik yamaçlar halinde ve savunmaya elverişli, doğal bir yapıya sahiptir.

Kent surları iyi korunmuş, Hellenistik Dönem özelliği gösteren, kenarları bosajlı, isodomik örgülü olarak inşa edilmiştir. Surların içine, yaklaşık aynı aralıklarla, dikdörtgen planlı ve iki katlı kuleler yerleştirilmiştir. Düzgün kesilmiş taşlarla örülmüş kule duvarlarında pencere ve kapı boşlukları bulunmaktadır.

---

[75] Anabolu, M.U., "Alinda Karpuzlu", **TAD 14**, Ankara, 1965, s. 87.
[76] Umar, B. **Karia**, İstanbul, 1999, s. 255.
[77] Özkaya, V. "Alinda Nekropolü-I", **17. AST**, Ankara, 2000, Cilt 2, s. 263.
[78] Arrianos, **İskender'in Anabasisi**, İstanbul, 1945. s. 55-56.

Akropolün batı ucunda iki tepe arasında yerleştirilmiş su kemeri bulunmaktadır. Batıdaki ilk ayağın başlangıcında görülen farklı işçilik sonraki dönemlerde yapılmış bir sağlamlaştırma çalışmasından çok su kemerinin yönünün değiştirildiğini göstermektedir.

Tapınak 9.20 x 13.90 m. ölçülerinde küçük bir yapıdır. In antis planlı olduğu düşünülen tapınağın çevresinin bir temenos duvarı ile çevrili olduğu anlaşılmıştır.

Tiyatro, doğal bir yükseltiye dayandırılan caveası ile güneydoğuya bakmaktadır. Orkestra at nalı şeklinde olup analemma duvarları pseudo-isodomos teknikle örülmüş duvarlara sahiptir.Hellenistik dönem özelliği gösteren tiyatronun sahne binası tümüyle yıkılmıştır.

Agora, tiyatronun güneydoğusundaki düz bir alan üzerinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olan agoranın güneyini kaplayan 2 katlı stoa neredeyse tamamen ayakta olup, çok görkemli bir yapıdır. Agora'ya ait stoa doğu-batı yönünde uzanan 99.73x11.96 m. genişliğinde üç katlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Stoa agoranın bir kenarını sınırlamakta olduğundan yapının alt katındaki ön oda dizisi dükkan veya daha büyük olasılıkla küçük yapım atölyeleri ve zanaatkar birimleri olarak kullanılmış olmalıdır.[79] Alinda'da agoranın benzerleri Aigai, Pergamon ve Latmos'da bulunmaktadır.[80]

Son yıllarda Alinda'da yoğunlaşan çalışmaların büyük çoğunluğunu nekropol kazıları oluşturmuştur. Karia Bölgesi'nin ölü gömme gelenekleri üzerine önemli bulgular elde edilen bu kazı çalışmalarına göre Lahit – Anıtsal Gömüt ve anakayaya oyulmuş gömütler ile halk tipi basit gömütler bulunmuştur.[81] Lahitler genelde yalın bırakılmış, ancak kapaklar, dar ve uzun yan kenarlarında, hem taşıma, hem de estetik amaçlı kare, dikdörtgen, baklava dilimi, spiral veya küresel biçimde bazı kabartma

[79] Doruk, S., "Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı", **Belleten 201**, Ankara, 1987, s. 1117-1137.
[80] Dinsmoor, W.B., **The Architecture of Ancient Greece**, Londra, 1950, s. 294.
[81] Özkaya, V., "Alinda (Karpuzlu)", **16. AST**, Ankara, 1999, Cilt 2, s. 305.

ve ayrıntılarla bezenmiştir. Kazı araştırmaları sonucunda nekropolün İ.Ö. 4. yüzyıldan, Roma Dönemi'ne kadar kullanıldığı anlaşılmıştır.[82]

Kentte bulunan yazıt yoktur. Karpuzlu'da yapılan araştırmalarda bir bahçenin duvarında kullanılan Artemis ve Zeus'a adanan yazıtın kentte bir gymnasion'un varlığından söz ettiği görülmüştür.[83]

Antik kaynaklarda Alinda'dan pek bahsedilmemiştir. Yaklaşık İ.Ö. 344 yıllarında Mausollos'un kardeşi olan Idrieus'un ölümü sonrasında karısı Ada, Karia hükümdarlığını ele geçirmiş, ancak diğer kardeş Piksodaros, Ada'nın yönetimine son vermiştir.

[82] Özkaya, V. "Alinda Nekropolü-II", **18. AST**, Ankara, 2001, Cilt 1, s. 189.
[83] Özkaya, V., a.g.e. s. 309.

LABRAYNDA

Labraynda'ya İzmir-Bodrum karayolu üzerinde yer alan Milas İlçesinden kuzeye doğru ayrılan 14 km. uzunluğunda tali ve kısmen buzuk bir yol ile ulaşılır. Deniz seviyesinden 700 m. yüksekte yer alan kent iyi korunmuş kalıntılara ve eşsiz bir manzaraya sahiptir.

Labraynda bir kent değil, kutsal alandır. Antik çağdan günümüze kadar bozulmadan kalabilmiş çok az sayıdaki kutsal alan kalıntısından biri olması bakımından çok önemlidir.

İ.Ö. 4. yüzyılda Batı Karia'daki en önemli kutsal alan Labraynda idi. Daha sonra Khrysaoreis adı verilen Stratonikeia civarındaki bir diğer birlik önem kazansa da bu birliğin İ.Ö. 267 yılında Labraynda'da toplandığını belirten epigrafik veriler ele geçirilmiştir. Ayrıca Labraynda'da bulunan başka yazıtlarda da Khrysaoreis'den söz edilmektedir.

Arkeolojik kazılar sonucunda Labraynda'da bulunan en eski seramik parçası İ.Ö. 7. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.[84] Burada çok daha öncelerine ait bir kutsal alanın varlığı kabul edilebilir. Kutsal alanın hemen yukarı kısmında bir kaya yıldırım çarpmasıyla ikiye yarılmışa benzemektedir. Civarda yaşayanların bu kayanın gök tanrısının ikamet yeri olduğuna inandığı ve burayı kutsal bir alan olarak düşündüğü tahmin edilmektedir. 1940'lı yıllarda Labraynda'da ele geçirilebilecek en eski buluntuyu bulmak amacıyla burada kazı çalışmaları yapılmış ancak açmaların suyla dolması sebebiyle önemli bir sonuç alınamamıştır.

Labraynda'da en önemli yapı faaliyetleri İ.Ö. 4. yüzyılda özellikle Mausollos ve Idrieus'un Karia'yı yönettiği yıllarda yapılmıştır. Bu dönemde ilk yapılan Mylasa'dan Labraynda'ya ulaşan taş döşeli bir yol olmuştur.

---

[84] Hellström, P. **Labraunda**, İstanbul, 2007. s.17.

Labraynda'daki yapılar teraslar üzerinde inşa edilmiştir. Kentteki kutsal alana giriş tamamen mermerden inşa edilen Doğu Propylon olarak adlandırılan Ion düzeninde in antis olarak inşa edilmiş bir yapıdan sağlanıyordu.

Güney Propylonun doğusunda İ.S. 1. yüzyılda inşa edilmiş olan Doğu Hamamı İ.S. 5. yüzyılda Bizans Kilisesine çevrilmiştir.

Güney propylonun kuzeydoğusunda, güney propylonla aynı planda inşa edilmiş olan doğu-batı doğrultusunda bir başka propylon vardır. Bu propylon kuzeyden gelen ikinci bir yolun sonunda yer alır.

Anıtsal bir merdiven ile Andron B ve Andron A olarak adlandırılan 2 yapının bulunduğu terasa ulaşılır. Andron B olarak adlandırılan yapı Mausollos tarafından İ.Ö. 377-352 yılları arasında inşa edilmiştir. Görkemli kalıntıları nedeniyle önceleri tapınak olduğu sanılan bu yapı aslında sunakta gerçekleştirilen kutsal tören sonrasında yenilen ziyafetler için yapılmış bir mekandı. Yapının sütunları ion düzeninde olmasına karşın, arşitrav-triglif-metop friz ve geisona sahip Dor düzeninde bir entablatür kullanılması o dönemde kullanılan mimari düzenlere aykırı bir kullanım şeklidir. Andron C'de bulunan sfenks heykelinin yapının akroteri olduğu düşünülmektedir. Labraynda'da bulunan gibi erkek sfenks heykelleri doğuya özgü olup bulunmuş olan sfenks heykelinde doğu-batı sentezi net biçimde görülmektedir.[85]

Andron B'nin doğusunda kutsal alanın doğu sınırında Doğu Stoa yer almaktadır. Yapılan kazı çalışmalarına göre İ.Ö. 4. yüzyılda Hekatomnos oğulları zamanında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Dor düzeninde inşa edilmiş olan yapının tamamlanamamış olduğu anlaşılmaktadır.

Tapınak Terasının kuzey kenarı boyunca Kuzey Stoa uzanır. İ.Ö. 4. yüzyılda inşa edilen Korint düzenindeki bu stoa İ.S. 2. yüzyıl başlarında Poleites adındaki biri

[85] Hellström, P., "Sculpture from Labraynda", **Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese**, London, 1997, s. 110.

tarafından yenilenmiştir. Stoanın doğu ucunda İ.Ö. 3. yüzyılda Python oğlu Demetrios adında biri tarafından yaptırılmış olan eksedra yer alır.

13.87 x 18.71 m. Büyüklüğündeki tapınak 6x8 iyonik sütundan oluşmaktadır. Bu değişik sütun dizilişinin nedeni büyük olasılıkla tapınağın altında İ.Ö. 6. yüzyıla dayanan arkaik bir evresinin olmasındandır. Bu arkaik tapınağa ait olan bazı mimari parçalar kazılar sonucunda ele geçirilmiştir. Tapınağın ikinci evresi İ.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiştir. Priene'deki tapınağa benzerliğinden dolayı mimar Pytheos tarafından inşa edildiği düşünülmektedir.[86] Priene'de bulunan anta başlıklarının benzerleri Labraynda Zeus Tapınağında da bulunmaktadır. Tapınakta bulunan kült heykelinin bir elinde çift taraflı balta diğerinde ise mızrak yer alıyordu.

Son yıllarda Labraynda nekropolünde başlatılan kazı çalışmalarında İ.Ö. 5. yüzyıl ile Geç Roma Dönemi'ne kadar uzanan malzeme ele geçirilmiştir.[87]

[86] Hellström, P. - Thieme, T. "The Temple Of Zeus", **Labraunda Vol. I-3**, 1982.
[87] Karlsson, L., "Labraunda 2007", **XXX. KST**, Ankara, 2009, Cilt 1, sf. 109.

NYSA

Nysa kenti, antik dönemde Messogis olarak adlandırılan, bugünkü Aydın Dağları'nın güney eteklerine kurulmuş olup Karia bölgesi sınırları içinde kalmaktadır. Kentin kalıntıları Denizli-Aydın karayolu üzerindeki Sultanhisar ilçesinin yaklaşık 3 km. kuzeyinde yer almaktadır.

Kentin kurulduğu topografik alan, Messogis Dağı'ndan gelen sel sularının oluşturduğu derin vadiler ile bölünmüştür. Kentin merkezi de böyle bir vadiyle ikiye ayrılmış olup, Strabon (XIV, I, 43) tarafından "çifte kent" (ὥσπερ δίπολις) olarak adlandırılmıştır.

Nysa kentinin kuruluşu konusunda, antik yazarlar farklı şeyler söylemektedirler. Strabon, Lakedaimon'dan gelen, Athymbros, Athymbrados, Hydrelos adındaki 3 kardeşten söz eder ve kendi adlarını taşıyan 3 ayrı kent kurduklarını, ancak daha sonra bu 3 kentin birleşerek Nysa adını aldığını söyler. Nysalılar tarafından, Athymbros'un kentin kurucusu olarak kabul edildiğini de ekler.

İ.S. 5. yüzyılda yaşayan Byzantion'lu Stephanos ise Ethnica adlı kitabının farklı yerlerinde Nysa kentinin kuruluşu ile ilgili farklı şeyler anlatmıştır.[88] Stephanos Antiokheia adında 10 kent olduğundan bahsederken bunlardan birinin de Karia'da olduğunu, Antiokhos'un, kızkardeşi, annesi ve karısı için Karia'da üç kent kurulduğundan bahseder. Bu kentler, kızkardeşi Laodike için Laodikeia, annesi Antiokhis için Antiokheia ve karısı Nyse için Nysa'dır. Byzantion'lu Stephanos, Athymbra isminden bahsederken, Athymbros'un Karia'da kurduğu şehir olduğunu söyler ve sonradan bu ismin Nyssa'ya dönüştüğünü anlatır. Byzantion'lu Stephanos'un anlattıkları bu kadarla bitmez. Pythopolis isminde İ.Ö. 5. yüzyılda kurulan bir kentten bahsederken, bu kentin de Karia'da olduğunu sonradan Nysa

[88] Byzantion'lu Stephanos İ.S. 5. yada 6. yüzyılda yaşamış, Ethnica adlı yapıtında, kent kökenleri ile onlardan türetilen isimler arasındaki ilişkileri saptamak ve ad türetme ilkelerini ortaya koymak için çalışmıştır. Çalışmasını yaparken eski belgelerden de yararlanmış, günümüze kalan değerli bir eser ortaya koymuştur. Buna karşın eserinin bazı bölümlerindeki çelişkiler, kaynağın güvenilirliğini kaybetmesine neden olmaktadır.

adını aldığını söyler. Ancak bu son yorumu tamamen geçersiz sayabiliriz çünkü kentte bulunan yazıtlar, İ.Ö. 3. yüzyıl öncesine gitmemektedir.

Antik yazarların bu yorumlarıyla birlikte Nysa'nın kutsal yeri Akharaka'da bulunan bir yazıttan da söz etmemiz gerekiyor.[89] Yazıtın içeriği Akharaka bölümünde ele alınacağından, sadece kentin kuruluşu ile ilgili olabilecek bir nokta üzerinde duracağım. Yazıt, kral Seleukos'un Athymbria'lılara gönderdiği bir mektuptur. İpsos Savaşından hemen sonraya tarihleyeceğimiz (İ.Ö. 281/280) bu yazıt, Strabon'un anlatımını doğrular niteliktedir. Kentin Nysa adını alışı ile ilgili bir kanıttan ise yoksunuz. Byzantion'lu Stephanos'un anlatımını doğru kabul edersek, bölgedeki kentlerin Nysa adını alarak birleştirilmesi (synoikismos), Seleukos'un oğlu, I. Antiokhos Soter döneminde (İ.Ö. 281-261) olmuştur. Nysa kentinin İ.Ö. 3. ve 2. yüzyıllardaki phyle isimleri de Seleukhis ve Antiokhis olarak bilinmektedir.[90]

Tüm bu verileri topladığımızda, Peloponnes Savaşları sonrasında, Sparta'lıların Anadolu'ya ayak basarak Perslerle savaştıkları dönemde (İ.Ö. 400-394) Anadolu'ya göçmenler getirdikleri, bunları Menderes vadisi boyunca yerleştirdikleri, İ.Ö. 391 yılında özellikle Sparta'lı komutan Thibron'un Menderes Magnesia'sını ele geçirmesi sonrasında bu göç hareketinin hızlandığı ve Kral Barışı'na kadar (İ.Ö. 388/387) sürdüğünü söyleyebiliriz. Strabon'un anlattığı Spartalı 3 kardeş hikayesinin bu dönemden kalan bir iz olduğunu, Seleukos'ların bölgeyi ele geçirmesi sonrasında yönetimde kolaylık sağlamak üzere küçük yerleşimleri synoikismoslar yolu ile birleştirdiğini, Nysa'nın da bu dönemde, İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısı içinde kuruluş aşamasını tamamladığını kabul edebiliriz.

Kentin Sparta kökenine ilişkin söylenebilecek birkaç şey daha var. Bunlardan ilki Athymbra, Athymbrada, Hydrela isimleri ile ilgilidir. Bu isimler aslında Karia kökenlidir ancak Lakonia dilinde de benzer isimlere rastlanır. Bir diğer belge ise kent

[89] Diest, W. **Nysa ad Maeandrum**, Berlin, 1913. s. 63.
[90] a.g.e. s. 66.

sikkeleri üzerinde rastlanan Zeus Ploutodotes ismidir. Benzer bir isme Lakonia'da Zeus Plousios olarak rastlanmaktadır.[91]

Nysa'nın Hellenistik Dönem tarihçesi hakkında çok şey bilmiyor olduğumuz gibi kentin bu dönemine ait kalıntılardan da yoksunuz. İ.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Antlaşması sonrasında kent Pergamon Krallığı'nın yönetimine girmiş, bu dönemden itibaren Roma ile oldukça iyi geçinmeye başlamıştır. İ.Ö. 133 yılında III. Attalos'un krallığını Roma'ya vasiyet etmesi ile Nysa'da Roma yönetimine girmiştir. İmparatorluğun kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde, Anadolu'da pek çok kent ağır vergiler ile ezilmiş, Roma yönetimine karşı cephe almış olmasına karşın Nysa her zaman Romalılar'ın yanında yer almıştır. Nysa'nın özellikle Mithridates Savaşları sırasında takındığı tavır dikkat çekicidir.

İ.Ö. 88 yılında Pontos Kralı Mithridates tüm Anadolu'yu istila etmiş, krallığını genişletmiştir. Romalıların koyduğu ağır vergiler, eyaleti gelir aracı olarak gören valiler, ordularını beslemek için her tür zorbalığı yapan Roma'lı komutanlardan bıkan Anadolu halkı Mithridates'i bir kurtarıcı olarak görmüş, birkaç istisna dışında tüm kentler Mithridates'e kapılarını açmıştır. Mithridates'i sevinçle karşılamayan, hatta açıkça Roma tarafını tuttuğunu gösteren az sayıda kentten biri de Nysa'dır. Khairemon adındaki Nysa'lı bir zengin, bu savaş sırasında Roma'lı bir komutana 60.000 kile buğday vermiş, bunu duyan Mithridates çok öfkelenmiş ve Khairemon'un dirisine 40, ölüsüne 20 talent ödül koyduğunu duyurmuş. Nysa'daki Artemis Ephesia kutsal yerine sığınan Khairemon'u, sığınma haklarını gözardı ederek, yakalatarak öldürtmüştür. Khairemon'un ailesinin zenginliği kuşaklar boyu sürmüştür. Aynı ailenin daha sonraki fertlerinden olan Pythodoros'un kızı Pythodoris önce Pontos daha sonra Kappadokia Kraliçesi olmuştur.[92]

Romalıların Nysa'nın bu desteğinden ötürü kente büyük yardımlarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Kentte günümüzde görülebilen çoğu yapının İ.Ö. 1. yüzyıl sonrasına

---

[91] Frazer, J.G., **Pausanias's Description of Greece**, London, 1913, Vol. III, 19, 7.
[92] İdil, V. **Nysa ve Akharaka**, İstanbul, 1999, s. 30; Diest, W. **Nysa ad Maeandrum**, Berlin, 1913, s. 68.

ve özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olması bunu göstermektedir. Nysa'da bir Khairemon anıtı inşa edildiğini de bilmekteyiz.[93]

İ.Ö. 27'de Octavianus'un Augustus adı ile imparator oluşu sonrasında Nysa'da phyle (φῦλή) isimlerinin değiştiğini görüyoruz. Bu tarihten sonra İmparator ve onun ailesinden bazı kişilerin isimleri, kentteki eski phyle isimleri ile birlikte anılmaya başlamıştır. Kaisareos, Oktabia Apollonis, Sebaste Athenais, Agrippeis Antiokhis ve Germanis Seleukis Nysa'nın bu dönemdeki phyle isimlerindendir.

İmparatorluk Dönemi'nin ilk yıllarında Nysa'daki pek çok yapı değişikliğe uğramış ve büyütülmüştür. İ.S. 1. ve 2. yüzyıllar, Anadolu'daki tüm kentler için olduğu gibi Nysa içinde parlak bir dönemdir. İmparatorluğun gerilemeye başladığı dönem olan İ.S. 3. yüzyıl ve sonrasında ise Nysa varlığını korumayı başarmış, Bizans Dönemi içinde kentteki yapılar büyük oranda değişikliğe uğrayarak kullanılmaya devam etmiştir. 12. yüzyılda kısa bir süre Selçuklu yönetimine giren kent sonra tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Nysa 1402 yılında Timur tarafından istila edilmiştir.[94]

Kentin Coğrafyası

Nysa kenti, yukarıdada söylediğimiz gibi Messogis Dağı'nın güney eteklerine, Menderes vadisine hakim bir noktada kurulmuş olup, Menderes Nehri'nin kuzeyinden geçen önemli bir ticaret yolu üzerindeydi. Bu yol doğudan gelip, Laodikeia - Nysa - Tralles - Menderes Magnesia'sı üzerinden Ephesos'a ulaşıyordu. Nysa bu yolun hemen kenarında değil, biraz kuzeyinde dağların yamaçları üzerinde kurulmuştu.

Messogis Dağı üzerinde sel sularının aşındırdığı çok sayıda vadi bulunmaktadır. Bu vadilerin içinde, sularını Menderes Nehri'ne akıtan, sadece bahar aylarında akan, küçük dereler vardır. Nysa kenti de, işte böyle bir vadinin iki kenarına kurulmuştur. Kenti ikiye ayıran bu vadinin içinden akan dereye günümüzde Tekkecik Dere denilmekte olup antik adını bilememekteyiz. Kentin yayıldığı alanda bu şekilde pek

---

[93] Diest, W. **Nysa ad Maeandrum**, Berlin, 1913, s. 9 ve 68.
[94] İdil, V. **Nysa ve Akharaka**, İstanbul, 1999, s. 30.

çok vadi vardır. Kentin batısında, Akharaka'ya varmadan önce Küçük ve Eski Asar Dereler'in vadileri ile Akharaka'nın kurulduğu vadi bunlardan önemli olanlarıdır. Kentin doğusunda, Agora'nın doğusundaki vadi içinden akan dereye Beycik Dere, daha doğudakilere ise Kargıcık ve İlçe Dere denilmektedir. Bunlarında doğusunda, dere olarak adlandıramayacağımız, yatağı daha geniş olan Malgaç Çayı bulunur. Büyük olasılıkla Nysa kentinin su ihtiyacını bu çay karşılamıştır. Malgaç Çayı'nın antik dönemdeki ismi Χειμαρρώδης yani "kışın akan" olarak bilinmektedir. Malgaç Çayı günümüzde de temmuz ile kasım ayları arasında kurudur.

Günümüzde Nysa kenti ve çevresi tümüyle zeytin ağaçları ile kaplıdır. Büyük olasılıkla antik dönemde de çevrede zeytin yetiştiriliyordu. Günümüzde yetiştirilen bir diğer ürün ise incirdir. Ancak antik dönemde incir pek sevilen bir meyva değildi. Khairemon'un Romalı komutana 60.000 kile buğday vermiş olması, Nysa ve çevresinde tahıl yetiştiğini gösterebilir. Antik dönemin bir diğer önemli ürünü de üzümdür. Strabon özellikle Nysa'nın kuzeyinde Aroma yöresinde kaliteli bir şarabın üretildiğinden bahseder. Bunlara dayanarak Nysa'nın gelirlerinin büyük bir bölümünü tarımdan sağladığını söyleyebiliriz. Bunların dışındaki bir üretim (seramik, giyecek vs.) olduğunu gösteren herhangi bir belge veya buluntu ile henüz karşılaşılmamıştır. Aşağıda detaylı olarak inceleyeceğimiz birkaç şeyden burada da bahsetmenin gerekli olduğuna inanmaktayım. Bir eğitim merkezi olan Nysa'nın bu eğitimden de bazı gelirler elde ettiği şüphesizdir.[95] Akharaka'daki kutsal alan aynı zamanda bir sağlık evini de kapsıyordu. Buraya iyileşmek için gelen hastalarda kente bir miktar para bırakıyor olmalıydılar.

Nysa'nın Çevresindeki Yerleşimler

Nysa büyük bir kentti ve çevresindeki bazı ufak yerleşimler (κατοικία) Nysa'ya bağlı idi. Laodikeia'dan Ephesos'a doğru giden antik yolun iki tarafında yer alan bu yerleşimlerden bazıları tanımlanabilmiştir.[96]

[95] Örnek olarak Strabon eğitimini Nysa'da yapmıştı. Roma Dönemi içinde çok sayıda zengin aile çocuklarını eğitim için Nysa'ya göndermiştir.
[96] W. v. Diest kitabında bu yerleri tanımlamış ancak detaylı bir araştırma yapmamıştır. (s. 18)

Bugünkü Nazilli'nin 3 km. kadar kuzeyi Nysa'ya bağlı Mastaura olarak tanımlanmıştır. Briula, bugünkü Kuyucak istasyonunun 15 km. kadar doğusunda yer alır. Orthosia, bugünkü Yenipazar'ın 5 km. kuzeydoğusunda bulunur ve Koskinia, Nysa'nın 12 km. kadar güneybatısında yer alır.

Κατοικία olarak adlandırılan bu yerleşimlerin yanında, Nysa'ya daha yakın, köy niteliğinde başka yerleşimler de vardır.

Aroma, (Ἄρομᾶ), Nysa kentinin kuzeyinde bir dağ köyü olan, günümüzde Kavaklı Köyü olarak bilinen yer Nysa'ya bağlı Aroma olarak adlandırılmıştır. Strabon (XIV, I, 47) burada Aromeus (Ἀρομέῦς) olarak adlandırılan en iyi Messogis şarabının üretildiğini söylemektedir.

Nysa tiyatrosunun kuşuçuşu 4.1 km. kuzeybatısında bulunan 1158 m. yüksekliğindeki Kızılkaya mevkii Leimon (Λειμών) olarak adlandırılmıştır.[97] 4.1 km.'lik uzaklık Strabon'un verdiği 30 stadionluk ölçü[98] ile yakındır. Strabon, burasının Nysalılar için kutsal bir yer olduğunu ve çeşitli bayramlarını kutlamak üzere buraya geldiklerinden söz etmekte, aynı tanrılara kutsal kılınmış olan arazide Leimon ile Akharaka arasında bir bağ bulunduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Strabon'un bundan sonra söylediği şeyler oldukça karışıktır. Strabon, Homeros'un "Asia'daki çayırlık" sözü ile burayı kastettiğini söylemektedir. (Λειμών kelimesi Eski Yunanca'da çayırlık anlamına gelir.) Buna karşın Homeros İlyada'da (II, 460) Kaystros'un (Küçük Menderes nehri) iki kıyısındaki çayırlıktan söz etmektedir. Yine Strabon, Leimon'da bulunan 2 heroondan (Kaystrios ve Asios'un) söz eder.

Akharaka, Nysa'ya bağlı bu köy kentin en kutsal yerlerinden biri idi. Bu yüzden aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

---

[97] Diest, W. **Nysa ad Maeandrum**, Berlin, 1913. s. 28.
[98] 30 stadion = yaklaşık 5.5 km.

Nysa Kent Planı

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Nysa, Antiokhos Soter döneminde çeşitli küçük yerleşimlerin synoikismos yolu ile birleştirilmesi sonucu kurulmuştur. Hellenistik Dönem ve sonrasında kurulan kentlerin belirli bir plana göre inşa edildiklerini biliyoruz. Seleukos Krallığı, egemenliği süresince sınırları içinde kalan topraklarda çok sayıda kent kurmuştur. Yeni kurulan bu kentlerden çok azında kazı yapıldığı için Seleukos'ların kent planlama sistemine ilişkin pek çok bilgiden yoksunuz. Ancak Hippodamik Planı benimsedikleri ve uyguladıkları bilinen bir gerçektir.[99] Buna dayanarak Nysa'nında Hippodamik planlı olduğu, ancak bu planın katı bir uygulayıcısı olmayıp, arazi yapısına uygun olarak bazı esneklikler gösterildiği düşüncesi[100] son yıllarda yapılan kazı çalışmaları[101] ile doğrulanmıştır.

Hellenistik Dönem'de kurulmuş olup, kurulduktan sonra surlarla çevrilmeyen kent yoktur. Çünkü Hellenistik Dönem'in sürekli savaşları bunu bir zorunluluk haline getirmiştir.

Buna göre Nysa'nında Hellenistik Dönem içinde bir surla çevrildiği şüphesizdir. Buna karşın günümüzde Hellenistik Dönem'e ait surlardan hiç bir iz görülememektedir. Buna karşın Bizans Dönemi içerisinde yapıldığı anlaşılan surun bazı bölümleri günümüze kadar kalmıştır. Saptanabilecek izlerin büyük bölümü Agora ile Stadion arasında kalan düzlüğün güney bölümündedir.

Sur yapımında kullanılan malzeme arasında Bizans Dönemi'ne özgü olarak çok sayıda antik malzeme (sütun tamburları, antik yapı blokları vs.) görülebilmektedir. Bizans Dönemi suru, büyük olasılıkla Hellenistik Dönem surunun temelleri üzerine inşa edilmiştir.

---

[99] Seleukos kent planları hakkında bkz. A. Akarca, **Şehir ve Savunması**, s. 53-58.
[100] Balamir, Ö. **Nysa Agorası**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. 11.
[101] İdil, V.- Kadıoğlu, M. "2005 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **28. KST**, Ankara, 2007, s. 657 vd.

Yapı Kalıntıları

Nysa kentindeki yapı kalıntılarına geçmeden önce, kentte öğrenim görmüş olan, buna bağlı olarakta kenti oldukça iyi tanıdığını söyleyebileceğimiz Strabon'un tarifine bir göz atmakta fayda vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Strabon yaşadığı dönemin (İ.Ö. 63 - İ.S. 21) son kısmını doğduğu yer olan Amaseia'da geçirmiştir. Öğrenimini yaptığı dönem ile yaptığı gezileri yaklaşık olarak İ.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısına verebiliriz. (Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Augustus Dönemi.) Strabon'un anlattıklarını bu dönem içinde değerlendirmemiz gerekiyor.

Strabon Nysa'yı bir çifte kent olarak tanımlar ve biryerdeki köprünün kentin iki yakasını birleştirdiğini söyler. Sel sularının akması için gizli bir kanalı olan bir amphitheathrondan söz eder. Tiyatronun yanındaki iki tepeden birinin eteğinde gençler gymnasionu, diğerinde ise Agora ve Gerontikon bulunduğunu söyler.[102] Strabon, amphitheatron sözcüğü ile iki ucuda kavisli olan bir stadionu anlatmak istemiştir.

Günümüzde görülen kalıntılara baktığımızda Strabon'un anlattıklarını doğruladığını görmekteyiz. Strabon'un görmediği bazı yapıların sonradan inşa edildiği ve Strabon'un anlattığı yapıların büyük çapta değişiklikler geçirdiği ve genişletildiği arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkartılmıştır.

Stadion kenti ikiye ayıran sel yatağı üzerine, tonozlar ile desteklenerek inşa edilmiştir. Bu muazzam yapının günümüzde görülebilecek kalıntıları oldukça azdır. Doğudaki oturma sıraları tamamen tahrip olmuş, batıdakilerin küçük bir kısmı yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Oturma sıraları kireçtaşından yapılmış olup 45 cm. yüksekliğindedirler.

Stadion 192 x 44 m. ölçülerinde olup kuzeyindeki kavisin (sphendone) bir kısmı korunmuştur. Güneyinde kavis olup olmadığı kesinlik kazanmamış buna karşın

[102] Strabon, "Geographika XIV, 649". Bu noktada Adnan Pekman'ın yapmış olduğu Türkçe çeviride bir hata bulunduğunu belirtmekte fayda var. Strabon'un orijinal metni şu şekildedir: "Τῷ δὲ θεάτρῳ δύο ἄκραι, ὧν τῇ μὲν ὑπόκεῖται τὸ γυμνάσιον τῶν νέων, τῇ δ' ἀγορὰ καὶ τὸ γεροντικόν." Gerontikon sözcüğü ile yaşlılar için bir gymnasion değil, yaşlılar meclisi anlatılmak istenmiştir.

Strabon'un amphitheatr terimi bu taraf içinde bir kavis olduğuna işaret etmektedir. Stadionda toplam 30 oturma sırası olduğu düşünüldüğünde toplam 30.000 kişi için oturacak yer olduğu hesaplanabilir.[103] Yine Karia bölgesinde, Aphrodisias ve Laodikeia stadionlarının Nysa stadionuna benzediği görülmektedir.

Kentin iyi korunmuş yapılarından biride tiyatrodur. Anadolu geleneğine uygun olarak cavea yamaca yaslanmıştır. Güneye yönlendirilmiş olan tiyatronun orkestrası 27 m. çapındadır. Cavea'nın planı yarım daireyi biraz aşar. Cavea bir diazoma ile ikiye bölünmüş olup altta 22, üstte ise 25 oturma sırası bulunmaktadır. Justus ve Stratonike isminde iki kişiye değinen bir yazıt parçası bize tiyatronun yapımında özel kişilerin bulundukları katkıyı gösteriyor.[104]

Skene binasında kapılar arasında yer alan podyumlar üzerinde Dionysos ile ilgili mitolojik tasvirler yer almaktadır. Satyrler, Mainad'lar, Pan, Hermes'in çocuk Dionysos'u bir dağ perisine teslim edişi, dağ keçileri, Artemis, friz üzerinde görülen figürlerden sadece bazılarıdır. Frizler stilistik karşılaştırmalara göre İ.S. 160-170 yılları arasına tarihlenmektedir.

Nysa'da tünel olarak adlandırılan yapı aslında Messogis'ten gelen sel sularının içinden aktığı, bir kanal vazifesi gören bir yapıydı. Ancak bu yapının asıl önemli işlevi, tiyatronun önündeki meydanı alttan desteklemekti. Strabon'un sözünü ettiği "gizli kanal"ın bu olduğu düşünülmektedir.

Tonozlardan oluşan bu tünel bize Nysa'daki mimari ustalığı göstermektedir. 115 metre uzunluğundaki tünel 10 metre yüksekliğinde ve 9 metre genişliktedir. Yapı kuzeyden gelip batıya doğru bir dirsek oluşturur. Bu noktada görülen yazıt araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Yazıtı "Buraya kadar .....'nın işi" olarak okuyabilmek pek mümkün değildir.[105] Silik ve okunması güç olmasına karşın yerden 1.5 m. yükseklikte bulunan yazıtta Πραϋλ.ου ἔργον ἕως ὧδε yazmaktadır. Bu da "şuraya kadar ....'nın arazisi" şeklinde çevrilebilir.

---

[103] Diest, W. **Nysa ad Maeandrum**, Berlin, 1913. s. 42-44.
[104] Bean, G.E. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, İstanbul, 2000, s. 226.
[105] a.g.e. s. 226.

Bouleuterion (Gerontikon) dikdörtgen planlı olup dıştan ölçüleri 27.45 x 23.50 metredir. Theatron yarım daire şekillidir. Yapıya giriş güney yönündeki 5 kapı ile sağlanmaktadır. Kapıların ön kısmında 4.50 metre genişliğinde, tabanı mozaikle kaplı bir avlu bulunmaktadır. Avluyu örten çatıyı iki uçtaki Attik-İon kaideli sütunlar ve bunların arasındaki 5 postamentin üzerinde duran daha küçük boyutlu sütunlar taşımaktaydı. Bu avlunun önünde ise küçük bir havuz vardı. Büyük ihtimalle biraz daha güneydende kentin en önemli caddesi geçiyordu.

Anadolu'da Yunan işgalinin yaşandığı yıllarda Nysa kentinde araştırmalar yapan Yunanlı Kouriniotes bouleuterionda kazı çalışmaları yapmıştır.[106]

Yapının duvarlarının kalınlığı, kazılar sırasında bulunan kiremit parçaları, üstünün kapalı olduğunu göstermektedir. Girişi sağlayan 5 kapının yükseklikleri ortadaki kapıya doğru artmakta olup, ortadaki kapıdan içeriye bakıldığında tüm auditorium görülebilmektedir. Theatron kısmı kireçtaşından yapılmıştır. Alttaki oturma sıraları moloz dolgu üzerine, üstteki sıralar ise tonozlu bir koridora oturtulmuştur. Orkestranın tabanı opus sectile ile kaplanmıştır.

Yapının kuzeyinde 2 fil ayağı arasında duran 4 eliptik sütun yer almaktadır. Sütunların oturduğu kaideler geç dönemde yapılmış bir duvar içinde kalmıştır. Sütunların 2 m.'ye kadar olan kısımları in situ olarak tespit edilmiştir. Burada yaklaşık yükseklikleri 10 metreyi buluyor olmalıdır. Sütunların üzerinde yer alan ion başlıkları da farklı tiptedir. İon başlıklarının polster kısmında balteus yer almamaktadır. Başlıklarda balteus yerinde dik olarak yapılmış bir akanthus yaprağı motifi görülmektedir. Başlıklar İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.[107]

Yazıtlar yardımıyla yapının bir bouleuterion olarak inşa edildiğini biliyoruz. Bununla beraber bir odeion olarak kullanıldığı da şüphesizdir. Yapının masraflarını Nysa'nın zengin ailelerinden birinden olan Pythodoros tarafından karşılandığı yazıtlar

[106] Kourouniotes, K. "Ανασκαφαὶ ἐν Νύσῃ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ", **Deltion VII**, 1924, s. 42-68.
[107] Bingöl, O. Das Ionische Normalkapitell in Hellenistischer und Römischer Zeit In Kleinasien, **Istanbuler Mitteilungen 20**, Tübingen, 1980, sf. 54-55.

sayesinde anlaşılmıştır. Bir başka yazıtta Marcus Aurelius'un kızı Faustina onurlandırılmaktadır.

Yapıda Strabon'un bahsettiği Gerontikon'dan kalma, Hellenistik öğeler (özellikle theatron kısmında) görülmekle birlikte genel olarak Roma İmparatorluk Çağı içerisinde inşa edilmiştir.

Bouleuterion, Bizans Dönemi içinde bazı değişikliklere uğrayarak kullanılmaya devam etmiş, daha sonra bir yangın geçierek tahrip olmuştur.

Son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında Gerontikon ile Agoranın bağlantısı araştırılmaya başlanmış olup, bu kesimde bir dükkan sırasının varlığı ortaya çıkarılmıştır.[108]

Bouleuterion'un hemen yanında doğusunda yer alan Agora 89 x 105 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Kuzeyinde dükkanlar yer alır, diğer 3 kenar ise kolonadlar ile çevrelenmiş olup, İonia agorası olarak adlandırılan tipe girer.

Doğusunda yapılan kazılarla, burada çift sıra sütunlu İon düzeninde bir kolonad olduğu anlaşılmıştır. Sütun kaideleri Attik-İon tipindedir. Kuzeyinde, yani dükkanların ön kısmında da ion düzeninde çift sıra bir kolonad olduğu tahmin edilmektedir. Agora'nın kolonadlarının farklı dönemlerde yenilendiği, doğu kolonadın Hellenistik özellikler taşıdığı, buna karşın dükkanlarda kullanılan duvar örgüsü sisteminin ve kuzey kolonadın stylobatında kullanılan bazı malzemelerin bu kolonadın İ.S. 2. yüzyılda inşa edildiğini göstermektedir.

Bununla birlikte kentin agorasında yapılan çalışmalarda yapının Bizans Dönemi içerisinde büyük değişikliklere uğradığını göstermiştir. Özellikle agoranın kuzey

[108] İdil, V. - Kadıoğlu, M., "2006 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **29. KST**, Ankara, 2008, Cilt 2, sf. 197-226.

kesiminde ortaya çıkarılan yapıların İ.S. 5. ve 6. yüzyıllara[109] tarihlendiği görülmektedir.

Kentin kütüphanesi ise Gymnasion'un 150 metre kadar kuzeyinde yer almaktaydı. Günümüzde görülen kalıntılarına bakıldığında özellikle duvar işçiliği yapıyı İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlememize olanak sağlar.

Nysa kütüphanesi, Ephesos'taki Celsus kütüphanesine benzeyen bir şekilde yapılmış olup 3 katlıdır. Kütüphanenin girişi güneydendir. Okuma salonu 14.80 x 13.40 metre boyutlarındadır. Yapının güney duvarı tamamen yıkılmıştır. Kütüphaneyi çevreleyen duvarlar ile bağlantısı olmayan, doğuda ve batıda olmak üzere 2 niş duvarı vardır. Niş duvarlarının kütüphaneyi çevreleyen duvarlardan ayrı olarak yapılması Pergamon'daki kütüphanede olduğu gibi yazmaları veya ruloları rutubetten korumak içindir. Nişler 3 kat üst üste yapılmış olup 3. kat tamamen yıkılmış, 1.kat ise toprak altında kalmıştır. Nişler yaklaşık 1.20 metre genişliğinde ve 1.80 metre yüksekliğindedir. Rulolar veya yazmalar bu nişler içindeki raf yada dolaplarda durmaktaydı.

Kuzey ve güney duvarlarında, niş duvarlarına doğru uzanan 2 anta duvarı yer alır. Bunlar çatıyı desteklemek üzere yapılmış olmalıdırlar. Nysa kütüphanesi, Ephesos Celsus kütüphanesinden sonra Anadolu'nun en iyi korunmuş kütüphanelerinden birisidir.

Nysa kütüphanesi ile ilgili arkeolojik bu bulguların yanında kütüphanenin antik dönemdeki ünü ile ilgili bazı şeyleri de bilmekteyiz. Nysa kütüphanesinde özellikle Homeros destanlarının kopyalarının saklandığı, Odysseia'nın eksik kalan bazı bölümlerinin Nysa'daki kütüphaneden sağlanan el yazmaları ile tamamlandığını bilinmektedir.[110]

---

[109] İdil, V. "2007 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **XXX. KST**, Ankara, 2009, Cilt 3, s. 500.
[110] Robert, L. "La Biblioteque de Nysa de Carie", **Hellenika I**, Paris, 1940, s. 144-148.

Nysa'nın Tanrıları ve Kutsal Yerleri

Her Yunan kentinde olduğu gibi, Nysa'da da kentin en önemli tanrılarının yanında, daha çok sayıda olmakla beraber, daha az tapım gören tanrılar da (yada tanrıçalar) vardı. Yukarıda da söylediğimiz gibi kentin en önemli kutsal yeri Akharaka idi ve burada Pluton-Persephone için ayrılmış bir tapınak bulunuyordu.

Akharaka Nysa kent merkezinin yaklaşık 5 km. batısında bulunmaktadır. Burası antik dönemde bir yol ile Nysa'ya bağlanmıştı. Günümüzde bu antik yolu izleyebilmek oldukça güçtür, çünkü yol üzerindeki köprülerin hepsi yıkılmıştır. Modern karayolundan, Salavatlı köyü'ne doğru uzanan yolu seçmek gerekmektedir.

Akharaka ismi eski Yunanca'daki (ἄχερον) sözcüğünden gelmedir. Bu kelime daha çok derin vadiler ve uçurumlar için kullanılan bir sözcüktür. Akharaka'nın bulunduğu yer de, böyle derin bir vadinin hemen yanındadır. Akheron (Ἄχερον) Yunanistan'ın Epeiros bölgesinde bir ırmağın ismi de olmuştur. Bununla birlikte kelimenin kullanıldığı en önemli yer Homeros'un Odysseia (X, 513) destanındadır. Buna göre Akheron yeraltında akan bir ırmağın ismidir.

Yunanistan'ın Epeiros bölgesinde akan bu ırmağa baktığımızda, ıssız bir bölgede, derin bir yarın içine dalıp, kara bir bataklık olarak denize döküldüğünü görürüz. Belkide bu yüzden ilkçağ insanı bu ırmağın yeraltı dünyasına aktığını düşünmüştü. Nysa'da da Akharaka olarak adlandırılan yerde bu tür bir derenin aktığı bilinmektedir. Derenin kötü görünümü bugüne kadar kullanılan Türkçe isimlerinde de görülmektedir. Sarı-su, Kokar-su gibi adlar taşıyan derenin içinde taşıdığı kükürtten dolayı sarımsı bir renkte aktığı ve kışın kükürt kokusunun çok ağır olduğu söylenmektedir.[111]

Bunlara dayanarak, Yunanlıların bölgeye ilk yerleştikleri sırada burada çok eski bir kült bulduklarını, bölgenin adını kendi mitosları ve destanları ile özdeşleştirip, bununla beraber yerli isimle de kaynaştırıp Akharaka olarak değiştirdiklerini düşünmekteyiz.

---

[111] Bean, G.E. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, İstanbul, 2000, s. 232.

Strabon, Akharaka'nın biraz ilerisindeki Kharonion adındaki bir mağaradanda söz etmektedir. Kharonion ismi Kharon'dan, Yunan mitologyasında, yeraltı dünyasında ölüleri Akheron ırmağından geçiren kayıkçıdan gelmektedir. Strabon'un anlatımıyla birlikte hayal gücümüzü de kullanırsak, Akharaka'da akan ırmağın Kharonion adı verilen mağaraya girip gözden kaybolduğunu (yeraltı dünyasına doğru ilerlediğini) düşünebiliriz. Ancak günümüzde Akharaka ve çevresinde böyle bir mağaranın varlığı saptanamamıştır.

Plutonion olarak adlandırılan kutsal alanda Akharaka'nın hemen yanında idi. Burada tanrı Pluton ve karısı Kore için yapılmış bir tapınak vardı. Pluton, Yunan mitologyasında, Hades'in diğer ismidir ve daha çok Romalılar tarafından kullanılmış bir isimdir. Hades, Kronos ile Rhea'nın oğlu olup Zeus ve Poseidon'un kardeşidir. Babalarının mirasını paylaştıkları zaman Hades'e yeraltı dünyası pay olarak verildi. Hades'in diğer tanrılar kadar çok macerası yoktu. Persephone (Kore)'yi kaçırıp kendisine zorla eş edinmişti. Yer altındaki sarayında yaşayan Hades'in karısı Persephone (Kore) yılın 6 ayını, bahar ve yaz aylarını yer yüzünde geçirirdi.

Hades yada Pluton, ölümün, ve ölüler dünyasının tanrısı olduğu kadar aynı zamanda bu tanrı, insanları besleyen, bütün mahsülü yetiştiren toprağın içinde, onun derinliklerinde oturduğundan bir yandan da çoğalmanın ve bolluğun tohumlarını saçardı. Bu topraktan başkaldıran her bitki, arpa, buğday vb. hep onun insanlara bir lütfu, armağanı idi. Toprağın içinden çıkan yahut toprağın içine gömülü bulunan tüm servetler, hazineler onun iyilikleri idi. İşte bu sebeptendir ki; kendisi aynı zamanda bir zenginlik kaynağı idi.[112] Özellikle Romalılar'ın kullandığı Pluton isminin Yunanca'da zenginlik (πλοῦτος) kelimesi ile benzerliği gözardı edilmemelidir.[113]

Pluton, Demeter'in Zeus'tan olma kızı Persephone (Kore)'yi kaçırdı, yeraltındaki sarayında onunla zorla evlendi. Zeus'un bu evliliği onaylaması kızını bir daha hiç

---

[112] Can, Ş. **Klasik Yunan Mitolojisi**, İstanbul, 1997, s. 150.
[113] Yunan mitologyasında Demeter'in oğlu olarak bilinen zenginlik tanrısı Plutos ile Hades (Pluton) arasında bir ilişki yoktur. Ancak Pluton kelimesinin zengin anlamına gelen (Lakonia dilinde, neutrum, tekil şekli πλούτιον) sıfatı ile yakınlığı göz ardı edilemez.

göremeyecek olması Demeter'i perişan etti, görevlerini yapmamaya başladı, tarlalar ürün vermez oldu. Bunun üzerine Zeus, Demeter'in kızını yılın 6 ayı boyunca görebilmesine izin verdi. Kore, bahar ve yaz aylarında yer yüzüne çıkmasıyla doğa canlanıyor, sonbahar ve kış aylarını yer altına kocası Pluton'un yanına inmesi ile birlikte tabiat da solgunlaşıyordu. Akharaka'da tapınağı bulunan tanrılar ile ilgili mitologyada bunlar anlatılmaktadır.

Akharaka'da yapılan kazılarda, tapınağın bazı bölümleri ortaya çıkartılmış ve doğruluğu şüpheli olan bir plan saptanmıştır. Buna göre tapınak kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş 6 x 12 sütunlu dor düzeninde bir peripterostur ve Roma Çağı içine tarihlenir. Yapının daha önceki dönemlerine ilişkin fazla bilgimiz yok. Bununla birlikte tapınak hristiyanlık dönemi içinde kilise olarak kullanılmış.[114]

Kazılarda, tanrı veya tanrıçayı betimleyen kült heykeline ait parça bulunmamış. Ancak olasılıkla Pluton'un tahtında oturur vaziyette betimlendiğini söyleyebiliriz. Tapınağın ön kısmında da bir sunak yer alıyor olmalıdır.

Strabon, Akharaka olarak adlandırılan kutsal yerin ilerisindeki Kharonion adlı mağaranın sağlığa son derece yararlı etkileri olduğundan bahseder. Strabon'un anlattıklarından hasta kişilerin ve tanrılar tarafından burada tedavi edilmesi öngörülen kişilerin, bir süre Akharaka'da kaldıklarını, deneyimli rahipler tarafından çeşitli diyetlere tabi tutulduklarını, Kharonion adlı mağarının girişinde uyumaya bırakıldıklarını ve bu sırada rahiplerin, gördükleri rüyalar yolu ile yada hastaların rüyalarını yorumlayarak tedavi şeklini saptadıklarını çıkarabiliriz. Rahiplerden ve hastalardan başka kimler için mağaranın yasak ve öldürücü olduğunu da Strabon'dan (XIV, I, 44) öğreniyoruz.

Böylece Akharaka'nın bir sağlık turizmi merkezi olduğu aşikardır. Kuşkusuz bu bölgede tedavi edilmeye gelen hastaların kaldıkları mekanlar ile onların iyileşmesi için yol gösteren rahiplerin oturdukları küçük yapılar da mevcuttu.

---

[114] Diest, W. **Nysa ad Maendrum**, Berlin, 1913, s. 61.

Ayrıca Akharaka'da her yıl düzenli olarak yapılan bir festival de vardı. Bu festival İ.S. 3. yüzyılda halen kutlanıyordu.[115]

Strabon'dan öğrendiğimiz bu bilgilerden başka, Salavatlı Köyü'nde bulunmuş olan bir yazıtta Kral Seleukos ve oğlu Antiokhos, Athymbria'lıların tapınağına, sığınma, vergiden muaf olma ve dokunulmazlık haklarını tanımaktadırlar. Yazıtta Kral Seleukos'un isminin bulunması bu yazıtı İpsos Savaşı'nın hemen sonrasına (İ.Ö. 281/280) tarihlememizi sağlar. Yazıtın iki önemli özelliği Athymbria isminin geçmesi, diğeri ise Akharaka'daki kutsal yerinin eskiliğidir.

Akharaka ile ilgili bir başka yazıt ise İ.Ö. 1 yılına tarihlenir. O dönemdeki prokonsül Cornelius Lentulus Augur'a yazılan mektupta tapınağa eskiden verilmiş olan hakların onaylanması istenmektedir. İmtiyazlarını korumaya devam eden tapınağın İ.S. 22 yılında, Tiberius'un tüm tapınakların dokunulmazlık hakları ile ilgili olarak başlattığı soruşturma[116] sonrasında, bu haklarını koruyup koruyamadığını bilemiyoruz. Tapınak Roma Dönemi içindede saygınlığını korumuş olmalıdır, kazılar sonucu ortaya çıkan kalıntılar buna işaret eder. Hristiyanlık döneminde de bölgenin kutsallığı sürmüş, tapınak bir kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam etmiştir.

Nysa'nın Diğer Yeraltı Tanrıları

Nysa'da Pluton-Kore tapımının yanında, başka yeraltı tanrılarına da tapıldığı, özellikle sikkeler üzerindeki tasvirlere dayanılarak söylenebilir.

Khtonien, yani "yeraltı dünyası ile ilişkisi olan" tanrılar arasında, ölülerin ruhlarını Hades'e götüren Hermes Psykhopompos, Adonis'i Persephone'nin elinden kurtarmak için Hades'e inen Aphrodite, ölüler dünyasına egemen Dionysos Kategemon, Artemis yada Persephone ile bir tutulan Hekate sayılabilir.[117]

---

[115] Magie, D., **Roman Rule In Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ**, New Jersey, 1950, s. 990.
[116] Tacitus, **Annales, 3, 63**, Internet http://classics.mit.edu/Tacitus/annals.html, Erişim 26/04/2010.
[117] Anabolu, M.U., "Batı Anadolu'da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar Tapınakları", **VI. AST**, Ankara, 1988, s. 124.

Bu tanrıların dışında Nysa'da saygı gören diğer yeraltı tanrılarından bazıları Men Kamareites[118] ve Hekate[119] olabilir.

Nysa'nin Diğer Tanrıları

Nysa'nın kent dışındaki kutsal alanı Akharaka'dan başka kent merkezindede bazı tanrılara adanmış tapınaklarının olduğu şüphesizdir. Bunların üzerine büyük olasılıkla Bizans Dönemi'nde kiliseler yapılmıştır.

Kentin Seleukos'lar döneminde synoikismos yolu ile kurulduğunu söylemiştik. Kent bu yolla kurulduktan hemen sonra bir tapınağın, Seleukos ailesinin en çok saygı gösterdiği tanrılardan birine, Apollon yada Athena'ya ayrılmış olmalıdır. Bu düşünceyi kentte bulunan sikkeler üzerinde yer alan Apollon ve Athena simgeleri ile kentin bu ilk kuruluş dönemine ait phyle isimleri de doğrulamaktadır.

Seleukos Krallığı sınırları içindeki pek çok kentte, İ.Ö. 2. yüzyıldan itibaren sıkça karşılaşılan bir diğer tanrıça ise Tykhe'dir. Yine sikkeler üzerindeki Tykhe tasvirleri ve Agora'nın kuzeydoğu köşesinde kazılarla ortaya çıkartılan Tykhe'ye sunulmuş olan sunağın varlığı bunu göstermektedir.

Nysa isminin, Dionysos ile de ilişkisi vardır. Mitolojide Hermes, çocuk Dionysos'u büyütmeleri için Nysa dağının perilerine emanet eder. Dionysos'a tapılan pek çok kentte tanrının epithethlerinden biri Nysios'tur. Kent sikkeleri üzerinde yer alan Dionysos tasvirleri, Aroma'da üretilen kaliteli Messogis şarabı bize Nysa'da Dionysos'un önemli bir tanrı olduğunu göstermektedir.

Zeus Ploutodotes isminden yukarıda da söz etmiştik. Sikkeler üzerinde tahtına oturmuş şekilde gösterilen Zeus'ta Nysa'da saygı gören tanrılardan birisidir.

---

[118] Μήν Καμαρειτης, Nysa sikkeleri üzerinde betimlenmiş olup ismi "mezar koruyan Men" olarak Türkçe'ye çevrilebilir.

[119] Hekate tapımının Anadolu'daki merkezi, yine bir Karia kenti olan Stratonikeia yakınındaki Lagina'dır. Elimizde kesin bulgular olmamasına karşın, Kore'nin Hekate ile bir tutulduğunu göz önüne aldığımızda, 1998 yılında Nysa'da yapılan kazılarda 3'lü bir Hekate heykelciğinin bulunması Nysa'da da Hekate kültünün varlığını göstermektedir.

Roma Dönemi içerisinde oldukça zengin ve büyük bir kent olan Nysa'nın nüfusu hakkında kesin bir veriye sahip değiliz. Nysa'da eğitim seviyesi yüksek bir halk yaşıyordu. 17. yüzyılda yaşamış olan W. Ruge, Nysa'lıların entellektüel yaşamından söz etmektedir.

Nysa'da Homeros ekolüne mensup önemli kişilerin yaşadığını bilmekteyiz.[120] Nysa'lı Aristarkos ile Menekrates'in yazmış oldukları "İliada ve Odysseia'nın Karşılaştırılması" adını taşıyan eser ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Strabon'da Homeros ekolünün öğrencisidir. Yapıtında sık sık ozandan (yani Homeros'tan) alıntılar yapması bunun bir göstergesidir.

[120] Robert, L., **Hellenica I**, Paris, 1940, s. 144-148.

APHRODISIAS

Aydın-Denizli karayolundan ayrılarak Karacasu ile Tavas'ı bağlayan yol üzerindeki Geyre Köyü yakınlarında yer almaktadır.

Strabon Aphrodisias'ı Frigya Bölgesi içinde Frigya'nın büyük kentleri Laodikeia ve Apameia Kibotis'e komşu olduğunu söylemektedir. Byzantionlu Stephanos ise kenti Lidya ve Karia bölgeleri arasındaki sınır kentlerinden biri olarak saylmaktadır.

Stephanos kentin Pelasglar ile Lelegler tarafından kurulmuş olduğunu ve kentin ilk adının Lelegonopolis daha sonra Megalopolis olduğunu anlatır. Kent daha sonra yarı efsanevi Babil kralı Ninos'un ismi ile anılır. Kentin Lelegler tarafından kurulduğu ve Megalopolis ismini taşıdığı pek gerçekçi olmasa da Ninos ismi Hellenlere göre Batı Anadolu'nun büyük bölümünü ele geçiren ve Yeni Babil Krallığını kuran efsanevi bir kral olarak tanınmaktadır. Aphrodisias'da bulunan bazı kabartmalarda Ninos ile Semiramis'in tasvir edildiği görülmektedir.[121]

Aphrodisias'daki yerleşimin geçmişi prehistorik çağlara kadar uzanmakta olmasına karşın kentin kuruluşu İ.Ö. 3. yüzyıldır ve kentte ele geçirilen en eski yazıt İ.Ö. 82 yılından kalmadır. Kuzey Karia'da synoikismos yolu ile oluşturulan bildiğimiz tek şehir Aphrodisias'dır. Plarasa ve Ninoe kentlerinin birleştirilmesi ile Aphrodisias kenti İ.Ö. 1. yüzyılda kurulmuştur.[122]

Aphrodisias'da bulunan Aphrodite kutsal alanının ünü Karia ve Batı Anadolu'nun sınırlarının çok ötesine ulaşmıştı. Romalı diktatör Sulla Delphi'deki bilicilik merkezine danıştığında kısmetinin iyi olması ve güç kazanması için Karia'daki Aphrodite kutsal alanına sunuda bulunmasını tavsiye ederler. Bunun üzerine Sulla İ.Ö. 80 yılında Aphrodite kutsal alanına altından yapılmış bir taç ve çift yüzlü balta armağan etmiştir.

---

[121] Doruk, S., "Aphrodisias Araştırmalar-Kazılar-Tarihçe", **Belleten 207-208**, Ankara, 1989, s. 557.
[122] Marchese, R.T., **The Historical Archaeology of Northern Caria**, BAR, 1989, s. 74.

Romalılar ile yakın ilişkiler kuran kentte özellikle Caesar'ın hizmetçisi olan Zoilos isimli bir Aphrodisias'lının Octavianus ile kurduğu yakın ilişkiler, Octavianus'un Zoilos'a "çok yakın ve saygıdeğer dostum" diye hitap eden bir mektup yazmasından anlaşılmaktadır. Zoilos'un Roma ile yakın ilişkileri sonucunda İ.Ö. 39 yılında Aphrodisias kenti için Roma'dan çeşitli imtiyazlar sağladığı bilinmektedir.

İ.S. 2. yüzyılda kentteki heykeltraşlık ekolü çok parlak bir düzeye erişmiş olduğu ele geçirilen heykeltraşlık eserlerinden anlaşılmaktadır.

Aphrodite tapınağı bir temenos ile çevrilmiştir.[123] Korint düzeninde inşa edilmiş olan tapınağın büyük ölçüde Hadrian Dönemi'nde tamamlanmış olduğu anlaşılmıştır.

Sebasteion olarak adlandırılan yapıda yürütülen kazı çalışmaları sonucunda bu yapının Augustus ve Claudius için yaptırıldığı ve Nero döneminde tamamlandığı anlaşılmıştır.[124]

Sebasteion'un kuzeyinde yer alan Atriumlu Ev olarak adlandırılan yapı kazı buluntularının değerlendirilmesi sonucunda Hellenistik Dönem içerisine İ.Ö. 40 yıllarına tarihlenmektedir.[125]

Kuzey Agoranın kuzeyinde yer alan bouleuterion İ.S. 2. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

Son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında Basilika'da İ.S. 301 yılında Diocletianus'un enflasyonu önlemek için yayınladığı fermanın bir bölümü bulunmuştur.[126]

İ.S. 3. yüzyıl sonundan itibaren Aphrodisias kenti bulunduğu bölgenin merkez kentlerinden biri olmuştur.

---

[123] Doruk, S., "Aphrodisias'daki Aphrodite Tapınağı Temenosu", **Anatolia 33**, Ankara, 1990, s. 89-102.
[124] Erim, K. "Aphrodisias Kazısı 1981 Çalışmaları", **IV. KST**, Ankara, 1982, s. 298.
[125] Smith, R.R.R., "Aphrodisias, 2007", **XXX. KST**, Ankara, 2009, Cilt 2, s. 327.
[126] Smith, R.R.R., "Aphrodisias, 2006", **XXIX. KST**, Ankara, 2008, Cilt 2, s. 161.

İ.S. 5. ve 6. yüzyıllarda hem hristiyanlar hem de paganlar kendi öğretilerinin yayılabilmesi için kente türlü yardımlarda bulunmuşlardır. İ.S. 610-641 yılları arasında meydana gelen büyük bir deprem sonrasında kent onarılamayacak biçimde harap olmuştur.

Aphrodisias'lı ünlü kişiler arasında tıp üzerine risale yazan Xenokrates ile antik roman ve hikaye yazarı Choriton sayılabilir.

STRATONIKEIA

Stratonikeia kentinin kalıntıları Muğla ili Yatağan ilçesi Eskihisar köyünde yer almaktadır. Antik yazarlara göre Stratonikeia önceleri Khrysaoris adıyla anılan eski bir yerleşimin yerine kurulmuştur. Pausanias (V, 21,10, 20) Khrysaoris'i hem yerleşimin eski adı olarak hem de birçok köyden (deme) oluşan Stratonikeia'yı tanımlamak için kullanmıştır.

Antik kent Akdağ ve Kurukümes dağlarının uzantısı olan tepelerin kesiştiği noktada yer alan Kadıkulesi Tepesinin kuzey yamaçlarında kurulmuştur.

Tüm Karia'lıların toplanarak karar aldıkları ve Zeus Khrysaoris tapınağının bulunduğu yer Stratonikeia'nın yakınındadır. Khrysaorik birlik ile ilgili olarak İ.Ö. 267 yılından öncesine ait hiçbir bilgi bulunmamaktadır.[127] Herodotos Karia'lıların toplandıkları yeri "Beyaz Sütunlar" olarak adlandırmaktadır.

Stratonikeia kentinin bağ satışı ile ilgili bir yazıt yardımı ile İ.Ö. 276 ile 238 yılları arasında kurulduğunu öğreniyoruz.[128] Kent Antiokhos I ve oğlu Seleukos zamanında kurulmuştur. Stratonikeia'ya bağlı adı saptanmış çok sayıda deme vardır. Hierakome, Koliorga, Koraza, Koraia, Lobolda bunlardan bazıları olup burada yerli Karialıların yaşadıkları ele geçen yazıtlarda karşılaşılan isimlerden anlaşılmaktadır.[129] Hiera kome (kutsal köy) büyük olasılıkla Zeus Khrysaoris tapınağının bulunduğu yer olmalıdır. Stratonikeia kenti kurulduktan sonra, bir deme olarak kente bağlanan kutsal alan bu ismi almıştır.[130]

Hellenistik çağa tarihlenen bir başka yazıtta yer alan plataia sözcüğü ile de kentin hippodamik planlı olduğu anlaşılmış olup, kentte yapılan kazı çalışmalarıda bu görüşü doğrulamıştır.

---

[127] Bean, G.E. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, İstanbul, 2000, s. 82.
[128] Robert, L., "Melanges Isodore Levy", **Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves XIII**, 1955, s. 555-558.
[129] Şahin, M.Ç. "Two New Inscriptions from Lagina (Koranza)", **Anatolia XVII**, Ankara, 1973. s. 187-195.
[130] Şahin, M.Ç. **The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria**, Ankara, 1976, s. 3.

Yazıtlarda saptanan çok sayıda Karia kökenli ismin[131] gösterdiği gibi kentte çok sayıda Karia yerlisi yaşamaktaydı.

Livius İ.Ö. 197 yıllarında Rodos'un Stratonikeia'nın kontrolünü ele geçirdiğini anlatmaktadır. İ.Ö. 168 yılında Apamea barışı ile Stratonikeia Rodos'a bırakılır. İ.Ö. 166 yılında Rodos'lu Roma Senatosunda konuşma yaparak Stratonikeia'nın kendilerine geri verilmesini ister. Bu talep olumlu karşılanır. Kent İ.Ö. 88 yılında Mithridates tarafından ele geçirilir.

Mithridates savaşları sırasında Romalı komutan Sulla'nın yanında yer alan kent bu tutumunun ödülünü fazlasıyla alarak Lagina'daki Hekate tapınağı için dokunulmazlık hakkı kazanmıştır. [132]

İ.Ö. 40 yılında Parth ordusunun başında Labienus Stratonikeia'ya saldırsa da başarılı olamaz, Lagina Hekate tapınağını yağmalar.

Önemli yapı kalıntılarından olan kentin kuzey kapısı, yapıda yer alan korinth başlıklarının Euromos Zeus tapınağındakilere benzemesi, bununla birlikte kaulislerin biçimi, ince volütler, yaprakların arasındaki derin kanalların biçim özellikleri nedeniyle Hadrian Dönemi sonu, Antoninler döneminin başına (İ.S. 2. Yüzyıl ortaları) tarihlenmektedir.[133] Kent kapısı yakınında bulunan yazıtlarda kentin İ.S. 139 yılında depremle tahrip olduğu anlaşılmakta, yapının bu tarihten sonra yenilendiği anlaşılmaktadır. Kent kapısı çevresinde yapılan kazılarda bulunan heykeltraşlık eserleri de bu tarihlemeyi doğrulamaktadır.[134]

---

[131] Karia kökenli isimler için bkz. Şahin, M.Ç., "Die Inschriften von Stratonikeia", **IK Band 21-22**, Bonn, 1981; Blümel, W. "Einheimische Personennamen In Griechischen Inschriften aus Karien", **EA 20**, Bonn, 1992, s.7-34.

[132] Santangelo, F., **Sulla, the elites and the empire: a study of Roman policies in Italy and the Greek East**, 2007, s. 52.

[133] İdil, V. "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları", **Anatolia 20**, Ankara, 1976. s. 34.

[134] Özgan, R. "Stratonikeia Şehir Kapısı Yontu Buluntuları", **5. AST**, Ankara, 1987, 1. Cilt, s. 265-276.

Augustus İmparatorlar tapınağı Stratonikeia'da hippodamik planlı yerleşim sahası içinde yer almaktadır. Plana uygun olarak tiyatro aksında kuzey-güney yönüne konumlandırılan tapınak ion düzeninde 6x9 sütunlu olarak inşa edilmiştir. Mimari elemanlarının ve bunların üzerindeki motiflerin stil özelliklerine bakılarak tapınağın İ.S. 1. yüzyılın ilk çeyreği içinde inşa edildiği anlaşılmıştır.[135]

Kentte iki büyük çeşme yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri tiyatronun güneyinde Yatağan-Milas karayolunun hemen kenarında yer alır. Diğeri ise şehrin kuzeyindeki kapılar arasında yer almaktadır. Burada bir 3 metre yüksekliğinde Athena Parthenos heykeli bulunmuştur. Panamara'da bulunan bir yazıtta "bakireler çeşmesi"nden söz edilmektedir. Bazı bilim adamları[136] bu çeşmenin Stratonikeia'ya bağlı küçük bir yerleşim olan Panamara'da olmadığını Stratonikeia'da bulunduğunu söylemektedir.

Stratonikeia kentinin nekropolünün bulunduğu Börükçü mevkiinde ortaya çıkarılan bazı mezar stellerinde[137] yer alan gladyatör figürleri olasılıkla İ.S. 3. yüzyıla tarihlenmekte ve bu yıllarda Anadolu'da gladyatör gösterilerinin yapılmakta olduğunu göstermektedir.

[135] Tırpan, A.A., **Augustus-İmparatorlar Tapınağı**, Konya, 1998, s. 66.
[136] Şahin, M.Ç., "The So-Called Κρήνη Παρθενική at Stratonikeia", **EA 38**, Bonn, 2005. s. 13-14.
[137] Aydaş, M., "Gladiatorial Inscriptions from Stratonikeia in Caria", **EA 39**, Bonn, 2006, s. 105-110.

LAGİNA

Lagina'nın kalıntıları Muğla ili Yatağan ilçesi ile Milas'ı birbirine bağlayan karayolunun kuzeyinde yer alan Turgut kasabasının hemen kuzeyinde yer almaktadır. Lagina bir kent değil, kutsal alandır. Hekate'nin ölüler ülkesi tanrıçası olması ile tapınağının günümüzde Turgut kasabasına ait mezarlığın hemen yanında bulunması ilginç bir bütünlük oluşturmaktadır.

Lagina ismi Karia'daki çoğu yer ismi gibi Luwi kökenlidir. Hitit yazılı belgelerinde geçen Lakawana ismi ile yakınlık gösteren Lagina Hellenistik Dönem'de kurulan Stratonikeia'ya bağlı bir kutsal alandır.

Stratonikeia'nın bir demesi olan Hiera Kome ile Lagina'nın aynı yer olduğu düşüncesi[138]son yıllarda kentte yapılan çalışmalarda ortaya çıkan yazıtlarla ortadan kalkmış gibi görünmektedir. Yine Stratonikeia'nın bir demesi olan Koranza'nın Lagina'nın eski adı olduğu önerilmektedir.[139]

Koranza'ya bağlı üç bölgenin ismi, Lagina, Ondra ve Angora olarak bilinmektedir. Ayrıca Hythybira ve Patarousa isimli köylerde Koranza'ya bağlı idi. Koranza'ya bağlı bölgelerin tapındıkları kendi tanrıları vardı. Apollo ve Artemis Koranza'da, Hekate ise Lagina'da tapınım görüyordu.[140]

Hekate mitolojiye göre, bazen Zeus'un kızı, bazen de bir titanın kızı olarak gösterilmiştir. Kimi zaman Artemis ile, kimi zaman Demeter'le bir tutulsada Hekate gizemli bir tanrıçadır, Hades'in, Ölüler Ülkesi'nin tanrıçasıdır. Hekate'nin geceleri ortaya çıktığı, ıssız yollarda kavşaklarda bir hayalet gibi dolaştığına inanılırdı.

Tapınağın bulunduğu alan dört tarafı Dor düzeninde inşa edilmiş stoalar ile çevriliydi. Tapınak alanına giriş güney stoada bulunan bir Propylon ile sağlanıyordu.

---

[138] Robert, L. **Etudes Anatoliennes**, Amsterdam, 1970, sf. 558. ;Laumonier, A. **Les Cultes Indigenes en Carie**, Paris, 1958, s. 345; Bean, G.E. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, İstanbul, 2000, s. 91.
[139] Şahin, M.Ç. **The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria**, Ankara, 1976, s. 2.
[140] a.g.e. s.19

Lagina'da bulunan Hekate tapınağı 8x11 sütunlu korint düzeninde pseudo-dipteros olarak inşa edilmiştir. Tapınağın Helenistik mimarideki yerini belirleyebilmek amacı ile kendinden önce inşa edilen yapılar ile kendinden sonra inşa edilen yapılar arasındaki oran ilişkisi araştırılmış, çıkış noktası olarak da Vitruvius'un modüler sistemi esas alınmıştır.[141] Arşitrav bezemeleri üzerinde yapılan stil kritik incelemeler neticesinde süslemelerin yapımının farklı ustalar tarafından yapıldığı ve İ.Ö. 2.yüzyıl ile Augustus dönemine kadar sürdüğü görülmektedir. Tapınakta bulunan frizlerde Zeus'un doğumuna ilişkin sahneler, tanrılar ile titanların savaşı, Hellenler ile Amazon'ların savaşı ve barış yapmaları ile ilgili sahneler betimlenmiştir. Tapınakta ortaya çıkarılmış olan korinth başlıkları Hellenistik Dönem ortalarına[142] işaret etmekte olup İ.Ö. 1. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmıştır. İ.Ö. 40 yıllarında Roma'ya savaşa giden Parth ordularınca yakılıp yıkılmış ve İ.S. 27 yılında Augustus'un yardımlarıyla onarılmıştı.

Batı stoa dor düzeninde "I" planlı olup 11 basamaklı oturma sırasından oluşan basamaklara sahiptir.

Kuzey stoanın İ.S. 365 yılında meydana gelen deprem ile büyük çapta hasar gördüğü anlaşılmıştır.[143]

Lagina'da bulunan sikkelerin büyük çoğunluğu Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Alabanda, Bargylia, Rhodos ve Ephesos kentine ait sikkelerinde bulunmuş olması Hekate kutsal alanının bu kentler içinde Hekate kutsal alanının önemini vurgulamaktadır.

Yazıtlara göre tapınağa vakfedilmiş pek çok arazi ve zeytinlikler bulunmaktadır. Buralardan elde edilen gelirlerin tamamı tapınağa aitti. Ayrıca her yıl ve dört yılda bir düzenlenen şenliklerde tapınak için büyük bir gelir elde ediliyordu. Bunların

---

[141] Tırpan, A.A., "Lagina-Börükçü 2006 Kazı Çalışmaları", **29. KST**, Ankara, 2008, Cilt 3 s. 389.
[142] Boysal, Y., "Die Korinthischen Kapitelle der Hellenistischen Zeit Anatoliens", **Anatolia 2**, Ankara, 1957, s. 129.
[143] Tırpan, A.A., "Lagina-Börükçü 2007 Kazı Çalışmaları", **XXX. KST**, Ankara, 2009, Cilt 4 s. 247.

dışında zenginlerin yaptığı bağışlar ve tapınağa bırakılan hediyeler de önemli bir gelir kaynağı idi. Kutsal alanın dışında gelirleri tapınağa ait olan sandıklardan önemli miktarda gelir sağlanıyordu. Örneğin Stratonikeia meclis binasında, geliri Hekate ile Zeus arasında paylaştırılan, bir sandığın bulunduğu bilinmektedir.

Tapınak ve kutsal alandaki gerekli hizmetleri görevli rahipler yapıyorlardı. Burada görevli olan rahibe yardımcılık yapan, ama o rahibin seviyesine ulaşamayan, hizmette görevli rahibenin de varlığı bilinmektedir. Muhtemelen bu rahibe, rahibin eşi veya bir yakını olmalıdır. Her yıl seçilen anahtar taşıyıcısı genç kız, tapınak görevlileri arasından seçilen birisi olurdu.

Yazıtlardan anlaşıldığına göre, İ.S. 3. yüzyılda bölgede kutsal alana bağlı, bakımından hadımların sorumlu olduğu kutsal bir koru ve üzerinde sürü otlatmanın yasak olduğu bir çayırın varlığı anlaşılmaktadır. Ancak bugün bu koruluğun yeri kesin olarak bilinmemektedir.

Lagina'da İ.Ö. 190 yılından hemen sonraya tarihlenen bir yazıtta[144] Aristeides'in oğlu Aristonidas Khrysaorik Federasyon tarafından onurlandırılmaktadır. Khrysaorik Federasyondan bilinen ikinci dekret olan bu yazıt federasyonun önemi hakkında bize bilgi vermektedir.

[144] Şahin, Ç., "A Hellenistic Decree of the Chrysaoric Confederation from Lagina", **EA 35**, Bonn, 2003.

GERGA

Aydın ili Çine ilçesine bağlı Eski Çine köyünün 7 km. Doğu-güneydoğusunda yer alan Gerga'ya ulaşmak için İncekemer köprüsü üzerinden karşı kıyıya geçerek kuzey yönüne doğru uzunca bir yürüyüş yapmak gerekmektedir.

Gerga'da hemen hemen tüm yapıların üzerinde büyük Hellen harfleri ile ΓΕΡΓΑ, ΓΕΡΓΑΣ yada ΓΕΡΓΑ ΚΩΜΗ (Gerga Köyü) yazmaktadır. Bir diğer blok üzerinde ΓΕΡΓΑ ΕΝΒΟΛΟ yazısı okunmakta ama ne anlama geldiği bilinmemektedir.

Herodotos'un Leukai Stelai olarak bahsettiği yerin Gerga olabileceği düşünülmektedir. Kimi bilim insanları ise Gerga ismini (Γ΄ ἔργα) şeklinde yani "üç iş" anlamına geldiğini ve bu köye de "üç işin (heykelin) köyü" adının verilmiş olduğunu söylemekte bu üç heykelin Zeus, Kar ve Khrysaor'u temsil ettiğini düşünmektedirler.[145]

Gerga ile ilgili olarak antik kaynaklarda hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Gerga ismi Luwi dilindeki Kar-ka "doruk yeri" sözcüğünün bozulmuş biçimi olmalıdır.[146] Gerçekten de Karia'nın iç kesimlerinde ulaşması çok zor olan bu ıssız dağ köyündeki kalıntılar büyük olasılıkla Roma Dönemi'ne tarihlense de burasının Arkaik Dönem'den itibaren kullanılmış bir kutsal alan olduğu izlenimi vermektedir. Özellikle Hadrian Dönemi'nden başlayarak Roma Dönemi içinde eski kültlerin yeniden canlandırıldığı arkeolojik olarak izlenebilen bir durumdur. Eskiden saygı uyandıran bir kutsal alan tekrar canlandırılmak istenmiş olmalıdır. Yazıtlardaki harflerin biçimlerine baktığımızda burasının İ.S. 2. veya 3. yüzyıllara tarihlenmesi mümkündür.[147]

---

[145] Şahin, M.Ç. **The Political And Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria**, Ankara, 1976, s. 13 dipnot 48.
[146] Umar, B. **Karia**, İstanbul, 1999, s. 271.
[147] Held, W., "Karya'da Gergakome 1994 Yüzey Araştırması", **13. AST**, Ankara, 1996, 2. Cilt, s. 64.

EUROMOS

İzmir-Milas karayolu üzerinde Selimiye ilçesi geçildikten hemen sonra yolun kenarında Euromos Zeus tapınağına ait kalıntılar görülmektedir.

Tarihçi Polybios Mylasa ve çevresini "Euromos'un Şehirleri" diye adlandırarak Euromos'un Karia bölgesindeki önemine dikkat çekmektedir.

İ.Ö. 3. yüzyıl sonlarında Karia bölgesinde hakimiyet kurmaya çalışan Euromos'u ele geçirmişti. Euromos İ.Ö. 201 yılında Makedonyalı komutan Aleksandros tarafından kral Philippos adına ele geçirilmiştir. Rodos egemenliğinden kurtulan kent Aleksandros'un onurlandırarak bronz bir heykelini dikmişlerdir.[148] İ.Ö. 197 yılında Makedonya Kralı V. Philippos kentin ismini Philippeis olarak değiştirmiş buna karşılık bölgeden çekilmek zorunda kalınca kentin ismi tekrar Euromos olmuştur. Daha sonra Euromos'lular Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Karia valisi Zeuxis aracılığı ile Antiokhos'a bağlı kalacaklarına dair bir anlaşma yapmışlardır.[149]

İ.Ö. 167 yılında Mylasa'nın Rodos egemenliğine karşı başlattığı isyana katılan Euromos kenti bağımsızlığın etkisi ile refaha kavuştuğu İ.Ö. 2.yüzyıl ile İ.S. 2. yüzyıl arasında büyük inşa faaliyetlerine sahne olmuştur.

Kentteki en önemli yapı Zeus Lepsynos tapınağıdır. Anadolu'da en iyi korunan tapınaklardan biri olan Zeus Lepsynos tapınağı Korint düzeninde inşa edilmiştir. Tapınağın Korinth başlıkları gerek akanthus yapraklarının uzun ve yüzeysel biçimde basit olarak işlenişi, gerekse bu yaprakların aralarında gerideki kalathosun taş yüzeyinin görünmesi gibi stil özellikleri ile Aizonai'daki Zeus tapınağının kompozit başlıklarına benzerlik göstermekte ve bu nedenlerle Hadrian Dönemi içine (İ.S. 117-138) tarihlenmektedir.[150] 6x11 sütunlu peripteros tapınağın sütunlarından 16 tanesi günümüzde arşitravları ile birlikte ayaktadır. Tapınağın inşasının tamamlanamamış

[148] Errington, M., "Inschriften von Euromos", **EA 21**, Bonn, 1993, s.21-24.
[149] Errington, M., "Antiochos III, Zeuxis und Euromos", **EA 8**, Bonn, 1986, s. 1-8.
[150] İdil, V. "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları", **Anatolia 20**, Ankara, 1976, s. 32.

olduğu bazı sütunlardaki yivlerin tam işlenmemiş olduğundan anlaşılmaktadır. Sütunların üzerinde adak yazıtları (*tabula ansata*) yer almaktadır.

Tapınakta yapılan kazı çalışmalarında bulunan özellikle üst yapıya ait pişmiş toprak akroter parçaları bize Arkaik Dönem'deki Zeus Lepsynos tapınağı ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir.[151] Euromos'da son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında Arkaik Dönem'e ilişkin 2 farklı yapıya ait mimari terrakottalar ele geçirilmiştir. Miletos'da ortaya çıkarılan Artemis Khitone(?) tapınağı Euromos'da I numaralı yapı arasında büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır.

Kentteki diğer yapılar arasında büyük ölçüde tahrip olan tiyatro ile dört tarafı stoalar ile çevrili agora ve Hellenistik Dönem'de güzel bir taş işçiliği ile inşa edilmiş olan sur duvarlarına ait kule görülebilmektedir.

[151] Ateşlier, S., "Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları", **26. AST**, Ankara, 2009, Cilt 2 s. 151-158.

IASOS

Erken Tunç Çağı'ndan itibaren kesintisiz bir yerleşime sahip olan Iassos'un kalıntıları günümüzde Kıyıkışlacık köyünde yer almaktadır.

Yunan efsanesine göre Iasos, Argos'tan gelen Peleponnesliler tarafından kurulmuştur. Yerli halk kolonizasyona karşı koyamamış ve Miletos'dan yardım istemiş, Dor akınlarına Miletosluların yardımı ile karşı koymayı başaran yerli halk bu seferde Miletos'dan gelen Ion kolonizasyonuna maruz kalmıştı.

Iasos'da yapılan kazılarda Minos ve Miken seramiğinin bulunmuş olması hem Karia bölgesinin hem de Iasos'un İ.Ö. 2. bin yıl Ege kültürleri ile ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Agora alanında 1960 ve 70'li yıllarda yürütülen kazı çalışmalarında İ.Ö 2. binyıl ortalarına tarihlenen yapılara ait duvarlar ve döşemeli zeminler ortaya çıkartılmıştır. Minos mimarisinde bildiğimiz üçgen biçimli taşlardan inşa edilmiş ve kareye yakın bir plana sahip olan yapının içinde Geç Minos IA dönemine tarihlenen ithal kaplar bulunmuştur. Yapıda izi sürülen yoğun kül tabakasının Santorini adasında meydana gelen volkan patlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İ.Ö. 1560-1500 yıllarında meydana gelen bu patlama ile bu yapı tarihlendirilmiştir. Buna göre Anadolu'da Minos Uygarlığı ile doğrudan ilişkisi olan merkezlerin varlığı kanıtlanmaktadır.

Minos sonrası gelişen Miken uygarlığı ile de ticari ilişkilerinin bulunduğu seramik kalıntılardan anlaşılan Iasos'da İ.Ö. 1500-1200 yıllarına ait mimari kalıntı bulunamamıştır.

Iasos'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan önemli bir ayrıntı sur duvarlarının temelinde Leleg özelliklerinin ortaya çıkartılmış olmasıdır.

Kentin kuzeyinde düz alanda yapılan kazılarda Erken Bronz Çağı I-II (İ.Ö. 3. binyıl) tarihlenen büyük bir mezarlık ile Geç Geometrik (İ.Ö. 8. ve 7. yüzyıl) mezarlar

ortaya çıkarılmıştır. Erken Bronz Çağı mezarlığında bulunan Kiklad üretimi mermer vazolar bölgenin Kiklad kültürü ile iletişiminin bulunduğunu göstermektedir.[152]

Iasos'da Bronz çağı tabakası üzerine inşa edilmiş olan ve İ.Ö. 8.ve 7. yüzyıllara tarihlenen Geç Geometrik Dönem nekropolisi de bulunmaktadır. Genellikle geometrik döneme özgü seramik buluntuların açığa çıkarıldığı mezarlarda madeni mezar hediyelerine de rastlanmaktadır.

İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bir savaş arabası kullanan asker ile tavşanı betimleyen friz parçası Iasos'da Arkaik heykeltraşlık ile ilgili önemli bir buluntudur.

Güney stoada Bizans dönemine tarihlene bir yapının altında Osiris'i tasvir eden Mısırlı başı bulunmuştur. İ.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen bu heykel İ.Ö. 7 ve 6. yüzyıllarda Karia'lı paralı askerlerden I.Psammetikhos ve Amasis'e hizmet ettikleri sırada Mısır'dan getirilmiş olması muhtemeldir ve Iasos'un paralı askerlerin gelip gittiği bir liman olma olasılığı kuvvetlidir.

İ.Ö. 5. yüzyılda Attika-Delos deniz birliğine vergi vererek Atina'nın müttefiği olan kentlerden biri olan Iasos İ.Ö. 412 yılında Sparta ile birleşen Persler tarafından tahrip edilmiştir.

Iasos İ.Ö. 405/404 yıllarında Spartalılar tarafından ele geçirilerek yağmalanmıştır, bundan hemen sonra Pers satrabı Tissaphernes tarafından sur duvarları onarılmıştır.

İ.Ö. 313 yılında ise kent Karia satrabı Asandros'un elinde iken Ptolemais tarafından yağmalanmıştır. Günümüzde izleri sürülebilen surların bu tahribat sonrasında inşa edildiği yada yenilendiği anlaşılmaktadır.[153]

Daha sonra yazıtlardan öğrendiğimize göre İ.Ö. 320-310 yılları arasında kent Makhaon, Sopolis ve Hieron isimli 3 korsanın eline geçmiştir.

---

[152] Berti, F., **Iasos**, İstanbul, 2004. s. 33.
[153] Akarca, A., **Şehir ve Savunması**, ,Ankara, 1987, s. 213.

İ.Ö. 3. Yüzyıl ortalarında büyük bir kült merkezi haline gelen Samothrake'de bulunan khtonien tanrıların kutsal alanına, (ἱερὸν τῶν Μεγάλων Θέων) Akiseros tanrılarına, Karia'da pek çok kent gibi Iasos'larında ilgi göstermiş olduğunu Gryllos ve Euktos isimli kişilerin onurlandırma yazıtından öğreniyoruz.[154]

İ.Ö. 228 yılında kent büyük bir depremden etkilenmiştir. Bunu III. Antiokhos'un karısı Laodike'nin Iasos'lular lehine aldığı önlemler ve Iasos'luların Laodike'ye şükran dolu cevabını içeren mektubun bulunduğu önemli bir yazıttan öğrenmekteyiz.[155]

İ.Ö. 190 yılında Rodos hakimiyetine giren kent İ.Ö. 168 yılında tekrar bağımsızlığını kazanmıştır.

İ.Ö. 88 yılında Roma'ya karşı Mithridates'i destekleyen kent, Sulla tarafından ele geçirilmiş ve korsanların kenti yağmalamasına izin verilmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun kurulması sonrasında Hadrianus ve Antoninus Pius zamanında yapı faaliyetlerinin hız kazandığı kentte İ.S. 147 yada 144 yılında meydana gelen bir depremle kentin büyük bir bölümü hasar görmüştür.[156]

Iasos'un arazisi günümüzde de, antik yazarların belirttiği çağlarda olduğu gibi fakirdi. Ekilmeye elverişli toprak az ve kıraçtı. Iasoslular geçimlerini denizden sağlamaktaydılar. Buldukları az miktardaki toprak alanlarını setlemeler yaparak kullanıyorlardı. Büyük olasılıkla buralarda üzüm bağları kuruyorlardı. Bu setlemeleri günümüzde de izleyebilmek mümkündür.

Artemis Astias kutsal alanı Iasos'daki en eski kutsal alanlardan biridir. Yaşlı Plinius'a göre Artemis'in arkaik heykelini Boupalos ve Athenis adlı iki heykeltraş

---

[154] Habicht, C. "Iasos und Samothrake in der Mitte des 3. Jahrhunderts v.Chr.", **Chiron 24**, München, 1994, s. 72-73.
[155] Berti, F., **Iasos**, İstanbul, 2004. s. 93.
[156] a.g.e. s. 41.

yapmıştır. Heykelin tapınakta değil açık havada durduğunu antik yazarlar bize anlatmaktadır.

Artemis Astias kutsal alanında son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında, burada en eski yapı kalıntısı olarak in antis planlı dor düzeninde bir tapınak olduğu ve İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlendiği anlaşılmıştır.[157]

Demeter-Kore kutsal alanında en eski yapı kalıntısı İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi içinde de kullanım gören alanda Demeter ve Kore ile ilgili çok sayıda küçük buluntu ele geçirilmiştir.

Zeus Megistos kutsal alanını temenosun kapısı üzerinde bulunan sınır (horos) yazıtından kesin olarak saptanmıştır. Küçük bir naiskos yada adak eşyalarının saklandığı bir thesauros olan in antis planlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan çok sayıda adak eşyası İ.Ö. 6. yüzyıldan Geç Hellenistik Dönem'e kadar kullanım gördüğü anlaşılmıştır.

İ.Ö. 4. yüzyılda yapımına başlanan tiyatronun Roma Dönemi içerisinde çeşitli tamiratlar geçirdiği kullanılan devşirme malzemelerden anlaşılmaktadır. Kentin tiyatrosunun görkemli analemma duvarları günümüzde halen ayakta olmasına karşın 1887 yılında İstanbul limanının inşası için büyük bloklar sökülerek İstanbul'a götürülmüştür.

Bouleuterion Iasos'da iyi korunmuş yapılardan birisidir. Orijinal bouleuterion İ.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiş olmasına karşın günümüzde kalıntıları görülen yapı İ.S. 1. yüzyıla aittir. Koltukların kenarları aslan pençesi olarak detaylı biçimde işlenmiştir.

Agora'nın doğu stoasında arşitrav blokları üzerinde yer alan yazıt yardımı ile agoranın İ.S. 136 - 138 yıllarında İasos'lu Teophilos oğlu Dionysios ve Argaios oğlu Hierokles, Artemis Astias ile tanrısal Hadrianus ve Antoninus Pius ile güzel yurt Iasos'a adandığı anlaşılmaktadır. Agorada korint düzeninde inşa edilmiş olan stoalar

[157] Berti, F. "The 2007 Excavation Campaign at Iasos", **30. KST**, Ankara, 2009, Cilt 1 s. 14.

bulunmaktadır. İnşaat faaliyeti büyük olasılıkla İ.S. 147 yılında meydana gelen deprem yüzünden sekteye uğramıştır.

Agoranın merkezinde ion düzeninde küçük bir tapınak (naiskos) ortaya çıkarılmıştır. Beyaz mermer üzerine işlenmiş basit ve zarif mimari öğelerinden dolayı yapı İ.Ö. 2. veya 1. Yüzyıla tarihlenir. Tapınak büyük olasılıkla agoranın portikolarının da adandığı tanrıça olan Artemis'e adanmıştır.

İ.S. 5. Ve 6. Yüzyıllarda Iasos piskoposluk merkezi olmuştur. Ephesos, Khalkedon, Nikaia ve Konstantinopolis konseylerine katılan piskoposlar arasında İ.S. 431-879 arasında beş Iasos'lu piskoposun adı geçmektedir.[158]

[158] Berti, F., **Iasos**, İstanbul, 2004, s. 42.

KNIDOS

Datça yarımadasının merkezinde bulunan Knidos, Rodos ve Kos yerleşimlerinden sonra Peloponnesos'dan gelen Dorlar tarafından verimli orta alanda kurulmuştur. Herodotos (I, 174) kolonicilerin Sparta'dan geldiğini söylemektedir. Knidos Rodos Adasındaki Lindos, Ialisos, Kameiros ile Kos Adası ve Halikarnassos ile birlikte Dor Hexapolisini oluşturmaktaydı. Hexapolis'in kutsal yeri olan Apollon Tapınağı Knidos'da bulunmaktaydı.

Batı Anadolu'nun bir uzantısı olmakla beraber, doğuda anakara ile bağlandığı noktadaki dağlık arazi ve zorlu bir geçidinin olması, topografyası ile Rhodos, Kos, Nisyros, Telos ve Syme adalarının komşuluğu, Knidos'a ana karadaki bir şehirden ziyade bir ada karakteri verir. Knidos'un tarihi de Karia'dan çok çevresindeki ada dünyasıyla bir ortaklık sunmaktadır.[159]

Mısır'da Hellenion olarak adlandırılan ve İ.Ö. 569 ile 525 yılları arasında Mısır Kralı Amasis'in himayesinde kurulan büyük pazar yeri, ithal ettiği malların büyük kısmını Halikarnassos ile Knidos'dan sağlanıyordu.

Knidoslular İ.Ö. 6. Yüzyıl içinde Delphi'deki kutsal alanda maliyeti oldukça yüksek bir hazine binası inşa etmişlerdir. Kentin zenginliğinin bir yansıması olan bu binada normal sütunlar yerine karyatidler kullanılmıştır.

Knidos Attika-Delos deniz birliğine üye idi. Daha sonraları İ.Ö. 412 yıllarında Spartalılar için çalışan Tissaphernes tarafından Atina'dan uzaklaştırılarak, birliği terk etmeleri için ikna edilmişti. Kentin Dor kökenli olmasıda bu taraf değiştirmede etkili olmuştur.

Kent İ.Ö. 4. yüzyıl ortalarında yeni yerine taşındığında tüm yapılar yenilenmiş ve tapınaklar için yeni kült heykellerine ihtiyaç duyulmuştu. Bryaxis'in yaptığı

[159] Doksanaltı, E. M. "Knidos Kap-Krio Kazı Alanı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2006, s. 11.

Dionysos heykeli, Skopas tarafından yapılan Athena ve Dionysos heykelleri, Praxiteles'in yaptığı Aphrodite heykelleri bunlar içinde en ünlü olanlarıdır.

Kentin surları İ.Ö. 4. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilmiştir.[160] İki evre halinde inşa edilen surların yapımı İ.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamlanmıştır.[161]

Knidos ve çevresinde yapılan araştırmalarda, şarap ve zeytinyağı üretimi, depolama ve amphora üretiminin olduğu anlaşılmıştır.[162] Knidos şarabı antik dünyada çok ünlü idi ve kent bu şarabı kendi ürettiği amphoralar ile satıyordu. Akdeniz'de çok sayıda bulunan mühürlü amphoralar ile oinophoros olarak adlandırılan kap cinsi İ.S. 3. yüzyılda Afrika atölyeleri piyasaya hakim olana dek tüm Akdeniz'de görülmekteydi.

Knidos İ.Ö. 45 yıllarında Caesar'ın isteği ile "özgür şehir" statüsüne kavuşmuştu. Caesar'ın suikastı sonrasında bu ünvanı kaybetsede Augustus'un imparator olması ve imparatorluk ailesi ile yakın ilişkileri sayesinde tekrar kazanmıştır.

Son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında, üzerinde "Parmeniskos Knidios" imzası görülen bir heykel kaidesi gün ışığına çıkarılmıştır. Aynı ismi taşıyan bir zanaatkârın, İskenderiye'de, Erken Helenistik Dönem (İ.Ö. erken 3.yy.) de, mimar olarak çalıştığı bilinmektedir. Bu durum, İskenderiye-Knidos arasındaki ilişkilerin, geleneksel olarak iyi ve yakın olduğunu göstermektedir.[163] Bu duruma bir diğer örnekte, Knidos'lu mimar Sostratos'un[164] inşa ettiği İskenderiye Deniz Feneri'dir.

Knidos'da yaşayan ünlü kişilerden biri Eudoksos'dur. Yaklaşık olarak İ.Ö. 355 yıllarında ölen Eudoksos matematikçi, astronom, hekim ve coğrafyacıdır. Eudoxos'un Knidos'ta bir rasthanesi olduğu bilinmektedir.

---

[160] Akarca, A., **Şehir ve Savunması**, Ankara, 1987. s. 197.
[161] Tırpan, A.A. "Knidos Akropol Surları", **8. AST**, Ankara, 1991, s. 442.
[162] Tuna, N. "Datça Yarımadası Yüzey Araştırmaları 1981", **4. KST**, Ankara, 1982, s. 360.
[163] Özgan, R. "2005 Yılı Knidos Kazıları", **28. KST**, Ankara, 2007, 2. Cilt, s. 656.
[164] Sostratos ile ilgili tartışmalar için bkz. Clayton, P. "İskenderiye Fener Kulesi", **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, İstanbul, 1999, s. 140-141.

Knidos'lu diğer ünlü kişiler arasında tarihçi Ktesias sayılabilir. Ktesias aynı zamanda Pers sarayında doktor olarak çalışmış ve Büyük Kral Artaxerxes II'yi iyileştirdiği de bilinmektedir.

Antik dönemim ünlü heykellerinden olan Knidos'lu Aphrodite'yi bugün kopyalarından tanımaktayız. İ.S. 382 yılında I. Theodosius tapınaklarda bulunan heykellerin dinsel n,telikleri ile değil estetik özellikleri nedeniyle tapınaklarda korunacağını ilan etsede, hristiyanlığın yayılması sebebiyle heykellere artan saldırılar nedeniyle İ.S. 392 yılında tüm tapınakların kapatılmasının ardından, üstün özellikte eser niteliği olan heykellerin Konstantinopolis'de bir kurulan Lauseion ismindeki müzede korunmasına karar verilmiştir.[165] Bizanslı tarihçi Kedrenus, Lauseion'da gördüğü heykeller içinde Knidos'lu Aphrodite heykelini de saymaktadır.

[165] Corso, A. "The Cnidian Aphrodite", **Sculptures and Sculpture of Caria and Dodecanese**, Cambridge University Press, 1997, s. 96.

KERAMOS

Ören beldesi, Muğla iline bağlı Milas ilçesinin 40 km. güneyinde Gökova Körfezinin kuzey sahilinde yer almaktadır. Arkası sarp kayalık dağlara dayanan kentin önünde Koca Çayın getirmiş olduğu alivyonlarla oluşan ovası uzanır. Bugünkü Ören Beldesi antik Keramos kentinin üzerine kurulmuştur.

Mitolojide Dionysos'la Ariadne'nin oğlu ve çömlekçilik sanatının kurucusu sayılan Keramos'un adını taşıyan kentin harabeleri bugün modern belde yerleşiminin içinde hala ayakta kalabilmiştir.

Karia dönemindeki ismi olan keramos yunancada çömlekçilik anlamına gelmektedir. Bu isim zamanla değişerek Gereme ismini almıştır. (Evliya Çelebi 17. yy.daki ziyaretinde Gereme'yi "Mamur, Abadan, Safir Bağlık Bahçelik" bir köy olarak tanımlar.) Bir dönemde Kemerdere olarak anılması Kocaçay vadisinde bulunan antik su kemerlerinden ileri gelmektedir. Belde bugün harabe anlamına gelen Ören ismini almıştır.

Keramos'da Leleg'lere ait bazı kalıntılar ortaya çıkartılmıştır.[166] Kentin Arkaik çağdan başlayarak Hellenleşme sürecinin dışında kalmamış olduğu, ele geçen Yunan tipi Arkaik dönem yontularda görülmektedir. Hellenistik döneminde deniz aşırı ülkelerle örneğin, Mısır ile de doğrudan ve dolaylı ilişkiler kurmuştur. Bununla birlikte kentin Karia kökeni phyle isimlerinden[167] (Tebremoyn) anlaşılabilmektedir.

Keramos kenti İ.Ö. 5. yüzyılda üyesi olduğu Attika-Delos deniz birliğine 1,5 talant vergi ödüyordu. Daha sonra Khrysaor birliğine bağlanan şehir arazi ve köylerinin çokluğundan yararlanarak etkin bir konuma gelmeyi başarmıştır.

İ.Ö. 188'deki Apameia barışı sonucu tüm Karia ile birlikte Keramos'da Rhodos'a verilmiştir. Bu tarihten sonra Keramos'un diğer bir kent Stratonikeia ile sympoliteia

[166] Varinlioğlu, E. "Die Inschriften von Keramos", **IK 30**, Bonn, 1986, (Tafel V:1-3)
[167] a.g.e. (30:3)

anlaşması yaptığını ele geçen bir yazıtta[168] ifade edilmektedir. Ancak bu durumdan hoşnut olmayan kent Rhodos'tan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu yardımı isteyen ve gerçekleştiren kişide söz konusu yazıtta onurlandırılmıştır.[169]

İ.Ö. 167-133 Yılları arasında Rodos ile ittifak yapan Keramos İ.Ö. 129'da bütün Karia ile birlikte Romanın Asya Eyaleti sınırlarına dahil edilmiştir. Romalıların İ.Ö. 81'de Pontus Kralı Mithridiates ile yaptıkları savaşta Mithridiates'in tarafını tutan kent Roma'nın zaferi üzerine Stratonikeia'nin egemenliğine bırakılarak cezalandırılmıştır.

Madeni para yapımı İ.Ö. 2. yüzyılda başlayarak Roma İmparatorluğu Dönemine kadar sürmüştür. Keramos'da sikkelerin üzerinde betimlemeleri görülen genç bir tanrıya tapınılıyordu. Kısa etekli genç tanrı, elinde çift ağızlı balta ve kalkan tutmaktaydı. Yerel olan bu tanrı zaman zaman kentin baş tanrısı Zeus Khrysaor ile birlikte betimlendiği de görülmektedir.

Kentte görülen pahalı teknikteki poligonal sur duvarlarının, Keramos şehrinin ekonomik açıdan zengin olduğu bir devirde, İ.Ö. 3. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.[170]

Strabon'a göre Keramos İ.Ö. 1. yüzyılın sonlarında bağımsız olmayan küçük şehirlerden birisidir. Keramos'da Taurothysia olarak adlandırılan bir festival yapılıyordu.[171] O dönemlerde Olympia'da aynı gün içinde stadyum, diyaloz ve uzun mesafe koşularının hepsini birden kazanan Polites isimli kişi, bilinen ve adı kent sınırlarını aşan en ünlü Keramos'ludur.

Keramos'da bulunan ve büyük olasılıkla Mısır'dan gelmiş olabilecek, üzerinde Hermes'in heykeli ile güneş saatinin bulunduğu anlaşılan bir heykel kaidesi üzerinde

---

[168] a.g.e. (30:6)
[169] Varinlioğlu, E., "Die Inschriften von Keramos", **IK 30**, Bonn, 1986, sf. 8.
[170] Tırpan, A.A. "Keramos", **6. AST**, Ankara, 1988, s. 372.
[171] Varinlioğlu, E., "Die Inschriften von Keramos", **IK 30**, Bonn, 1986, (30:7);(30:9).

yer alan iki ayrı yazıttan[172] birinde büyük ihtimalle İ.S. 4. yüzyılda yaşamış İskenderiyeli matematikçi astronom Theon tarafından yazdırılmış bir yazıt vardır. İskenderiyeli Theon'un gündönümlerinin öne gitmesi ile ilgili olarak oluşturduğu trepidatio kuramının Hermes ile ilgisi vardır. Hellenlerin Mısır tanrısı Thoth ile birlikte tuttukları Hermes Trismegistos insanlara astronomi, astroloji, matematik gibi pekçok bilgiye öğretmiştir. Büyük olasılıkla bu yüzden Theon'da -mesleği ile ilgili olarak- Hermes'e adak adamış olmalıdır.

[172] Varinlioğlu, E. "Epigram aus Keramos", **EA III**, Bonn, 1984, s. 133-135.

KAUNOS

Karia-Lykia sınırında yer alan Kaunos kenti antik çağda “Kalbis” adı verilen nehirle doğal bir şekilde çevrelenen kanal etrafında kurulmuştur.

Kaunos kenti Muğla-Fethiye karayolundan ayrılan bir yolla ulaşılan Dalyan köyü yakınında Köyceğiz gölü suyunun Akdeniz'e boşalmasını sağlayan Dalyan Çayı'nın batı kıyısında yer alır.

Miletos'un oğlu Kaunos kendisine aşık olan Byblis'in yüzünden Miletos'u bırakarak Kaunos kentini kurmuştur. Herodotos (I, 172) Kaunos'luların Karia'nın yerlisi olduğunu söylemesine karşın kendilerinin Girit'ten gelme olduklarını söylediklerini anlatır.

Şehir İ.Ö. 546'dan sonra Perslerin Karia ve Lykia bölegesini fethetmek için Harpagos komutasında gelen ordulara cesurca karşı koymuştur.

Strabon kentte tersaneler bulunduğunu ve limanının zincir gerilerek kapatılabildiğini anlatır.

Attika-Delos deniz birliğine yüklü miktarda vergi ödeyen kent Peloponnes savaşları sırasında kimi zaman Atina, kimi zaman Sparta tarafında yer almış ve limanlarından iki kentin de faydalanmasını sağlamıştır.

Antik dönemde kent, incir, meyve ve sebze, mısır yetiştirilen verimli tarım arazilerini sahipti. Bununla birlikte balıkçılıkta önemli bir yer tutmaktaydı. Ele geçirilen yazıtlarda balıkçılık ile ilgili çeşitli talimatnamelerin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Kaunos Afrika'dan getirilen kölelerin pazarlandığı bir merkez idi.

Kaunos'a yakın ormanlardan elde edilen yanmış reçineler gemi yapımında zift olarak kullanılmıştır.

Büyük İskender'in İ.Ö. 323 yılında ölümünden sonra kentin kontrolü Asandros'a geçti. İ.Ö. 313 yılında Antigonos Monophtalmos tarafından ele geçirilen kent hemen 4 yıl sonra Ptolemaios'ların yönetimi altına girdi.[173] İ.Ö. 3.yüzyılda sık sık el değiştiren kent İ.Ö. 189'dan 167 yılına kadar Rodos egemenliğinde bir hagemon tarafından yönetilmekteydi. İ.Ö. 167'de Rodos'a karşı ayaklanan kent bağımsızlığını kazandı ve İ.Ö. 129 yılında tüm Batı Anadolu kentleri gibi Roma egemenliği altına girdi.

İ.Ö. 88 yılındaki Mithridates savaşlarında Roma'ya karşı bir tutum izleyen Kaunos Roma tarafından cezalandırıldı ve bağımsızlığı elinden alındı. İ.Ö. 84-81 yıllarında Asya konsülü Licinius Murena'nın üstün gayetleri ile tekrar bağımsızlığına kavuştu.

Kaunos İ.S. 1. yüzyıldan itibaren denizin dolmasıyla limanın kullanışsız hale gelmesi sonucundas önemini kaybetmeye başladı. Bu tarihlerde pek çok yazıtta gümrük vergilerinin aşağıya çekildiği belirtilmekte olup, yabancı tüccarların limanı kullanmaya devam etmesinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Kenti çeviren sur duvarı büyük olasılıkla Mausollos döneminde yenilenmiş ve onarılmıştır.

Kentte göze çarpan en önemli kalıntılar kaya mezarlarıdır. İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen mezarlar in antis planlı ion düzeninde Yunan tapınağı cephesi şeklinde kayaya oyularak yapılmış olup yapımının yarım kaldığı anlaşılmaktadır.

Kentin tiyatrosu batıya dönük olarak inşa edilmiş ve iyi korunmuştur. Kısmen restore edilmiş nymphaeion stoa'nın doğusuna bitişik olarak inşa edilmiştir. Kentte Tholos adı verilen yuvarlak bir yapı da ortaya çıkarılmıştır.

---

[173] Günaltay, Ş., **Yakın Şark IV Perslerden Romalılara Kadar**, Ankara, 1987, sf. 79.

Kaunos agorasında bulunan ve 140'dan fazla satırı olan uzun bir yazıtta bağış yapanların listesi yer almaktadır.[174] Prosopografik ve onomastik veriler sağlayan bu yazıtta yer alan kişilerin ne için bağış yaptıkları bilinmemekle birlikte Kaunos'un bilinen deme isimlerine yenileri de eklenmiştir.

1996 yılında Kaunos kentinde bulunan Karca-Grekçe çift dilli yazıt[175] ile Karia dilinin çözülmesi yolunda önemli bir yol alınmıştır. İki parça halinde bulunan yazıt bloğunun sonraki yıllarda bir parçası[176] daha bulunmuştur. 18 satırı Karca, 8 satırı Grekçe olan yazıt İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kaunos doğumlu ünlü kişiler arasında İ.Ö. 4. yüzyıl sonlarında Rodos'da bir atölyesi olan fakat aslen Kaunos'lu olan ressam Protogenes ve Roma İmparatorluk Çağı'nda yaşamış olan matematikçi Dionysodorus sayılabilir.

[174] Marek, C., "1992 Çankırı ve Kastamonu'da Araştırmalar Kaunos ve Patara Kazılarında Epigrafik Araştırmalar", **11. AST**, Ankara, 1994, s. 86-92.
[175] Frei, P. – Marek, C., "Die Karisch-Griechische Bilingue von Kaunos", **Kadmos 36**, Berlin, 1997, s. 1-89.
[176] Frei, P. – Marek, C., "Die Karisch-Griechische Bilingue von Kaunos", **Kadmos 37**, Berlin, 1998, s. 1-18.

LATMOS (HERAKLEIA)

Bafa Gölünün doğu ucunda yer alan dağın adı Latmos'dur. Luwi dilindeki Lada kökeninden gelen kelime Anadolulu yerel bir tanrıça olan Lada ile özdeşleştirilmişti. Erken dönem insanlarının fırtınalı havalarda bulutların çökerek üzerinde şimşeklerin çaktığı dağ doruğunu hava ve yağmur tanrısı olarak bir doğa gücüyle ilişkilendirilmesi ve kutsal kabul etmesi sıkça görülmektedir. Latmos dağı da Grek öncesi dönemlerden itibaren, Neolitik Dönem'de Anadolu'nun yerli halkı ve sonrasında Karialılar tarafından kutsal olarak kabul edilmiş, Grek kolonizasyonu sonrası bu tanrının yerini Zeus almıştır. Latmos dağı ve çevresinde yapılan araştırmalarda Prehistorik ve Neolitik dönemlere ilişkin kaya resimlerinin dağ zirvesinin etrafında kümelenmesi, hava tanrısı kültü ile bağlantısı olduğunu göstermektedir.

Dağ ile aynı adı taşıyan ve İ.Ö. 6. yüzyılda var olduğunu bildiğimiz Latmos'un tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir.

İ.Ö. 5. yüzyılda Attika-Delos deniz birliğine 1 talent vergi ödediği bilinen kentin etrafı İ.Ö. 4.yüzyılın ilk yarısında surlara çevrilmiştir. Kent kalıntıları içinde göze çarpan ilk şey surlardır. İ.Ö. 4. yüzyılda inşa edilen surlar güzel bir duvar işçiliği gösteren isodomik örgülü taşlardan oluşmuştur. Savunma yapıları inşa edilirken arazinin sunduğu olanaklardan faydalanılarak yüksek kayalarda sur duvarına eklenmiş, böylece bazı yerlerde duvar örülmesine gerek kalmamıştır.

İ.Ö. 323 ile 313 yılları arasında Karia'da hüküm süren Asandros zamanında Latmos ile Pidasa isimli bir Karia kentinin birlikte hareket etme kararı aldıklarını bir yazıttan öğreniyoruz.[177]

İ.Ö. 3. yüzyıl başında ise Makedonyalı kral Pleistarkhos Karia'yı ele geçirmiş ve Latmos'u başkent yapmıştı. Büyük ihtimalle eski kent onun zamanında terkedildi ve Herakleia kenti kuruldu.

---

[177] Blümel, W. "Vertrag zwischen Latmos und Pidasa", **EA 29**, Bonn, 1997, s. 135-142.

Herakleia, doğal bir gelişim sergileyen Latmos kentine göre Hellenistik Dönem kenti olarak kendini açığa vurur. Eski kent yerle bir edilerek yeni kurulmakta olan kentin inşasında kullanılmak üzere yapı malzemesi sağlayan bir taş ocağı görevi görmüştür. Böylece eski kent oturulamaz hale gelmiş ve Latmoslular mecburen yeni kentte yaşamak zorunda kalmışlardır.

Yeni kent günümüzde bile hayranlıkla seyredilen surlar ile çevrilidir. 70'den fazla kulesi olan surlar savunma amacının yanında Hellenistik Dönem kentlerinin gücünün göstergesi olması bakımından da önemliydi.

Athena tapınağı agoranın batısında diğerlerinden ayrı bir kaya üzerine inşa edilmiş olup uzaklardan şehrin simgesi olarak kendini göstermektedir. Dor-İon karışık olarak yapılmış olan tapınak in antis planlıdır. Tapınağın anta duvarları üzerinde yer alan yazıtlarda İ.Ö. 190 yılındaki Magnesia Savaşı öncesinde, kenti kendi tarafına çekmek isteyen III. Antiokhos'un valisi Zeuxis ile Romalı konsül Skipio'nun Herakleia meclisi ve halkına yazdığı mektuplar bulunmaktadır.

Endymion kutsal alanı şehrin güneyinde bulunmaktadır. Tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmese de duvar tekniğinin Hellenistik Dönem'e işaret etmektedir.

Zeus Akraios (Dağ zirvesindeki Zeus) tapınağı 6.90 x 7.30 m. ölçülerinde in antis planlı ufak bir tapınaktır. Yapının arşitravı üzerinde yer alan yazıttan tapınağın hangi tanrıya ait olduğu anlaşılmıştır. Yazıt karakterine göre Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş olduğu tespit edilmiştir.[178]

Kentin agorası, kentte en düz alanın bulunduğu yerde yaklaşık 110 x 60 m. genişliğinde olup İ.Ö. 2. yüzyıl içinde inşa edilmiştir. Güneyinde bulunan depo yapısının isodomik duvar örgüsü görülmeye değerdir.

[178] Peschlow-Bindokat, A., **Herakleia**, İstanbul, 2005, s. 145.

Kentin nekropolü Karia tipi gömütleri ile ilginç ve üniktir. Mezarların bir kısmı karada kayalıklar üzerinde, devamı ise gölün yükselmesi nedeniyle Bafa Gölü suları içindedir.

Latmos (Herakleia) kenti yakınlarında Arkaik Dönem'den itibaren kullanılan mermer ocakları bulunmaktadır. Vitruvius (X, II, 15) Arkaik Ephesos Artemis tapınağının yapımında Latmos'dan getirilen mermerin kullanılmış olabileceğiini söylemektedir. Diokletianus'un İ.S. 301 yılında yayınladığı "fiyat buyrultusunda" Herakleia mermeri iyi kaliteli beyaz mermer çeşitleri arasında sayılmıştır.

Göl üzerinde yer alan adalar üzerinde Bizans Döneminden kalma manastırlar göze çarpmaktadır.

KARIA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN YERLEŞİMLERİN LİSTESİ

ESKİ AD	TESPİT EDİLEN YER
Alabanda	Çine, Doğanyurt Köyü (Araphisar)
Alinda	Çine, Karpuzlu
Amnistos	Karacasöğüt
Amos	Marmaris, Hisarburnu
Amynanda	Gökova Körfezi, Alakilise
Amyzon	Mazın Kalesi, Gaffarlar Köyü
Anineta	Buğdaylık
Antiokheia ad Maeandrum	Aliağaçiftliği
Aphrodisias	Geyre
Apollonia	Denizli, Tavas
Attouda	Sarayköy
Bargylia	Güvercinlik
Bybassos	Marmaris
Brioula	Bilara
Bargasa	Kavaklı, Gökbel
Daidala	İnlice
Euhippe	Dereköy (?)
Erine	Hisarönü

Euromos	Selimiye, Kızılcakaya (Ayaklı)
Euthena	Marmaris, Bayır
Gerga	Çine, Ovacık
Gordion Teikhos	Karacasu, Gavur Pazarı
Halikarnassos	Bodrum
Herakleia Salbakos	Tavas, Vakıf
Hyblisseis (Kyblisseis)	Güvercinlik'in güneyi
Hydai	Milas (Damlıboğaz)
Hydissos	Milas (Karacahisar)
Hygassos	Marmaris (Turgut Yakını)
Hyllarima	Yatağan, Çayboyu (Derebağ)
Harpasa	Aydın, Arpaz
Iassos	Milas, Kıyıkışlacık
Idyma	Gökova Köyü
Itouna	Bucak
Kalynda	Ortaca, Şerefler Köyü
Kallipolis	Gökova, Gelibolu Köyü
Karaura	Tekkeköy Ilıcaları
Karyanda	Bodrum, Gölköy
Kasara	Marmaris, Hisarönü
Kasossos	Milas, Ulaş

Kastabos	Marmaris, Hisarönü
Kaunos	Dalyan
Kedreai	Sedir Adası
Keramos	Milas, Ören
Khalketor	Milas, Karakuyu
Kildara	Milas, Kuzyaka
Kindye	Milas-Bodrum, Sığırtmaç Köyü
Kyllandos	Muğla, Ula
Kyon	Yatağan, Kavaklıdere
Kidrama	Yorga
Krya	Taşyaka
Knidos	Datça
Kytis	Körteke Kalesi
Kys	Çamyayla (Bellibol)
Labraynda	Milas, Kocayayla
Lagina	Turgut
Larymna	Marmaris, Bozburun
Latmos Herakleia	Milas, Kapıkırı
Loryma	Marmaris
Lydai	Kurdoğlu Burnu
Madnasa	Bodrum, Gölköy

Mastaura	Bozyurt
Mobolla	Muğla
Mylasa	Milas
Myndos	Bodrum, Gümüşlük
Narasa	Marmaris, Narhisar
Neapolis	Aydın, Bozdoğan
Nysa	Sultanhisar
Orthosia	Sarayköy Yolu, Donduran Köyü
Panamara	Yatağan, Bağyaka
Passala	Kıyıkışlacık Yakını
Pedasa	Gökçeler / Bitez
Phoiniks	Marmaris / Fenaket
Physkos	Marmaris
Pidasa	Milas, Eğridere
Pisilis	Ortaca, Sarıgerme
Pisye	Muğla, Yeşilyurt
Plarasa	Geyre
Pladasa	Akbük
Pasanda	Dalyan, Gökbel
Sebastopolis	Tavas
Stratonikeia	Eskihisar

Syangela	Etrim, Alazeytin
Sibda	Belen Köyü
Sinuri	Yatağan-Milas, Kalınağıl
Syrna	Marmaris, Gerbekse
Strobilos	Aspat
Tabai	Tavas / Kale
Teikhioussa	Milas / Akbük
Telmessos	Bodrum / Gürece
Termera	Bodrum / Aspat
Thasthara	Çavdarköy
Theangela	Bodrum / Etrim (Kaledağ)
Thera	Muğla / Yerkesik
Thyssanos	Marmaris / Saranda Köyü
Tlos	Pınarbükü
Tralles	Aydın
Trapezopolis	Aydın-Sarayköy / Babadağ
Triopion	Datça / Yazıköy
Tymnos	Marmaris / Bozburun
Tarmianos	Muğla yakını(?)
Thymbria	Magnesia ad Maendrum'un güneyi
Uda (Hyda)	Marmaris / Selimiye

Uranion	Bodrum / Yalıkavak

ÖZET

Yeni Arkeolojik ve Epigrafik veriler ışığında Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası isimli yüksek lisans tez çalışmamda Anadolu'nun güneybatı bölgesinde yer alan Karia bölgesinin tarihi coğrafyasını Türkiye'de sistemli arkeolojik kazıların başladığı Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşundan sonra kazılarla ortaya çıkarılan yeni arkeolojik buluntuların, bu döneme kadar sadece antik kaynaklar ve gezginlerden elde edilmiş olan bilgilerle karşılaştırması yapılarak yeniden yazılması ve güncelleştirilme çalışmaları yapılmıştır.

Çok geniş kapsamlı bir konu olan ve Anadolu'da özellikle tarihi dönemlerin başladığı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan yazının yaygın olarak kullanılmaya başladığı Hellen Arkaik Çağına kadar geçen sürede yer alan zaman dilimindeki dönemsel boşlukların tarihini öğrenebilmek için arkeolojik veriler ile epigrafik verilerin karşılaştırılarak tarihsel sonuçların üretilebilmesi önem taşımaktadır.

Klasik ve Hellenistik Dönemler ile Roma İmparatorluk Dönemi Anadolusunda Karia bölgesi tarihi coğrafyası hakkında yazılmış olan fakat dağınık kaynaklarda yer alan veriler bir araya toplanarak Karia bölgesine ilişkin genel bir tarihi coğrafya yazılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmamda Karia Bölgesinde yer alan önemli kentlerin özel tarihi coğrafyalarına yer verilmiş, bununla birlikte Karia bölgesinde saptanmış yerleşim isimlerinin listesi de tezin sonuna eklenmiştir.

ABSTRACT

In my MA thesis titled Historical Geography of Caria Under the Light of New Archaeological and Epigraphic Data, it is tried to rewrite and update the historical geography of Caria Region taking place in Southwest Anatolia by comparing new archaeological finds that are brought to light through systematic excavations, which were commenced in Turkey after the foundation of the Turkish Republic, with the information obtained up to that period only from ancient sources and travellers.

Being a wide-ranging issue, production of historic results by comparing archaeological data with the epigraphic data is of vital importance for understanding the date of the periodic hiatus that takes place on the period between the Assyrian Trade Colonies when historical periods began especially in Anatolia and Hellenic Archaic Period when writing began to be widely used.

A general historical geography related to Caria is related to be written by gathering the data in the scattered sources on the historical geography of Caria in the Classical and Hellenistic Periods as well as the Roman Empire Period.

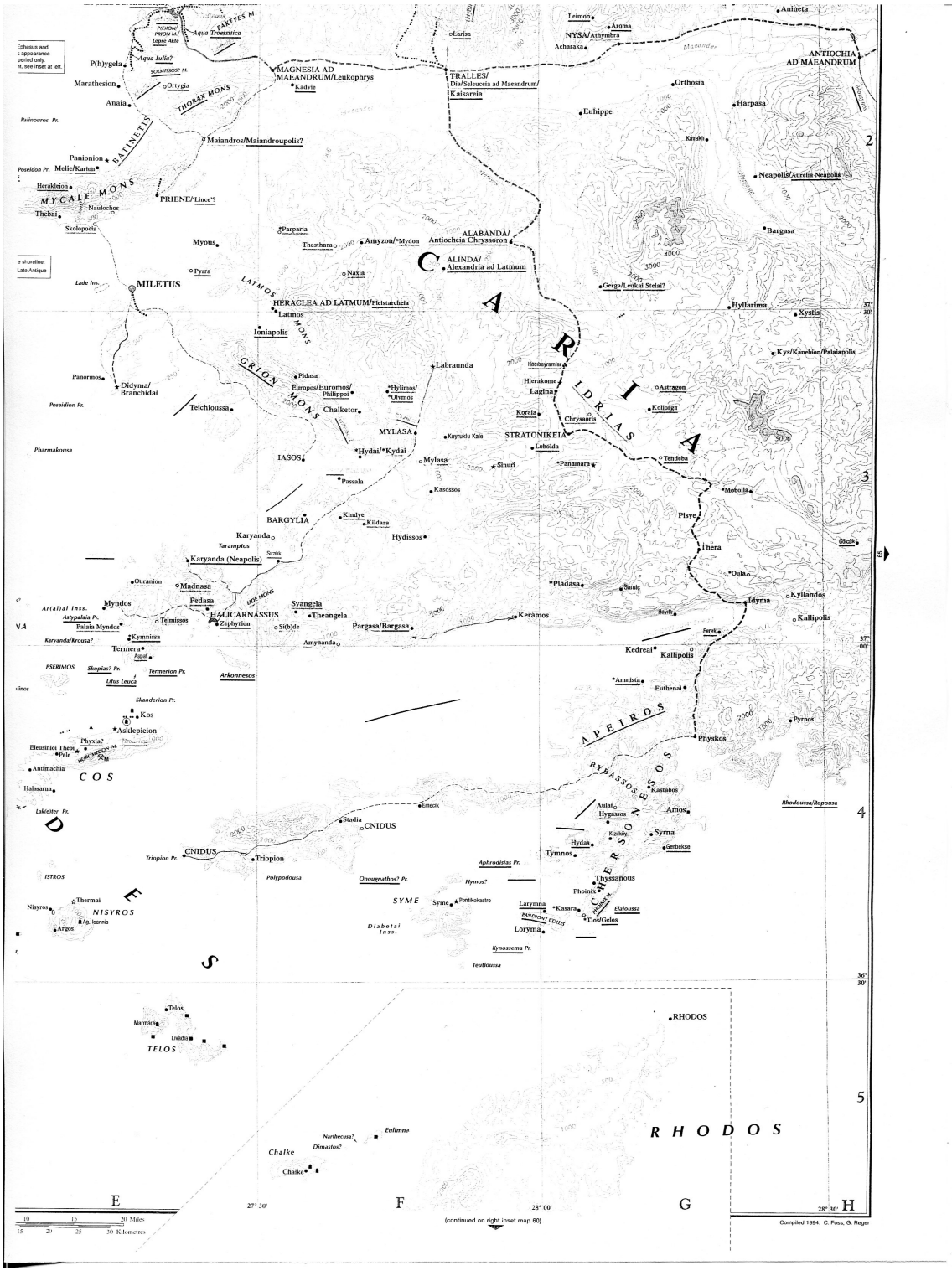
In my thesis, specific historical geography of the important cities in Caria takes place. In the meantime, the list of the names of the settlements localized in Caria is also added to the end of the thesis.

HARİTALAR

HARİTA 1

Antik Dönemde Karia Bölgesi

HARİTA 2

Antik Dönemde Karia Bölgesi

KAYNAKÇA

- Akarca, A., **Şehir ve Savunması**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

- Akurgal, E. **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayınları, İstanbul, 1995.

- Akurgal, E. **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayınları, Ankara, 1998.

- Anabolu, M.U., "Alinda-Karpuzlu", **Türk Arkeoloji Dergisi 14**, 1965.

- Anabolu, M.U., "Batı Anadolu'da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar Tapınakları", sf. 124, **6. Araştırma Sonuçları Toplatısı**, Ankara, 1988.

- Arrianos, **İskender'in Anabasisi**, çev. Hayrullah Örs, MEB Yayınları, Ankara, 1945.

- Ateşlier, S., "Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları", **26. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

- Aydaş, M., "Gladiatorial Inscriptions from Stratonikeia in Caria", **Epigraphica Anatolica 39**, sf. 105-110, Bonn, 2006.

- Balamir, Ö. **Nysa Agorası**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 2000.

- Bean, G.E. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, çev. Pınar Kurtoğlu, Arion Yayınevi, İstanbul, 2000.

- Berti, F., **Iasos**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2004.

- Berti, F. "The 2007 Excavation Campaign at Iasos", **30. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

- Bingöl, O. **Das Ionische Normalkapitell in Hellenistischer und Römischer Zeit In Kleinasien**, Istanbuler Mitteilungen 20, Tübingen, 1980.

- Blümel, W., "Die Inschriften von Mylasa", **Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien Band 34**, Bonn, 1987.

- Blümel, W., Die Inschriften Der Rhodischen Peraia, **Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien Band 38**, Bonn, 1991.

- Blümel, W. "Brief des Ptolemaischen Ministers Tlepolemos an die Stadt Kildara in Karien", **Epigraphica Anatolica 20**, Bonn, 1992.

- Blümel, W. "Einheimische Personennamen In Griechischen Inschriften aus Karien", **Epigraphica Anatolica 20**, Bonn, 1992.

- Blümel, W. “Epigraphische Forschungen im Westen Kariens 1992”, **11. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1994.

- Blümel, W. “Inschriften aus Karien I”, **Epigraphica Anatolica 25**, Bonn, 1995.

- Blümel, W. “Vertrag zwischen Latmos und Pidasa”, **Epigraphica Anatolica 29**, Bonn, 1997.

- Boysal, Y., “Die Korinthischen Kapitelle der Hellenistischen Zeit Anatoliens”, **Anatolia II**, Ankara, 1957.

- Boysal, Y., “Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar”, **Anatolia XI**, Ankara, 1967.

- Boysal, Y. “Batı Anadolu’da Son Araştırmalar – Ahhiyava Sorunu”, **Anatolia XV**, Ankara, 1971.

- Brandenstein, W., **Griechische Sprachwissenschaft. I: Einleitung, Lautsystem, Etymologie**, Berlin, 1954.

- Bruns-Özgan, C., **Knidos Antik Kent Rehberi**, Konya, 2002.

- Clayton, P.- Price, M. **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, çev. Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 1999.

- Cohen, G.M., **The Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, and Asia Minor**, University of California Press, Oxford, 1995.

- Coulton, J.J. **The Architectural Development Of The Greek Stoa**, Clarendon Press, 1976.

- Corso, A. “The Cnidian Aphrodite”, **Sculptures and Sculpture of Caria and Dodecanese**, Cambridge University Press, 1997.

- Çapar, Ö. “Ahhiyava Sorunu”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 21**, Ankara, 1985.

- Diest, W., **Nysa ad Maeandrum**, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1913.

- Doksanaltı, E. M. “Knidos Kap Krio Kazı Alanı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006.

- Doruk, S., “Aphrodisias Araştırmalar-Kazılar-Tarihçe”, **Belleten 207-208**, Ankara, 1989.

- Doruk, S., “Aphrodisias’daki Aphrodite Tapınağı Temenosu”, **Anatolia 33**, Ankara, 1990.

- Erim, K. "**Aphrodisias Kazısı 1981 Çalışmaları**", IV. KST, Ankara, 1982.

- Errington, M., "Antiochos III, Zeuxis und Euromos", **Epigraphica Anatolica 8**, Bonn, 1986.

- Errington, M., "Inschriften von Euromos", **Epigraphica Anatolica 21**, Bonn, 1993.

- Frazer, J.G., **Pausanias's Description of Greece,** London, 1913.

- Friedrich, J. "Karca'nın Çözümlenmesi ve Kaunos Çift Dilli Yazıtı", **Zafer Taşlıkoğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları Cilt I**, yay. haz. N.Başgelen-G.Çelgin, İstanbul, 1999.

- Friedrich, J. **Kayıp Yazılar ve Diller**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

- Garstang-Gurney, **The Geography Of Hittite Empire**, London, 1959.

- Günaltay, Ş., **Yakın Şark IV Perslerden Romalılara Kadar**, TTK Yayınları, Ankara 1987.

- Günel, S. "Çine Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları", **27. Kazı Sonuçları Toplatısı Cilt 1**, Ankara, 2002.

- Güterbock, H.G. "A New Look At One Ahhiyawa Text", **Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

- Habicht, C. "Iasos und Samothrake in der Mitte des 3. Jahrhunderts v.Chr.", **Chiron 24**, München, 1994.

- Held, W., "Karya'da Gergakome 1994 Yüzey Araştırması", **13. Araştırma Sonuçlatı Toplantısı, 2. Cilt**, Ankara, 1996.

- Hellström, P.- Thieme, T. "The Temple Of Zeus", **Labraunda Vol. I-3**, 1982.

- Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, 1991.

- İdil, V. "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları", **Anatolia 20**, Ankara, 1976.

- İdil, V., **Nysa ve Akharaka**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 1999.

- İdil, V.- Kadıoğlu, M. "2005 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **28. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 2007.

- İnan, A., **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

- Jenkins, I. - Waywell, G.B. **Sculptors and Sculpture of Caria and Dodecanese**, Cambridge University Press, London, 1997.

- Karlsson, L., "Labraunda 2007", **30. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 1**, Ankara, 2009.

- Kiepert, H. **A Manual of Ancient Geography**, London, 1881.

- Kourouniotes, K. "Ανασκαφαὶ ἐν Νύσῃ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ", **Deltion VII**, 1924.

- Ksenophon, **Yunan Tarihi (ΕΛΛΗΝΙΚΑ)**, çev. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

- Küçükeren, C., **Karia**, Ekin Grubu, İstanbul, 2005.

- Ma, J. **Antiochos III and the cities of Western Asia Minor**, Oxford, 2000.

- Magie, D., **Roman Rule In Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ**, Princeton University Press, New Jersey, 1950.

- Marchese, R.T. **Historical Archaeology of Northern Caria**, BAR International Series, 536, 1989.

- Marek, C., "1992 Çankırı ve Kastamonu'da Araştırmalar Kaunos ve Patara Kazılarında Epigrafik Araştırmalar", **11. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1994.

- Newton,C.T.-Pullan,R.P., **A History Of Discoveries At Halicarnassus**, Day&Son, Londra, 1863.

- Özkaya, V. "Alinda-Karpuzlu", **16. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

- Özkaya, V. "Alinda", **17. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

- Özkaya, V. "Alinda Nekropolü-I", **17. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları**,** Ankara, 2000.

- Özkaya, V. "Alinda Nekropolü-II", **18. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

- Özgan, R. "Stratonikeia Şehir Kapısı Yontu Buluntuları", **5. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1987.

- Özgan, R. "2005 Yılı Knidos Kazıları", **28. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

- Özgünel, C. **Karia Geometrik Seramiği**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

- Peschlow-Bindokat, A., **Herakleia**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

- Ramsay, W.M. **The Historical Geography Of Asia Minor**, London, 1890.

- Robert, L. "La Biblioteque de Nysa de Carie", **Hellenika I**, Paris, 1940.

- Robert, L., "Melanges Isodore Levy", **Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves XIII**, 1955.

- Rumscheid, F. "Milas 1994", **13. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1996.

- Santangelo, F., **Sulla, the elites and the empire: a study of Roman policies in Italy and the Greek East**, BRILL, 2007.

- Sevin, V., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

- Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIV**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

- Şahin, M.Ç. "Two New Inscriptions from Lagina (Koranza)", **Anatolia XVII**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

- Şahin, M.Ç., **The Political And Religious Structure In The Territory of Stratonikeia In Caria**, Ankara, 1976.

- Şahin, M.Ç., "Die Inschriften von Stratonikeia", **Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 21-22**, Bonn, 1981.

- Şahin, M.Ç. "Two New Hellenistic Decrees from Panamara", **Epigraphica Anatolica 25**, Bonn, 1995.

- Şahin, M.Ç., "A Hellenistic Decree of the Chrysaoric Confederation from Lagina", **Epigraphica Anatolica 35**, Bonn, 2003.

- Şahin, M.Ç., "The So-Called Κρήνη Παρθενική at Stratonikeia", **Epigraphica Anatolica 38**, Bonn, 2005.

- Talbert, R.J.A., **The Barrington Atlas of Greek And Roman World**, Princeton University Press, 2000.

- Tarhan, T.M. "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", **I. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, İstanbul, 1983.

- Thomson, J.O. **History Of Ancient Geography**, Cambridge, 1948.

- Tırpan, A.A. “Myndos ve Theangela”, **5. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1987.

- Tırpan, A.A. “Keramos”, **6. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1988.

- Tırpan, A.A. “Alabanda”, **7. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1989.

- Tırpan, A.A. “Knidos Akropol Surları”, **8. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1991.

- Tırpan, A.A., **Augustus-İmparatorlar Tapınağı**, Konya, 1998.

- Tırpan, A.A., “Lagina-Börükçü 2006 Kazı Çalışmaları”, **29. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 3**, Ankara, 2008.

- Tırpan, A.A., “Lagina-Börükçü 2007 Kazı Çalışmaları”, **30. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 4,** Ankara, 2009.

- Tuna,N. “Datça Yarımadası Yüzey Araştırmaları 1981”, **4. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1982.

- Umar, B., **Karia**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999.

- Varinlioğlu, E. “Epigram aus Keramos”, **Epigraphica Anatolica III**, Bonn, 1984.

- Varinlioğlu, E. “Die Inschriften von Keramos”, **Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 30**, Bonn, 1986.

- Varinlioğlu, E., “Inschriften Aus Mylasa”, **Epigraphica Anatolica 7**, Bonn, 1986.

- Varinlioğlu, E. “Pera’da Rodos Yurttaşı Olmak”, **8. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1990.

- Varinlioğlu, E. “Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists”, **Asia Minor Studien 8**, Bonn, 1992.

- Varinlioğlu, E. “Pedasa (?)”, **10. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1993.

- Varinlioğlu, E. “Karya’nın Hellenistik Dönem Kentleri”, **12. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1995.

- Ventris, M. Chadwick, J., **Documents in Mycenaean Greek**, Cambridge University Press, 1959.

- Vitruvius, **Mimarlık Üzerine On Kitap**, Şevki Vanlı Mimarlık Yayınları, İstanbul, 1992.